

ZÁPADOČESKÁ UNIVERZITA V PLZNI

FAKULTA PEDAGOGICKÁ

KATEDRA ČESKÉHO JAZYKA A LITERATURY

FRAZÉMY V UČEBNÍCH ČESKÉHO

JAZYKA PRO ZÁKLADNÍ ŠKOLU

DIPLOMOVÁ PRÁCE

Bc. Lenka Mallá

Učitelství pro 2. stupeň ZŠ, obor ČJ-D

Vedoucí práce: PaedDr. Helena CHÝLOVÁ, Ph.D.

Plzeň, 2016

Prohlašuji, že jsem diplomovou práci
vypracovala samostatně s použitím uvedené
literatury a zdrojů informací.

V Plzni, 30. června 2016

.....

Na tomto místě bych ráda poděkovala PaedDr. Heleně Chýlové, Ph.D. za odborné vedení této práce, za cenné připomínky a za čas, který mi věnovala v průběhu psaní této diplomové práce.

Také bych chtěla poděkovat své rodině a Václavu Šmídlovi za podporu a trpělivost.

ZADÁNÍ KVALIFIKAČNÍ PRÁCE

Obsah

Obsah.....	5
Úvod.....	7
TEORETICKÁ ČÁST	8
Popis užitých metod a pracovní hypotézy.....	8
1 VYMEZENÍ LEGIKOLOGIE, FRAZEOLOGIE A IDIOMATIKY ..	11
2 K PROBLEMATICE POJETÍ POJMU FRAZEOLOGISMUS/FRAZÉM/IDIOM	15
3 KRITÉRIA FRAZÉMU/IDIOMU ANEB INTERPRETACE FRAZÉMU/IDIOMU.....	21
4 KLASIFIKACE FRAZÉMŮ/IDIOMŮ	26
5 FUNKCE FRAZÉMŮ A IDIOMŮ	31
5.1 Strukturní složka komunikativní funkce frazému/idiomu.....	32
5.2 Nominativní složka komunikativní funkce frazému/idiomu.....	32
5.3 Frazémy z pohledu stylistického	33
6 FRAZEOLOGIE Z POHLEDU DIDAKTICKÉHO.....	36
6.1 Frazeologie v časopisu Český jazyk a literatura	40
PRAKTICKÁ ČÁST.....	46
7 ANALÝZA FRAZEOLOGIE V UČEBNICÍCH ČESKÉHO JAZYKA	46
7.1 Analýza frazeologie v učebnici a čítankách Alter.....	48
7.1.1 Analýza frazeologie v učebnici Alter pro 7. ročník	48
7.1.2 Analýza frazeologie v čítankách Alter pro 2. stupeň ZŠ	53
7.2 Analýza frazeologie v učebnici, pracovním sešitu a čítankách Fraus	56
7.2.1 Analýza frazeologie v učebnici Fraus pro 7. ročník	56
7.2.2 Analýza frazeologie v pracovním sešitu Fraus pro 7. ročník.....	59
7.2.3 Analýza frazeologie v čítankách Fraus pro 2. stupeň ZŠ.....	60
7.3 Porovnání frazeologie v učebnici SPN v jejích třech vydáních	65
7.3.1 Analýza frazeologie v učebnici SPN pro 7. ročník.....	66
7.3.2 Analýza frazeologie v pracovním sešitu SPN pro 7. ročník ZŠ.....	69

7.3.3 Analýza frazeologie v čítankách SPN pro 2. stupeň ZŠ	71
7.4 Frazeologie v dalších učebnicích českého jazyka	72
7.4.1 Učebnice Prospektrum	73
7.4.2 Učebnice Práce.....	73
7.4.3 Učebnice Fortuna	74
7.4.4 Učebnice Prodos	75
7.4.5 Učebnice Tobiáš.....	75
8 ZNALOST FRAZEOLOGIE U ŽÁKŮ DVOU ZÁKLADNÍCH ŠKOL	76
8.1 Výsledky dotazníku znalosti frazeologie	77
9 NÁVRHY VLASTNÍCH CVIČENÍ	88
9.1 Kalendář	88
9.2 Přirovnání	91
9.3 Babiččiny a dědečkovy rady nad zlato	92
9.4 Didaktická hra aneb hrajeme si s frazémy	93
9.5 Skřítek Neposeda pomíchal frazémy	95
9.6 Pracovní list - charakteristika.....	97
9.7 Práce s literárním textem Boženy Němcové	102
Závěr	103
Summary	106
Zdroje	107
Učebnice.....	107
Internetové zdroje.....	109
Literatura:	110
Příloha	1

Úvod

Frazeologie a idiomatika patří do oblasti mých zájmů již od základní školy. Na základní škole jsem se s frazémy/idiomy setkávala nejen při výuce českého jazyka a literatury, ale díky tomu, že jsem hodně četla, neustále jsem v literatuře nacházela pro mě tehdy nová frazeologická spojení. Mnohým z nich jsem v té době nerozuměla, a tak jsem hledala jejich význam ve slovnících nebo na internetu.

Na střední škole moji pozornost upoutaly frazémy/idiomy v anglickém a německém jazyce, jejich shody i rozdíly s jazykem českým.

Vysoká škola pro mě představovala objevení bohatství této oblasti.

Hlavním cílem této práce je srovnání obsahu kapitol zabývajících se frazeologií v učebnicích a jiných didaktických materiálech (pracovních sešitech a čítankách) určených 2. stupni ZŠ a nižšímu stupni gymnázií. Učebnice jsou podstatnou součástí výuky. Kvalitní obsah učebnice je důležitým předpokladem pro úspěšné osvojení učiva žáky. Kromě učebnice je důležitým aspektem výuky učitel. Analýza učebnic začleněná do této práce může pedagogům usnadnit výběr didaktických pomůcek.

TEORETICKÁ ČÁST

Popis užitých metod a pracovní hypotézy

Tato práce se snaží poskytnout nové informace o výuce frazeologie na základních školách a nižších stupních gymnázií. Je rozdělena na část teoretickou a praktickou.

Teoretická část je strukturována tak, aby přinesla nejdůležitější informace o problematice vymezení frazeologie a idiomatiky. Frazeologie/idiomatika je zde vymezena jak z akademického hlediska, tak i ze školního pojetí.

Tvorbě této diplomové práce předcházela přípravná fáze, jejíž součástí bylo shromáždit co nejvíce informací z odborné literatury zabývající se frazeologií a idiomatikou.

Nejpodstatnějším zdrojem informací byly pro nás monografie o frazeologii a odborné články v časopisu Český jazyk a literatura. Využili jsme metodu studijní a komparační.

Stěžejní část teoretické části práce představuje vymezení frazému/idiomu jako základní jednotky frazeologie a jejich funkci v textu.

Po užití excerpční metody, kdy jsme kriticky zpracovávali informace z odborné literatury, jsme si stanovili pracovní hypotézy:

V praktické části jsme aplikovali metodu analýzy. Východiskem byla excerpce a porovnání frazeologických kapitol a cvičení

ve vybraných učebnicích (pracovních sešitech a čítankách) českého jazyka určených k výuce na základních školách a nižších gymnáziích. V čítankách jsme analyzovali úkoly z frazeologie/idiomatiky proto, že současná koncepce vzdělávání klade důraz také na mezipředmětové vztahy, tudíž je jazyková látka procvičována i v hodinách literárních.

Při analýze učebnic jsme sledovali, jak učebnice pracuje s teorií, čili jak je teorie předkládána žákům. Dále jsme se orientovali na množství cvičení zařazených k procvičování frazeologie/idiomatiky a na to, jaké typy cvičení autoři učebnic zařadili. Analýza těchto učebnic má sloužit pro lepší přehled a může vyučujícím českého jazyka usnadnit výběr učebnic.

Součástí praktické části je rovněž dotazníková sonda, jejímž cílem bylo zjištění stavu znalosti frazeologie u žáků základních škol. Dotazník jsme osobně zadali celkem čtyřem třídám na dvou základních školách. V sedmém ročníku je frazeologie součástí tematického celku učiva o slovní zásobě a v devátém ročníku je frazeologie součástí opakování. Dotazník, který jsme vytvořili, se skládal celkem z osmi úkolů. Zkoumalo se hlavně porozumění vybraných frazémů, znalost významu jednotlivých frazémů, schopnost dotvořit frazém, orientace v systému frazeologie - konkrétně v jednotlivých typech frazémů apod. Dotazník vypracovávalo celkem 72 respondentů. Na závěr jsme se pokusili shrnout výsledky dotazníku.

Dotazníková sonda může pomoci nejen pedagogům při výuce frazeologie, ale také nakladatelstvím didaktických pomůcek. Autoři učebnic mohou díky sondě zjistit, které oblasti frazeologie činí žákům problémy, a podle toho přizpůsobit obsah didaktických materiálů.

Výstupem této práce je několik cvičení, které jsme sami navrhli. Úkoly jsme se snažili sestavit v souladu s veškerými informacemi, které jsme o frazeologii a o úrovni frazeologie na ZŠ během psaní této práce zjistili. Funkčnost dvou z těchto úkolů jsme si ověřili v dotazníkové sondě. Některé z úkolů jsou časově náročnější, jiné lze zařadit do jakékoli hodiny. Snažili jsme se také o to, aby byly pro žáky atraktivní,

proto v každém cvičení žák vykonává jinou činnost (spojuje, doplňuje, řadí, vybarvuje, přemýšlí,...). Tyto úkoly jsou návodem, doporučením, jak rozšířit spektrum frazeologických úkolů a jak vytvořit atraktivnější hodiny frazeologie.

Při zpracování této diplomové práce jsme si stanovili několik pracovních hypotéz, s nimiž v diplomové práci pracujeme:

1. Hypotéza - Očekáváme velké rozdíly v kvalitě i kvantitě cvičení zařazených do jednotlivých učebnic (pracovních sešitů). Myslíme si, že učebnice nebudou pracovat s mezinárodním pojmem frazém a že jejich pojmosloví nebude jednotné. Domníváme se, že autoři učebnic budou zařazovat především cvičení na vysvětlení významu frazémů. Na druhou stranu v důsledku současné koncepce vzdělávání předpokládáme přítomnost frazeologických úkolů v čítankách.

2. Hypotéza - Předpokládáme, že úroveň znalostí frazeologie a schopností vypracovat typy úkolů obsažené v dotazníku budou na dvou základních školách podobné. Rozdíl očekáváme při porovnání stupně znalostí a dovedností mezi sedmým a devátým ročníkem ZŠ. Domníváme se, že by žáci mohli mít problémy se cvičením č. 4, protože k vypracování je nutno zapojit více myšlenkových operací. Tento úkol je z celého dotazníku, myslíme si, nejtěžší.

1 VYMEZENÍ LEGIKOLOGIE, FRAZEOLOGIE A IDIOMATIKY

V úvodní kapitole této práce považujeme za důležité definovat lexikologii jako lingvistickou disciplínu a disciplíny, na které je lexikologie rozčleněna. Jednou z lexikologických disciplín je frazeologie a idiomatika, jež jsou pro naši práci stěžejní. Z tohoto důvodu jsme zařadili několik definic frazeologie a idiomatiky a pokusili jsme se je vzájemně komparovat.

Čermák a Filipec definují lexikologii takto: *Lexikologie je součást lexikální zásoby; uskutečňuje její základní výzkum, tj. popisuje a vykládá lexikální jednotky různých typů, slova, slovní spojení a frazémy, jejich vztahy a dílčí systémy*¹. Autoři akcentují, že *termín slovní zásoba je užší*.²

Protože lexikologie nahlíží na slovní (lexikální) zásobu z různých aspektů, byla rozčleněna na několik samostatných disciplín - *sémaziologii, onomaziologii, etymologii, lexikografii, onomastiku a frazeologii a idiomatiku*.³

Sémaziologie (metodologicky postupuje od formy k obsahu) se zabývá významem lexikálních jednotek a významovými vztahy.

Onomaziologie (metodologicky postupuje od obsahu k formě) studuje lexikální jednotky z hlediska jejich vzniku a fungování v pojmenovacím (označovacím) procesu.⁴

Etymologie je diachronní jazykovědná disciplína odhalující za použití speciálních vědeckých metod a jejich kombinací původ slov, tj. jejich vznik a vývoj jak po stránce tvarové, tak po stránce významové.⁵

---

¹ ČERMÁK, František; FILIPEC, Josef. *Česká lexikologie*. Praha: Academia, 1985, s. 13.

² TAMTÉŽ, s. 13.

³ TAMTÉŽ, s. 166.

⁴ KOL. *Encyklopedický slovník češtiny*. Praha: NLN, 2002, s. 243.

⁵ TAMTÉŽ, s. 128.

Lexikografie je disciplína zabývající se teorií a praxí tvorby slovníků. Úzce souvisí s lexikologií, za jejíž aplikovaný úsek bývá považována, podílí se však i na základním výzkumu slovní zásoby.⁶

Onomastika je nauka o vlastních jménech (onymech/proprieích). V českém prostředí je onomastika považována za subdisciplínu jazykovědy s relativně značnou mírou autonomnosti a chápána jako nauka o vzniku a fungování propriálních pojmenovacích soustav, o jejich realizaci v konkrétních podmínkách společenských, časových a místních a zároveň jako nauka o konkrétních prvcích těchto soustav.⁷

*Frazeologie a idiomatika je dnes samostatná disciplína zabývající se studiem, případně i popisem (a pak se mluví o frazeografii) svérázných jazykových jednotek různého typu a více úrovní, tj. frazémů a idiom.⁸ Podobně vymezuje pojmy frazeologie a idiomatiky Encyklopedický slovník češtiny od autorského kolektivu, kdy uvádí: *Jde o oblast frazémů a idiomů všech úrovní; zároveň o disciplínu zabývající se jejich studiem a popisem. Nejde o zvláštní jazykovou rovinu, ale o oblast ustálených anomálních kombinací, která je komplementární k oblasti pravidelných jazykových kombinací jednotek všeho druhu a na všech relevantních rovinách.*⁹ Encyklopedický slovník češtiny zdůrazňuje důležitost těchto anomálních kombinací v jazyce vedle pravidelných jazykových kombinací, toto akcentují i autoři Filipec a Čermák v publikaci *Česká lexikologie*, kde uvádí, že se frazeologie a idiomatika zabývají svéráznými jazykovými jednotkami.*

Stručnou definici obsahuje publikace *Česká stylistika* od autora Josefa Bečky: *Frazeologií celkově nazýváme soubor ustálených spojení slov, tzv. frazeologických obrátů.*¹⁰ Zcela totožnou definici začlenil Bečka i do své další publikace s názvem *Slovník synonym a frazeologismů*.

---

⁶ KOL. *Encyklopedický slovník češtiny*. Praha: NLN, 2002, s. 243.

⁷ TAMTÉŽ, 293.

⁸ ČERMÁK, František; FILIPEC, Josef. *Česká lexikologie*. Praha: Academia, 1985, s. 166.

⁹ KOL. *Encyklopedický slovník češtiny*. Praha: NLN, 2002, s. 143.

¹⁰ BEČKA, Josef, Václav. *Česká stylistika*. Praha: Academia, 1992, s. 78.

František Čermák vymezuje pojem frazeologie také v publikaci *Lexikon a sémantika*, kde frazém definuje z hlediska kombinatorického jako jeden z důležitých aspektů pro povahu a složení lexikonu,¹¹ *frazeologii a idiomatiku jako oblasti, které frazémy a idiomy studují.*¹² Frazeologie a idiomatika je dle výše zmíněné publikace disciplína prostupující všemi jazykovými rovinami,¹³ *kteřá však pro svou nominativní povahu nepochybně patří primárně do lexikonu, do jeho oblasti víceslovných lexémů, jakkoliv se o ni pro hojně užití frazémů zajímá i literární věda, etnografie aj.*¹⁴

Přestože u frazémů a idiomů mluvíme o anomálních jazykových jednotkách, neznamená to, že fungují v jazyce izolovaně: *Není ovšem, vzhledem ke své zvláštní povaze, disciplínou, která by neměla vztah i k dalším vědám, zvl. společenským. Jako svérázný soubor pojmenovávacích jednotek zachycuje a mapuje, často s nepřekonatelnou výstižností, mnohé společenské jevy, vztahy, ale také události, zkušenosti a normy, kam sice odborná terminologie nedosahuje, které však přesto svou obecnou platností a závažností jazykové vyjádření potřebují.*¹⁵

Frazeologie a idiomatika souvisí jednak s jazykovými disciplínami, jednak s nejrůznějšími disciplínami nejazykovými. *Tradiční vazbu má s kulturní antropologií a etnologií především v oblasti studia přísloví. Méně studované jsou souvislosti s psychologií a logikou (zvl. v oblasti vyjádření pojmů a soudů), s filosofií, resp. etikou hodnocení a tradování zkušenosti, s historií a uměním (v oblasti tropů a symbolů apod.).*¹⁶

Ještě podrobněji vztahy frazeologie a idiomatiky s jinými disciplínami objasňuje František Čermák v publikaci *Idiomatika a frazeologie češtiny. S psychologií souvisí výrazivo v oblasti citů, pocitů (závidět někomu nos mezi očima, chrlit na někoho oheň a síru),*

---

¹¹ ČERMÁK, František. *Lexikon a sémantika*. Praha: NLN, 2010, s. 14.

¹² TAMTÉŽ, s. 14.

¹³ TAMTÉŽ, s. 224.

¹⁴ TAMTÉŽ, s. 224.

¹⁵ ČERMÁK, František. *Idiomatika a frazeologie češtiny*. Praha: Univerzita Karlova v Praze, 1982, s. 15.

¹⁶ KOL. *Encyklopedický slovník češtiny*. Praha: NLN, 2002. s. 143.

inteligence a psychických procesů (lovit v paměti, sypat něco z rukávu). Lze si tu všimnout postojů člověka různými formami jeho chování (přehazovat si něco jako horký brambor, být z obliga), nebo jeho duševních vlastností a jejich projevů (plakat nad rozlitym mlékem, sekat latinu, neublížit ani kuřeti a nasadit vlastní kůži). Z historie a logiky se do frazeologie a idiomatiky promítají postavy a události (kecá jak Palackej, dopadli jako sedláci u Chlumce). Logika tu zaujímá řadu obměn nacházejících se v synonymních příslovích, ale i např. smysluplnost v nesmyslném, tj. tam, kde se logické vazby již ruší (pospíchej pomalu, být pátým kolem u vozu).¹⁷

Jazykové jednotky, z nichž se frazeologie jako lingvistická disciplína skládá, jsou tvořeny nepravidelně, nemodelově a jedinečně, v tomto smyslu se nejvíce ztotožňují s definicí frazeologie a idiomatiky uvedenou v Encyklopedickém slovníku češtiny.

---

¹⁷ ČERMÁK, František. *Idiomatika a frazeologie češtiny*. Praha: Univerzita Karlova v Praze, 1982, s. 16-17.

2 K PROBLEMATICE POJETÍ POJMU FRAZEOLIGISMUS/FRAZÉM/IDIOM

Jednotkou frazeologie a idiomatiky je frazeologismus neboli frazém a idiom. Nejprve bychom si měli objasnit termíny frazém a frazeologismus. Jedná se o pojmy, které označují tutéž skutečnost. Pojem frazeologismus nalezneme ve starších publikacích, dnes byl nahrazen pojmem kratším - frazém.

Pro naši práci je rovněž důležité odlišovat termín frazém a idiom, jejich vymezení není vždy v odborné literatuře shodné, přesto níže uvádíme tři definice těchto pojmů, které se shodují:

- *Označení frazém akcentuje formální stránku frazeologické jednotky, idiom stránku významovou. Od staršího užívání slova idiom ve významu „nepřeložitelný frazeologismus“ se upouští.¹⁸*
- *Jestliže se analyzuje kombinatorický útvar formálně, z hlediska formálních rysů, mluvíme o frazému, zatímco analýza sémantická, z hlediska relevantních sémantických rysů, opravňuje užití názvu idiom.¹⁹*
- *Jednotkou všech úrovní idiomatiky a frazeologie je z hlediska formálního frazém, z hlediska obsahově-sémantického idiom; souběžnost a zaměnitelnost obou termínů (při záměně pohledu), chápaných jako dvě stránky téže jednotky, není úplná.²⁰*

Vymezení termínu frazém/idiom je problematické podobně jako bylo problematické vymezení frazeologie a idiomatiky. Čermák vymezuje termín frazém/idiom jako *takové ustálené a reprodukovatelné spojení slov, popř. jiných jednotek, jehož význam je zpravidla (zčásti*

---

¹⁸ KOL. *Příruční mluvnice češtiny*. Praha: NLN, 1995, s. 71.

¹⁹ KOL. *Encyklopedický slovník češtiny*. Praha: NLN, 2002, s. 139.

²⁰ FILIPEC, Josef; ČERMÁK, František. *Česká lexikologie*. Praha: Academia, 1985, s. 183.

*nebo zcela) neodvoditelný z významu jeho složek a které je svou povahou víceméně jedinečné v tom smyslu, že některá z jeho složek (popř. žádná) stejným způsobem v jiném spojení nefunguje, popř. se vyskytuje pouze ve výrazu jediném.*²¹

Téměř totožně vymezuje frazém Čermák i v jedné ze svých definic v publikaci s názvem *Lexikon a sémantika*, kde je frazém a idiom *svou anomálností taková jedinečná a ustálená kombinace minimálně dvou prvků, z nichž některý/žádný nefunguje stejným způsobem (tj. s obdobnou funkcí) v jiných kombinacích, popř. se vyskytuje pouze v kombinaci jediné/několika málo.*²² Obě výše citované definice frazému a idiomu se shodují s definicí citovanou v poznámce 26. Avšak samotný František Čermák nepovažuje tuto definici za dostačující, protože vymezení frazémů a idiomů v ní obsažené nepokrývá všechny jejich typy, a proto ji doporučuje, jak je vysvětleno níže, využít pro prvotní poznání frazémů a idiomů v praxi.

Z těchto tří definic je zřejmé, že spojení jednotlivých složek frazému je natolik pevné, že tyto složky (části) samostatně nefungují v jiném spojení slov. Podobně tuto skutečnost uvádí i Bečka: *Ve frazeologismech jsou slova na sebe významově vázána, a to již předem, nikoli až v aktuálním užití. Významová samostatnost jednotlivých slov je v nich oslabena nebo vůbec zrušena. Není však nutné, aby se tak stalo u všech slov frazeologického obratu. V mnoha případech jedno slovo (tzv. slovo základní) podržuje svůj vlastní význam a jen u slov tzv. průvodních se významová samostatnost oslabuje nebo ztrácí. V obrazech **poslouchat na slovo**, **věnovat pozornost** mají slova **poslouchat**, **pozornost** svůj normální, běžný význam, jen průvodní slova **na slovo**, **věnovat** nemůžeme brát izolovaně.*²³

František Čermák začlenil do své publikace *Lexikon a sémantika* kromě definice citované v poznámce 22 rovněž definici, která je pojata

---

²¹ ČERMÁK, František. *Idiomatika a frazeologie češtiny*. Praha: Univerzita Karlova v Praze, 1982, s. 17.

²² ČERMÁK, František. *Lexikon a sémantika*. Praha: NLN, 2010, s. 225.

²³ BEČKA, Josef, Václav. *Slovník synonym a frazeologismů*. 3. vyd. Praha: Novinář, 1982, s. 321.

obecněji a která se snaží obsáhnout všechny typy frazémů a idiomů: *frazém je ustálená kombinace dvou či více prvků (morfémů, slovních tvarů, popř. kolokací), z nichž aspoň jeden je členem extrémně omezeného a uzavřeného paradigmatu.*²⁴ Tátáž definice se nachází i v publikaci Česká lexikologie (viz poznámka pod čarou 29). Její funkčnost dokládá autor na přiloženém příkladu, kdy testuje zaměnitelnost/nezaměnitelnost jednotlivých komponentů (frazému). V případě, že lze komponent zaměnit za jiný komponent bez změny funkce a významu, nejde o frazém a naopak, např. u frazému chytat lelky nelze zaměnit ani komponent lelky za jiné zástupce třídy ptáků ani nemůžeme zaměnit verbum chytat za jiné verbum vyjadřující pohyb. Tímto testem je doložena hlavní vlastnost frazému, a tím je, dle autora, anomálie všeho druhu, poněvadž je výchozí pro další vlastnosti frazému.

Publikace akcentuje rozdíl mezi starším vymezením frazému a tímto novějším pojetím Františka Čermáka. Zásadní rozdíl vidí autor v tom, že starší pojetí bylo omezeno na definování frazému pouze sémanticky, což bylo v praxi nedostačující z důvodu nezačlenitelnosti například gramatických frazémů do tohoto pojetí.²⁵

Slovník české frazeologie a idiomatiky vymezuje pojmy frazém/idiom jako *ustálenou a minimálně dvouslovnou kombinaci libovolného slovního druhu s jiným (případně kombinace stejných slovních druhů), která je příznačná tím, že (aspoň) jeden její člen je schopen se v daném významu a funkci spojovat s jinými slovy v textu jen omezeně, popř. vůbec ne; je tedy v tomto významu či funkci omezený pouze na tuto kombinaci.*²⁶

Publikace Česká lexikologie od autorů Josefa Filipce a Františka Čermáka uvádí hned tři definice frazému a idiomu. První definici uvádí autoři jako nejrozšířenější, ale zároveň ji pokládají za nedostačující. U druhého vymezení frazému a idiomu autoři akcentují, že nevyhovuje

---

²⁴ ČERMÁK, František. *Lexikon a sémantika*. Praha: NLN, 2010, s. 225.

²⁵ TAMTÉŽ, s. 226.

²⁶ KOL. *Slovník české frazeologie a idiomatiky*. 1. díl. Přirovnání. Praha: Academia, 1983, s. 10.

všem typům frazémů především frazémům s monokolokabilním komponentem. Autoři doporučují toto vymezení užívat pro poznání frazému a idiomu v praxi. Poslední definice je snahou o zobecnění a shrnutí všech důležitých aspektů a vlastností frazému a idiomu. Podrobněji jsme se jí zabývali v této kapitole výše.

- *Ustálené a reprodukovatelné spojení prvků (zvláště slov), jehož význam je zčásti nebo zcela neodvoditelný z významu složek.*²⁷
- *Idiom a frazém je jedinečné spojení minimálně dvou prvků, z nichž některý (popř. žádný) nefunguje stejným způsobem v jiném spojení (resp. více spojeních), popř. se vyskytuje pouze ve výrazu jediném (resp. několika málo).*²⁸
- *Frazém a idiom je nemodelové a ustálené syntagma prvků, z nichž (aspoň) jeden je z hlediska druhého členem extrémně omezeného a zavřeného paradigmatu (formálně a většinou i sémanticky).*²⁹

Encyklopedický slovník češtiny od kolektivu autorů uvádí několik definic frazému/idiomu. Tyto definice jsou téměř totožné s výše uvedenými definicemi z publikace Česká lexikologie od autorů Josefa Filipce a Františka Čermáka. Podobnost není náhodná. František Čermák se totiž podílel na vypracování Encyklopedického slovníku češtiny. Tradičně jsou v této publikaci pojmy frazém a idiom vymezeny jako *ustálené a reprodukovatelné spojení slov, jehož význam je zčásti nebo zcela neodvoditelný z významu jeho komponentů.*³⁰ Autoři publikace hodnotí tuto definici jako nedostačující, jelikož opomíjí některé typy frazémů.

Na frazém a idiom lze nazírat rovněž z hlediska syntagmatickosti a paradigmatickosti.

---

²⁷ ČERMÁK, František; FILIPEC Josef. *Česká lexikologie*. Praha: Academia, 1985, s. 176-177.

²⁸ TAMTÉŽ, s. 176-177.

²⁹ TAMTÉŽ, s. 176-177.

³⁰ KOL. *Encyklopedický slovník češtiny*. Praha: NLN, 2002, s. 139.

Z hlediska syntagmatickosti vymezují autoři pojmy frazém a idiom jako *takovou jedinečnou ustálenou kombinaci minimálně dvou prvků, z nichž některý (popř. žádný) nefunguje stejným způsobem v žádné jiné kombinaci nebo více kombinacích, resp. vyskytuje se v takové funkci pouze ve výrazu jediném, popř. několika málo*.³¹

Z hlediska paradigmatickosti autoři uvádí definici frazému a idiomu jako: *takové nemodelové a ustálené syntagma prvků, z nichž (aspoň) jeden je z hlediska druhého členem extrémně omezeného a zavřeného paradigmatu, a to formálně a většinou i sémanticky*.³²

Jako hlavní znaky frazému a idiomu řadí strukturu, anomální povahu, ustálenost, kombinaci prvků, povahu prvků, monokolokabilitu některých prvků a nakonec abstraktnost významů a denotátů.

Grepl v publikaci Příruční mluvnice češtiny vymezuje frazém jako *ustálenou kombinaci alespoň dvou slovních forem, která má celistvý význam (zpravidla nerozložitelný na významy jednotlivých složek) a jejímž charakteristickým rysem je, že minimálně jeden z jejích komponentů je v dané funkci omezen pouze na tuto kombinaci (popřípadě na několik málo dalších)*.³³

Dle Grepla lze dělit víceslovné lexikální jednotky na víceslovná pojmenování a frazémy, kdy frazém se musí skládat alespoň ze dvou částí (slovních). Tyto části vyjadřují význam společně. Obvykle není možné frazém rozdělit na jednotlivé části, jelikož tyto části samostatně nejsou schopny nést význam. Dalším důležitým znakem je neschopnost určité části frazému fungovat jako součást v jiných frazémech.³⁴

Jak je z této kapitoly zjevné, vymezení frazému je problematické. Na jedné straně existují definice, které považují jako nejdůležitější rys pro určení frazému sémantické oslabení/zrušení jednotlivých členů frazému, na straně druhé je zde moderní pojetí frazému, které také

---

³¹ KOL. *Encyklopedický slovník češtiny*. Praha: NLN, 2002, s. 140.

³² TAMTÉŽ, s. 140.

³³ KOL. *Příruční mluvnice češtiny*. Praha: NLN, 1995, s. 71.

³⁴ TAMTÉŽ, s. 71.

s pomocí zdůvodnění nefunkčnosti staršího, tradičního vymezení frazému, podporuje svoji funkčnost, které se snaží svým zobecněním obsáhnout všechny typy frazémů, a pro něž je nejdůležitějším rysem k určení frazému omezenost a uzavřenost paradigmatu alespoň jednoho z členů frazému. Já se prozatím ztotožňuji s tradičním pojetím frazému, přestože vymezení frazému Františkem Čermákem nezavrhuji. Zajímavá je především myšlenka identifikace frazému na základě zaměnitelnosti komponentů.

3 KRITÉRIA FRAZÉMU/IDIOMU

ANEB INTERPRETACE

FRAZÉMU/IDIOMU

Problémů s vymezením definice frazému je celá řada. Přestože se autoři snaží dojít k jednotné definici frazému, každý jazykovědec uznává pro definici frazému jiná kritéria, často se shodnou pouze v jediném společném znaku frazému a tím je jeho ustálenost.

Hlavní kritéria frazému/idiomu dle Čermáka:

- *reprodukovatelnost, ustálenost, celistvost pojmenování a významu, známost.*³⁵

Reprodukovatelnost frazému znamená, že jakýkoli uživatel českého jazyka může výraz opakovat.

Frazém je ustálený, což znamená, že frazém svůj význam ztrácí, pokud změníme jakoukoli jeho složku.

František Čermák zdůrazňuje, že *frazém/idiom můžeme charakterizovat jako ustálenou kombinaci minimálně dvou forem (morfémů, lexémů, kolokací, vět), která je různě anomální formálně, kolokačně i sémanticky a tvoří jednotku bezprostředně vyšší roviny.*³⁶

Díky tomuto kritériu můžeme nezaměnitelnost jednotlivých komponentů frazému otestovat. Jestliže záměnou jednotlivých komponentů vznikne nový výraz, který bude mít podobný význam a funkci jako původní frazém, nejedná se o frazém, jestliže výměnou komponentů nevznikne nový výraz, jedná se o frazém. Pro příklad uvedeme frazém *růžové brýle* a nemožnost záměny formy *růžové* za jinou barvu (*modré, zelené, červené*

---

³⁵ ČERMÁK, František. *Idiomatika a frazeologie češtiny*. Praha: Univerzita Karlova v Praze, 1982, s. 18.

³⁶ TAMTÉŽ, s. 115.

brýle), stejně tak není možné zaměnit formu *brýle* za jiné substantivum.

Dalším kritériem frazému je celistvost pojmenování a významu. Celistvost frazému souvisí s jeho ustáleností. Frazémy vstupují do věty jako celistvá pojmenovací jednotka (*žít jako Robinson* = být opuštěný). Mezi frazémy nepatří terminologická sousloví (*muchomůrka růžovka, smrk ztepilý, babočka admirál*) a víceslovná pojmenování (*letecká archeologie, šicí stroj, minerální voda*), přestože jsou ustálená, jsou pojmenováním primárním, zatímco frazémy jsou pojmenováním sekundárním. To znamená, že frazémy jsou nahraditelné jiným, primárním pojmenováním.

Frazém musí být v neposlední řadě známý, jinak mu uživatelé jazyka nerozumí a nesplní tím svoji hlavní funkci.

- *víceslovnost, syntaktická ustrnulost, sémantická nerozložitelnost, přítomnost archaismu, utvářenost jedinečným, ale i modelovým způsobem, stálý ale i nestálý kontext, specifická spojitelnost, vázaný význam komponentu.*

Frazém se musí skládat minimálně ze dvou částí, nelze měnit pořadí jednotlivých prvků frazému, např. u frazému *běhá mi mráz po zádech* nelze zaměnit pořadí prvků slov *po zádech mi běhá mráz*.

Frazém je dále sémanticky nerozložitelný, tedy jednotlivé části nejsou schopny nést samostatně žádný význam, např. *honit bycha*.

Archaismus je přítomný v některých frazémech, např. *mít oteklou šrajtofli*, dnes bychom řekli peněženku.

- *nezaměnitelnost komponentu, paradigmatická vázanost.*

Jednotlivé části frazému nelze synonymně ani jakkoli jinak obměnit, např. *vařit z vody* nelze zaměnit za *vařit z hlíny*.

Neexistuje žádný model, podle něhož frazémy vznikají. Nejsou žádná pravidla pro jejich tvoření. Každý vzniká originálním způsobem, je jedinečný. Tuto povahu frazému lze shrnout do kritéria paradigmatické vázanosti.

- *idiomaticnost, ekvivalentnost slov, obraznost, expresivnost, terminologičnost, nepřeložitelnost aj.*³⁷

Idiomaticnost frazému je způsobena tím, že jeho význam nelze odvodit z jeho jednotlivých složek. S tím souvisí i nepřeložitelnost frazémů. Kritérium obraznosti můžeme demonstrovat na frazému *chlubit se cizím peřím*, kdy ve skutečnosti se člověk žádným peřím nechlubí, expresivní výrazy jsou citově zabarvená slova, ve frazeologismech je můžeme často objevit, např. *špinavý jako prase, táhnout se jako smrad, ječet jako siréna* apod.

Jednotlivé části frazému jsou ekvivalentní tedy rovnocenné.

Problém nastává podle Františka Čermáka v důsledku snahy dojít k jednotné definici frazému/idiomu. Co se pod takovou definicí nevejde, se pak obvykle za frazém/idiom nepovažuje. Příslušný autor se pak ovšem již nenamáhá s vysvětlením, kam takové reziduum vlastně zařazuje (tj. do pravidelného jazyka, nebo nějaké předpokládané další, tj. třetí oblasti apod.).³⁸

V publikaci *Česká lexikologie*, která je novější, autor akcentuje jako nejpodstatnější vlastnost frazému anomálii. Tato anomálie je podle Čermáka různého druhu (syntagmatického/paradigmatického).³⁹

Důsledky nazírání na frazeologický obrat jako na ustálený celek jsou dle Bečky tyto:

- *frazeologismus žije dál, přestože se jeho podklad stal časem nezřetelným. Např. suchý jako troud.*⁴⁰ Tento frazém je poměrně frekventovaný, uživatelé jazyka mu rozumí, ačkoli málokdo z nich zná význam slova troud. Podobně je tomu u frazému *starý*

³⁷ ČERMÁK, František. *Idiomatika a frazeologie češtiny*. Praha: Univerzita Karlova v Praze, 1982, s. 18.

³⁸ ČERMÁK, František. *Idiomatika a frazeologie češtiny*. Praha: Univerzita Karlova v Praze, 1982, s. 114.

³⁹ ČERMÁK, František. *Česká lexikologie*. Praha: NLN, 2010, s. 225.

⁴⁰ BEČKA, Josef, Václav. *Slovník synonym a frazeologismů*. Praha: Novinář, 1982, s. 321

jako Metuzalém. Uživatelé jazyka chápou význam tohoto přirovnání. Vědí, že je to cokoli s vlastností hodně starého, avšak neznají původ a vznik tohoto přirovnání. Mohou se domnívat, že jde o nějaké starobylé město, ale není tomu tak. Metuzalém je jeden z deseti patriarchů objevujících se v knize Genesis. Tito patriarchové se dožili vysokého věku, nejúctyhodnějšího věku se dožil právě Metuzalém. Odtud pochází přirovnání *starý jako Metuzalém*.

Frazému *danajský dar* uživatelé jazyka také rozumí. Pro případnou nepoučenost si zde význam tohoto frazému vysvětlíme: Jde o dar, který je zbytečný, může přinést více škody než užitku. Ale proč je takový dar danajský? Achájové byli jedním z řeckých pevninských kmenů, avšak okolní kmeny je nazývali Danaové či Danaovci. Právě tyto kmeny Danaů neboli Achájů v čele s vůdcem Agamemnónem a ithackým králem Odysseem bojovali o Tróju jako o významné středisko obchodu. Díky Isti, kterou na své protivníky Danaové připravili v podobě trojského koně, se zmocnili Tróji. Odtud tedy *trojský kuň* jako *danajský dar* čili dar přinášející škodu, zkázu, potíže.

- Někdy se obrazný podklad změnil v ustálený symbol. Např. *spi jako dudek* říkáme, i když nevíme, jak dudek vůbec vypadá.
- Významová vázanost a ustálenost frazeologismů má za následek vázanost formální. Omezuje se nebo ztrácí možnost synonymických obměn. Např. *čilý jako rybička* (nelze říci *čilý jako ryba*).⁴¹ Podobně je tomu rovněž u frazému *doba ledová*, uživatelé jazyka nemohou použít synonymní výrazy jako např. *doba studená*, *čas ledový*, protože tím ztrácí uvedený frazém na významu. Pokud si zde interpretujeme tento frazém, *doba ledová* je studené klimatické období v historii Země, které vyvrcholilo ve čtvrtohorách. Na tomto příkladu vidíme důvod nemožnosti synonymických obměn, pokud bychom užili

---

⁴¹ BEČKA, Josef, Václav. *Slovník synonym a frazeologismů*. Praha: Novinář, 1982, s. 321.

synonymní výrazy, původní význam se změní, protože studená doba může být kterákoli doba vyznačující se studeným klimatem.

- Sled jednotlivých slov ve frazeologismu bývá rovněž často neměnný a ustálený např. *mít hlavu v pejru* nikoli hlavu mít v pejru. Ostatně touto tezí jsme se zabývali již dříve při zkoumání kritérií frazému a idiomu Čermákem, z čehož je zjevné, že v určitých kritériích frazému/idiomu se jazykovědci shodují.

Jestliže bylo obtížné vymezit samotný pojem frazém/idiom, o němž pojednává předchozí kapitola, pravděpodobně jsme očekávali nejednotnost rovněž při stanovení kritérií frazému/idiomu. Velice mne zaujala myšlenka Františka Čermáka popisující tendenci lingvistů dojít k jednotné definici na úkor samotného obsahu definice, kdy následkem vytvoření takových definic vznikají jazykové jednotky, které jsou nezařaditelné. Domnívám se, že tento problém se snažil Čermák vyřešit vytvořením obecnější definice frazému/idiomu, která je v publikaci *Lexikon a sémantika*.

4 KLASIFIKACE FRAZÉMŮ/IDIOMŮ

Na frazeologismy lze pohlížet z mnoha různých hledisek. Klasifikace frazémů není jednotná, každý autor člení frazémy dle různých kritérií.

Bečka dělí frazémy dle funkce a okolností vzniku na:

a) *frazeologické obraty intenzifikační neboli zesilující (Za mák tomu nerozumí.)*

b) *frazeologické obraty verbalizační neboli slovesné*

c) *frazeologické obraty konkretizační neboli rčení*⁴²

Frazeologické obraty zesilující se užívají tam, kde je třeba dané slovo doplnit ještě označením intenzity čili zesílit či zeslabit význam vybraného slova. *Frazeologické obraty intenzifikační mají pět forem: slovní přirovnání (krade jako straka), větné přirovnání (spal, jako když ho do vody hodí), intenzifikace přídavným jménem, příslovcem (mravenčí pile), intenzifikace podstatným jménem (po zuby ozbrojený), intenzifikace větou účinkovou (lže, až se mu od huby práší).*⁴³

Frazeologický obrat verbalizační neboli slovesný je ustálené spojení podstatného jména a slovesa. Při tvoření takovýchto frazeologických obrátů dochází často k problémům. V dnešní době mají tyto frazeologismy nezastupitelné místo převážně v odborném funkčním stylu nebo v publicistickém funkčním stylu.⁴⁴

Frazeologický obrat konkretizační neboli rčení označují skutečnost pojmenováním, které je složené a nepřímé. To znamená, že jde o složené pojmenování metaforické, metonymické, synekdochické. Nejfrekventovanějším typem rčení jsou rčení slovesná, která jsou

---

⁴² BEČKA, Josef Václav. *Slovník synonym a frazeologismů*. 3. vyd. Praha: Novinář, 1982, s. 322.

⁴³ TAMTÉŽ, s. 323.

⁴⁴ TAMTÉŽ, s. 342.

utvořena spojením přísudkového slovesa s předmětem nebo příslovečným určením (*vést plané řeči*). Výhodou rčení je, že mohou vyjadřovat svým významem jemnější odstíny téže skutečnosti (*Je pytel dobroty; Nechá na sobě dříví štípat; Má zlaté srdce; Ani kuřeti neublíží; Slámu křížem nikomu nepřeloží.*). Mnohá z rčení jsou velmi starého původu.⁴⁵

Grepl dělí frazémy podle přítomnosti určitého slovesného tvaru na:

a) *Frazémy nevětné se zapojují do vět až v konkrétních kontextech a podle potřeby jsou v nich gramaticky formovány (např. lev salónů - Stal se lvem salónů).*⁴⁶ Celkově lze tento typ frazémů charakterizovat jako bohatý s rysem neostré hranice proti volným slovním spojením, kdy k pomezím případům mohou patřit např. některá spojení sloves s abstraktními substantivy: *získat motiv, mít motiv, ztratit motiv.*⁴⁷

Nevětné frazémy můžeme ještě dále dělit na:

frazémy s funkcí slovesnou, obsahující sloveso (*např. měnit barvu, dělat klíčky*);

frazémy s funkcí jména v nominativu, vzniklé kombinací adjektiva a substantiva (*např. jidášský groš, šedá eminence*);

frazémy s funkcí adverbiální, vzniklé kombinací substantiva, adjektiva, případně několika substantiv v jiných pádech než v nominativu (*např. s klidem Angličana, na dosah ruky*);

frazémy z neautosemantických komponentů (*např. pro nic za nic, bodejť by ne/jo*);⁴⁸

b) Ustálená přirovnání - Přestože signalizují větnou strukturu, některé pozice této struktury bývají obsazeny až v konkrétních

---

⁴⁵ BEČKA, Josef Václav. *Slovník synonym a frazeologismů*. 3. vyd. Praha: Novinář, 1982, s. 402-404.

⁴⁶ KOL. *Příruční mluvnice češtiny*. Praha: NLN, 1995, s. 71.

⁴⁷ TAMTÉŽ, s. 71.

⁴⁸ TAMTÉŽ, s. 71.

výpovědích, a proto jsou někdy ustálená přirovnání řazena mezi nevětné frazémy (*nervy jako provazy. - Maminka má nervy jako provazy*). Mezi nevětné frazémy jsou ustálená přirovnání řazena také v případě, že jejich součástí je tvořena větou, která není v psané podobě oddělována čárkou.

49

c) Frazémy větné - skládají se z kompletní věty, která může být slovesná nebo neslovesná. Tento typ frazémů ještě dále vydělujeme na:

pořekadla, tj. anonymní výroky vystihující určitou situaci (*I mistr tesař se utne.*);

pranostiky, tj. specifický druh pořekadel vyjadřující vztah mezi časovým obdobím roku a atmosférickými jevy, případně zemědělskými pracemi (*Vánoce na blátě, Velikonoce na ledu*);

příslloví, tj. anonymní výroky podávající mravní poučení poukazem na kolektivní zkušenost (*S poctivostí nejdál dojdeš*);

okřídlená slova⁵⁰ (*rychle, s oblibou rozšiřované, populární slovo*).⁵¹

Kromě těchto vydělených typů větných frazémů však Grepl uvádí ještě další frazémy, které nejsou dosud zařazeny do žádného vyššího celku. Jsou to například různé průpovídky (*Rozkaz ten zněl jasně.*), situační výroky nebo dialogické frazémy (*Pochválen buď Pán Ježíš Kristus; Až na věky.*).⁵²

Čtyřsvazková publikace s názvem Slovník české frazeologie od kolektivu autorů vedeného Františkem Čermákem dělí frazémy takto:

a) Přirovnání

---

⁴⁹ KOL. *Příruční mluvnice češtiny*. Praha: NLN, 1995, s. 72.

⁵⁰ TAMTÉŽ, s. 73.

⁵¹ KOL. *Příruční slovník jazyka českého*. 3. díl. Praha: Státní nakladatelství, 1940, s. 1032.

⁵² TAMTÉŽ, s. 73.

b) Výrazy neslovesné - Do tohoto celku jsou začleněny výrazy nominální (jmenné) povahy, výrazy adverbialní povahy a složené gramatické výrazy;⁵³

c) Výrazy slovesné čili verbální jsou *takové frazémy, které obsahují sloveso a které mají ve své funkci a užití typicky slovesný charakter, ve větě především charakter komplexního přísudku.*⁵⁴

František Čermák obohatil frazeologii ještě o nové pojetí členění frazémů a idiomů, poněvadž chtěl docílit klasifikace frazémů a idiomů, která by zahrнула i ty frazeologické jednotky, jež byly v tradičním pojetí problematicky začlenitelné. Jedná se o dělení frazémů a idiomů z hlediska příslušnosti komponentů do jednotlivých jazykových rovin na: gramatické, lexikální frazémy, kolokační, propoziční (větné), polypropoziční monosubjektové, polypropoziční intersubjektové frazémy.⁵⁵ Toto členění rozpracoval autor i ve své nejnovější publikaci *Lexikon a sémantika*, kde dělí frazémy do tří rovin: frazémy lexikální, propoziční a kolokační.

Frazémy kolokační jsou tvořeny kombinacemi tvarů lexémů. Tyto frazémy nemají větnou funkci. Jedna skupina je tvořena z autosémantických slovních druhů, přičemž frazémy jsou schopny obsadit všechny kombinace autosémantických slovních druhů, např.:⁵⁶ *adjektivum-substantivum - zlatý důl, černá hodinka; substantivum-adjektivum - anděl strážný, paličák paličatý; substantivum-substantivum - jablko sváru, roh hojnosti; verbum-substantivum - tlouct špačky, chytat lelky; substantivum-verbum - pravda vítězí; substantivum-adverbium - místo nahoře; adverbium-substantivum - vzhůru nohama.*⁵⁷

Druhá skupina je složena z kombinací sysémantických slovních druhů. Do této skupiny Čermák řadí frazémy vzniklé kombinací zájmen,

---

⁵³ KOL. *Slovník české frazeologie a idiomatiky*. 1. díl. Přirovnání. Praha: Academia, 1983, s. 7.

⁵⁴ KOL. *Slovník české frazeologie a idiomatiky*. 3. díl. Výrazy slovesné A-P. Praha: Academia, 1994. s. 9.

⁵⁵ ČERMÁK, František. *Idiomatika a frazeologie češtiny*. Praha: Univerzita Karlova v Praze, 1982, s. 117-118.

⁵⁶ ČERMÁK, František. *Lexikon a sémantika*. Praha: NLN, 2010, s. 226-227.

⁵⁷ TAMTÉŽ, s. 228-229.

číslovek, předložek, spojek, částic, citoslovcí a monokolokabilita.⁵⁸
*Monokolokabilní slova se v jazyce kombinují pouze s jediným dalším slovem nebo s jasně danou malou skupinou slov, např. ani nedutat.*⁵⁹

Frazémy propoziční mají funkci větnou a podobně jako u frazémů kolokačních obsahují mnoho typů podle kombinací jednotlivých slovních druhů.

Frazémy lexikální jsou složené z kombinací tvarů morfémů v jednoslovném lexému,⁶⁰ např. *drž-grešle, darmo-šlap.*⁶¹

Ačkoli je toto členění funkční, zůstává zatím jen ve vědecké sféře a není didakticky zpracováno. Já osobně se ztotožňuji s klasifikací frazémů, kterou vytvořil kolektiv autorů Slovníku české frazeologie. Toto členění je dle mého názoru nejpřehlednější a zároveň se snaží pojmut co největší množství typů frazémů. Moderní členění Františka Čermáka je rovněž zajímavé. Autor u ostatních lingvistů kritizoval tendenci po shodě v definici na úkor jejího obsahu. Jako důsledek považoval vznik nezačlenitelné skupiny jazykových jednotek (viz kapitola 3, pozn. 38.). Také asi z tohoto důvodu se snažil klasifikovat frazémy/idiomy ještě širěji, aby klasifikace zahrнула co nejvíce typů frazémů/idiomů beze zbytku.

---

⁵⁸ ČERMÁK, František. *Lexikon a sémantika*. Praha: NLN, 2010, s. 229-230.

⁵⁹ TAMTÉŽ, s. 227.

⁶⁰ TAMTÉŽ, s. 227.

⁶¹ TAMTÉŽ, s. 231.

5 FUNKCE FRAZÉMŮ A IDIOMŮ

Elementární funkcí frazému a idiomu je dle Čermáka a Filipce funkce komunikativní. Tu lze rozložit do její vnitrojazykové a vnějazykové stránky a do funkce strukturní a nominativní.⁶²

Funkci pojmenovávací považuje za základní rovněž Pokorný v publikaci Úvod do české lexikologie, jež uvádí, že *frazeologismy plní v jazyce dvojí funkci: pojmenovávají nové skutečnosti a nově označují skutečnosti známé a již pojmenované. V obou případech jde o úsporné označení skutečností složitějších/často celých situací, např. padla kosa na kámen/, než vyjadřují jednoslovné lexikálně sémantické jednotky, a to způsobem výrazným konkrétností a emociálností.*⁶³

Tyto definice prokazují, že frazémy a idiomy představují v jazyce nepostradatelnou roli. Frazémy nám usnadňují vyjadřování, poněvadž mají schopnost lépe vystihnout popisovanou skutečnost. Zároveň definice dokládají, že frazémy mohou fungovat úsporně, v případě, že potřebujeme popsat složitější situaci nebo problém v poměrně krátkém časovém úseku (*Na svatbě byla hostina doslova lukulskými hody, místo: Na svatbě byla opravdu luxusní hostina, hotový gastronomický zážitek, nápoje tekly proudem a lahůdkami se nešetřilo*).

Kromě komunikativní funkce frazému a idiomu Čermák a Filipce dále připomínají estetickou a metajazykovou funkci frazému a idiomu.

Estetická funkce frazému a idiomu je založená především na *metaforické stránce a jejím emocionálním vyznění.*

Metajazyková funkce frazému a idiomu je založená na sledování a zasahování do vlastní linie sdělení vloženým komentářem nebo opravou

---

⁶² ČERMÁK, František; FILIPEC, Josef. *Česká lexikologie*. Praha: Academia, 1985, s. 229.

⁶³ POKORNÝ, Ludvík. *Úvod do české lexikologie*. České Budějovice: Pedagogická fakulta, 1979, s. 44.

(např. *co jsem to vlastně chtěl říct, mám to na jazyku, na tom si zlomíš jazyk, jinými slovy, lépe řečeno aj.*).⁶⁴

5.1 Strukturní složka komunikativní funkce frazému/idiomu

Vnitřní stavba frazémů je natolik uzavřená, že je nemožné frazémy rozkládat, ani sémanticky ani syntakticko-formálně. Stejně nepřijatelné je libovolně frazémy tvořit.⁶⁵ *Strukturní funkce jeho komponentů se proto s jeho domnělou syntaktickou stavbou nekryje.* Jako příklad autoři uvádí frazém *číst někomu levity a nemožnost rozložit jej na vlastní predikát a objekt.*⁶⁶ Frazém jako celek do syntaktických vztahů sice vstupuje, nicméně syntaktické vztahy ke kontextu, jež jsou zprostředkované především aktualizačními transformacemi, jsou vždy odlišnou intenzitou oslabeny v závislosti na druhu anomálie výrazu. Jako doklad této teze autoři uvádí frazém *otevřená hlava* s tvrzením, že z nominativní singulárové formy tohoto frazému nemusí automaticky vyplývat, že frazém je možné užít v roli subjektu jako je tomu u jiných substantiv.⁶⁷

5.2 Nominativní složka komunikativní funkce frazému/idiomu

Nominativní neboli pojmenovávací složka komunikativní funkce frazému/idiomu je vymezena především sémantickou povahou. Tuto složku frazému/idiomu lze rozčlenit na dvě hlavní složky, funkci

---

⁶⁴ ČERMÁK, František a FILIPEC, J. *Česká lexikologie*. Praha: Academia, 1985, s. 230.

⁶⁵ TAMTÉŽ, s. 230.

⁶⁶ TAMTÉŽ, s. 230.

⁶⁷ TAMTÉŽ, s. 230-231.

deznativní a funkci pragmatickou. Tyto funkce jsou obsaženy v každém frazému/idiomu v různém poměru. ⁶⁸*Deznativní funkce, založená na vztahu frazému jako znaku k jeho denotátu a nociónální složce jeho významu, je společná pojmenováním všech druhů. Pragmatická funkce, založená na (subjektivním) vztahu účastníků promluvy k frazému, je naproti tomu zvláště výrazná v IF. Zprostředkovává obecně různé subjektivní aspekty mluvčími při komunikaci zdůrazňované (zvláště emocionální a postojové) a inventář IF je jejím nejdůležitějším výrazovým prostředkem (vedle některých pojmenování pravidelných).*⁶⁹

5.3 Frazémy z pohledu stylistického

Frazémy jsou důležitou součástí jazykového stylu. S pomocí frazeologismů můžeme sdělit informaci více způsoby a často také úsporněji. Budeme se věnovat dvěma publikacím, které se zabývají frazeologickými jednotkami ze stylového hlediska. S těmito publikacemi se v učitelské praxi setkáme nejčastěji. Jde o publikaci Josefa Václava Bečky s názvem *Česká stylistika* a publikaci s názvem *Současná stylistika* od kolektivu autorek, jejichž vedoucí autorkou je Marie Čechová.

Česká stylistika akcentuje vznik frazeologických obrátů za určitých situací tam, kde *volný výběr slov v přímém vztahu k pojmenovávané skutečnosti a v zaměření, jaké autor potřebuje, naráží na obtíže, a je proto nesnadný.*⁷⁰ Jestliže jde o běžnou komunikační situaci bez potřeby tvořit aktuální pojmenování, lze pojmenovávací

---

⁶⁸ČERMÁK, František a FILIPEC, J. *Česká lexikologie*. Praha: Academia, 1985, s. 230-231.

⁶⁹TAMTÉŽ, s. 232.

⁷⁰BEČKA, Josef, Václav. *Česká stylistika*. Praha: Academia, 1992, s. 79.

problémy vyřešit hotovým spojením slov. *Vznikne tak situace příznivá tomu, aby se takový obrat ustálil a vznikl z něho frazeologismus.*⁷¹

Publikace uvádí, že ve slohu převládají volná, nefrazeologická spojení, pomocí nichž se udává míra intenzifikace (*např. plně využít všech možností, mít značný podíl na úspěchu akce, chuť mírně nakyslá, málo odolný proti nákaze*).⁷²

Autor dále zdůrazňuje důležitost verbalizačních frazeologismů v intelektuálních projevech. Aby žák ovládal projevy odborné, společenskovědní a publicistické, musí pohotově užívat tyto obraty.

Akcentována je také nepostradatelnost rčení při tvorbě slohu jednak z důvodu zpestření, oživení a zkonkrétnění výrazu, jednak z důvodu schopnosti postihnout významové odstíny skutečnosti. Do této části jsou zahrnuty příklady rčení, které lze užit v uměleckém stylu, příklady rčení z literatury a okřídlená slova. Tyto příklady, myslím si, je možné využít ve slohových hodinách.

Dle autorek publikace *Současná stylistika* se frazémy uplatňují v oblasti esejistické, ale také v oblasti profesní, odborné a administrativní. Frazémy lze najít i v oblasti vědecké. *Jako doklad můžeme uvést domácí víceslovné termíny botanické (kandík - psí zub, hluchavka nachová) nebo zoologické (kalous ušatý, blboun nejapný), motivované metaforickým přístupem k realitě, a vymezení nebo popis odborných pojmů (viz Chmel je dvoudomá rostlina; Program se vyvolá kliknutím myši). V celé oblasti věcných stylů se setkáváme s nepřímými pojmenováními frazeologickými: mít na paměti, překonávat překážky, zaplnit mezeru v poznání, připsat na svůj vrub.*⁷³

Publikace akcentuje nezbytnost užití frazeologických a idiomatických jednotek všech typů v současném publicistickém stylu. Charakteristickým rysem je uplatnění stylově protikladných frazémů (lidové, kolokviální oproti knižním). *V publicistickém stylu nelze*

---

⁷¹BEČKA, Josef, Václav. *Česká stylistika*. Praha: Academia, 1992, s. 79.

⁷²TAMTÉŽ, s. 80.

⁷³KOL. *Současná stylistika*. Praha: NLN, 2008, s. 181.

*opomenout ani výskyt sportovních frazémů, např. proměnit šanci, domácí půda, ladit formu, zmařit naděje.*⁷⁴ Publicistický styl obsahuje vlastní frazémy, které označujeme jako publicismy (*zorný úhel, klíčový význam, palčivá otázka, horká půda aj.*). Pro frazémy v tomto stylu je typická jejich výrazná proměna a specifická funkce, na druhou stranu zde přetrvávají frazémy starší z důvodu stále se opakující situace.

---

⁷⁴KOL. *Současná stylistika*. Praha: NLN, 2008, s. 255.

6 FRAZEOLOGIE Z POHLEDU DIDAKTICKÉHO

Při porovnání didaktických aspektů frazeologie vycházíme z didaktik, které učitelé užívají v praxi nejvíce. Porovnání jednotlivých didaktik je řazeno dle roku vydání od nejstarších publikací po nejnovější publikace. Didaktika Marie Čechové a Vlastimila Styblíka je umístěna na konci této kapitoly z důvodu porovnání staršího vydání této publikace s názvem *Didaktika češtiny* z roku 1989 a novějšího vydání publikace s názvem *Čeština a její vyučování* z roku 2010.

Didaktika českého jazyka a slohu od Karla Svobody je nejstarší didaktickou publikací, jíž se zde budeme věnovat. Publikace byla vydána roku 1977. V kapitole *Slovní zásoba* se autor věnuje výuce frazeologie. Publikace varuje před zadáváním cvičení s chybami, které žáci mají za úkol opravit. Taková cvičení jsou didakticky nevhodná z důvodu většího nebezpečí vybavování si chybných slovních spojení žákem. Dalším frazeologickým cvičením, které publikace doporučuje, je vytvoření volnějších frazeologických spojení, kde bude jeden člen spojení naznačen pomlčkou nebo kde bude muset žák volit mezi dvěma slovy, které má v závorce. Tato didaktika upozorňuje na to, že těsná frazeologická spojení jsou pro žáky obtížná, a tak by měl učitel vytvářet cvičení, kde se frazeologismus uvádí se slovesem v infinitivu v závorce. Obohatit si slovní zásobu mohou žáci také zapisováním si frazeologismů do zvláštního sešitu.

Domnívám se, že tato didaktika je překonaná. Z hlediska výuky frazeologismů je nedostačující. Tím, že si žák bude zapisovat frazeologismy do zvláštního sešitu, neobohacuje svoji aktivní slovní zásobu.

V didaktice se nacházejí návrhy různých typů cvičení, která může vyučující zadávat žákům během hodiny frazeologie. Autor doporučuje

užívat v hodinách typy cvičení, v nichž žáci vybírají ze závorcky výraz, který se do frazému nejlépe hodí. V publikaci chybí zdůraznění důležitosti funkce frazémů v jazyce. Na druhou stranu je nutno přihlédnout k tomu, že publikace je staršího vydání a autor, domnívám se, pracoval se žáky, kteří aktivně četli kvalitní literaturu, tudíž si sami ve svém volném čase obohacovali slovní zásobu, a v hodinách českého jazyka nebylo nutné frazeologii věnovat tolik času jako je tomu dnes.

Doporučení týkající se výuky frazeologie je rovněž v didaktice od kolektivu autorů Přemysla Hausera, Květoslavy Klímové, Heleny Kneselové a Iva Martince. Publikace byla vydána roku 2007 a radí užívat frazeologické jednotky ve slohu, v literatuře i v jazykové výchově. Cílem výuky frazémů má být především obohacování slovní zásoby a na druhém stupni schopnost chápání obrazného významu frazeologismů. Při výuce rčení publikace upozorňuje učitele na to, aby žákům zdůrazňovali nezaměnitelnost rčení, která jsou si svou formou podobná (*mít toho plnou hlavu X mít toho nad hlavu*). Schopnost žáků chápat obrazný význam frazémů můžeme pěstovat při výuce přirovnání (*je jako pytel blech, je jako spadlý z nebe*). Publikace poukazuje na nutnost zařazování frazeologie do výuky českého jazyka co nejčastěji z důvodu rozvoje vyjadřovacích schopností žáků. V rámci mezipředmětových vztahů můžeme žákům ukázat, že některé frazeologické jednotky jsou „nepřeložitelné“ do jiného jazyka.

Autoři této publikace zdůrazňují důležitost frazeologie a jejího vyučování, zařazují konkrétní problémové příklady a doporučení, které by měl učitel dodržovat. Pokud porovnáme didaktiku vytvořenou Karlem Svobodou s touto didaktikou, je zřejmé, že cílem této didaktiky je zařadit frazeologii do výuky co nejčastěji oproti didaktice Svobody. S přihlédnutím k tomu, že didaktika kolektivu autorů je o třicet let mladší než didaktika Karla Svobody, lze předpokládat, že každá z publikací vycházela z odlišných zkušeností závisejících na dobových potřebách a schopnostech žáků ve vyučování českého jazyka. Zatímco Karel Svoboda, troufám si tvrdit, pracoval s žáky, kteří velmi aktivně četli, dnes je situace opačná, čtení knih je u žáků neoblíbené.

Didaktika češtiny od Marie Čechové a Vlastimila Styblíka vydaná roku 1989 se rovněž věnuje výuce frazeologie. Autoři provedli výzkum, jehož cílem bylo zjistit, zda mládež chápe frazémy a zda je umí užívat. Z tohoto hlediska nebyly zjištěny zvláštní rozdíly u mládeže ve věku od dvanácti do osmnácti let. Autoři zkoumali především znalost a užívání přirovnání, přísloví, jednodušších pořekadel a nominálních rčení. Avšak podstatné rozdíly byly objeveny v chápání a užívání archaických rčení a přísloví a také ve frazémech obsahujících vysokou míru abstrakce.

Publikace uvádí, že chápání a znalost frazémů je u mládeže z velké míry ovlivněna sociálním stavem, v němž mládež žije, osobnostním stavem a pravděpodobně i četbou, což bohužel zatím nebylo zkoumáno. Respondenti neměli problém v chápání jednoduché frazeologie. Naproti tomu chápání tradiční frazeologie, frazeologie odrážející starší dobové sociální poměry a frazeologie s archaickými rysy bylo pro respondenty velmi problematické také proto, že celkový význam frazému nelze odvodit z jednotlivých významů jeho komponentů. Zjištěná úroveň znalosti frazémů u mládeže je důvodem k tomu, aby byl frazeologii poskytnut ve škole dostatečný prostor pro její rozvoj. Pozornost je, dle výše zmíněných odborníků, nutno věnovat právě tradiční frazeologii z důvodu vyššího stupně obtížnosti a také proto, že tento typ frazeologie je v praktickém životě hojně užívána. Nejen, že rozšiřuje uživatelům slovní zásobu, ale také přispívá k rozvoji logického myšlení a celkového přemýšlení. Publikace varuje před tím, že pro žáky je výuka frazeologismů obtížná také kvůli nepochopení významu některé z částí frazeologismu, který nelze odvodit z pouhého spojení významů komponentů frazeologismu. I z tohoto důvodu je nutno věnovat frazeologii během vyučování více času.

Frazeologismy jsou významným prostředkem obohacení vyjadřování. Znalost frazeologismů můžeme rozvíjet jak v hodinách jazykových, tak v hodinách literárních.

V jazykových hodinách je vhodné frazémy interpretovat, vysvětlit žákům vztah slova a frazému, protože slovo si jako součást frazému

nezachovává všechny vlastnosti slova. Během výuky lze porovnávat běžný a frazeologický způsob vyjádření. Za velmi vhodnou formu vyučování považují návod autorů této didaktiky ke sbírání regionálních frazémů nebo regionálních obměn frazémů. Žáci mohou sbírat frazémy z různých oborů a rozčleňovat je dle různých kritérií - např. ze stylového hlediska.

V literárních hodinách je možné sledovat použití různých druhů frazémů v literární tvorbě určitého autora. Lze si všimnout, jak autor pracuje s frazeologismy. U literatury přeložené z jiných jazyků můžeme srovnávat originální frazém a jeho přeloženou variantu, jak víme, frazémy se nepřekládají doslovně.

Při zařazení frazeologie do vyučovacích hodin je posílen také výchovný aspekt, jelikož frazémy obsahují lidskou moudrost a zkušenost.

Využití některých přísloví a pořekadel v hodinách gramatiky jako modelových souvětí skládajících se z různých druhů vedlejších vět autoři rovněž zařazují jako doporučený způsob práce s frazeologismy.

Velkým pozitivem je také to, že autoři této didaktiky neopomenuli zdůraznit nepřetržitý vývoj frazeologie, což můžeme potvrdit návodem autorů ke cvičení s aktualizací frazeologismů, ať už jde o převrácení jednotlivých částí frazému nebo o aktualizací dovětky (*Holka jako lusk, zelená a křivá*). Učitel prostřednictvím tohoto druhu cvičení získá bližší kontakt s žáky a zároveň učí žáky, že jazyk není ustrnulý a neměnný systém, ale neustále se vyvíjí ve všech svých částech včetně frazeologie.⁷⁵

Novější vydání této publikace z roku 1998 uvádí zcela totožnou kapitolu o výuce frazeologie jako starší vydání. Kapitola nebyla upravena ani z hlediska rozsahu ani z hlediska obsahu. Autoři pravděpodobně předpokládali, že se úroveň frazeologie nezměnila.

---

⁷⁵ ČECHOVÁ, Marie; STYBLÍK, Vlastimil. *Didaktika češtiny*. Praha: SPN, 1989, s. 83.

6.1 Frazeologie v časopisu Český jazyk a literatura

Časopis Český jazyk a časopis Česká literatura ve škole vycházely jako dva samostatné vědecké časopisy od roku 1950. V roce 1959 se tyto časopisy spojily a začaly vycházet pod názvem Český jazyk a literatura. Vedoucím redaktorem výše zmíněného časopisu byl až do roku 1986 Jaroslav Jelínek, na něho navázala Marie Čechová. V současné době je výkonnou redaktorkou Milada Buriánková. Časopis vychází pětkrát ročně a zabývá se učitelskou teorií i praxí. Proto považuji za důležité v této práci zmínit několik článků týkajících se frazeologie.

Prozkoumali jsme všechna čísla daného časopisu od roku 1997/1998 do roku 2013/2014. Po provedeném průzkumu jsme získali celkem čtyři články zabývající se problematikou frazeologie. Jedná se o článek Abstraktnost a konkrétnost ve frazeologii napsaný autorkami Janou Svobodovou a Evou Höflerovou a vydaný roku 2000 v 50. ročníku časopisu, článek otištěný v roce 2005 s názvem Znalost a užívání tradiční frazeologie u mládeže (před dvaceti lety a nyní), jehož autorkou je Marie Čechová, článek Znalost a chápání číselných frazémů u gymnazistů psaný Lucií Maršíkovou a vydaný roku 2007 a poslední článek s názvem Výuka frazeologie na obchodní akademii—příspěvek k vznikajícímu RVP od autora Stanislava Štěpáníka zveřejněný v časopisu v tomtéž roce jako článek předchozí.

V článku Abstraktnost a konkrétnost ve frazeologii autorky popisují svůj výzkum, jehož základem bylo zkoumání úrovně znalosti frazeologie u pěti set žáků 6.-9. ročníku základních škol a studentů nižších ročníků gymnázií.

Výzkum se zabýval tím, jak vysoká je znalost vybraných sedmi slovesných frazémů u respondentů, dále bylo sledováno, jak respondenti vysvětlují významy frazémů v případě, že jejich přesný význam neznají, a v neposlední řadě bylo zkoumáno, jaké jiné lexémy respondenti užívají. Respondentům byl předložen jednoduchý test, *kde situace*

*pojmenovávána sledovaným frazémem byla opsána srozumitelnou větnou konstrukcí, za ní byl uveden nedokončený frazém.*⁷⁶

Test se skládal ze sedmi frazémů: *Petr chce všemu přijít na kloub, Pavel dal Mirkovi ránu pod pás, Milan hází starosti za hlavu, Radek se nenechá srazit na kolena, Eva si žije na vysoké noze, Hana je Evě v patách, Hana zůstala rodičům na krku.*⁷⁷ Respondenti neměli problém s dokončením frazému: *Petr je hloubavý. Petr chce všemu přijít na kloub.* Správně dokončilo frazém 93,2 % respondentů. Naopak největší problém měli žáci s dokončením frazému *Eva si žije na vysoké noze*, kdy správně odpovědělo pouze 28,8 % respondentů.

V článku jsou rovněž uvedeny možnosti, kterými se mohou žáci řídit, aby byli schopni pochopit a interpretovat neznámé frazémy: *uvědomit si všechny známé kontexty spojené s užitými lexémy, aktivizovat představivost založenou na metafoře a metonymii, nově vyhodnotit význam abstraktních i konkrétních slov použitých ve frazému, opřít se o sémantiku syntaxe frazému.*⁷⁸

V testu se ukázalo, že především děti mladšího školního věku nejsou ochotny vytvářet formulace na základě abstraktního myšlení, a pokud se o to pokusí, jsou výpovědi tohoto typu doprovázeny různým množstvím gramatických chyb. Druhým důležitým závěrem z tohoto výzkumu je také to, že žáci mají schopnost obrazného vyjádření světa, které je omezeno momentální úrovní vidění světa.

Velmi zajímavá je rovněž skupina respondentů, která pro dokončování frazémů využívala syntaktické struktury. Tito respondenti vykazují velmi rozvinutou jazykovou kompetenci, která je omezena kognitivním rozvojem žáků.

Autorky výzkumu akcentují, že ačkoli je chápání abstraktních pojmenování přímo závislé na fázi psychického vývoje dítěte, je možné

---

⁷⁶ HÖFLEROVÁ, E.; SVOBODOVÁ, J. Abstraktnost a konkrétnost ve frazeologii. Chápání obraznosti dětmi školního věku. *Český jazyk a literatura*. 1999/2000, roč. 50, sv. 7-8, s. 171.

⁷⁷ TAMTÉŽ, s. 172.

⁷⁸ TAMTÉŽ, s. 172.

ho výrazně ovlivnit jazykovým vzděláváním. Výsledky výzkumu nutí k zamyšlení, zda ve výuce mateřského jazyka není potřeba klást větší důraz na sémantiku jazyka, než na výcvik gramatiky mateřského jazyka.

Za pomoci frazémů je možné se vyjádřit jinak než přímým pojmenováním skutečnosti. Stěžejním předpokladem úspěšného jazykového vzdělávání je poznání postupů, s jejichž pomocí žáci realizují tento typ vyjadřování. Autorky považují za nejdůležitější podmínky určující začlenění frazémů do řečové kompetence jednak jazykové vzdělání, a jednak *tlak prožívaných komunikačních situací*.⁷⁹

V článku Znalost a užívání tradiční frazeologie u mládeže (před dvaceti lety a nyní) popsala Marie Čechová výzkum, který provedla v souvislosti s všeobecným míněním, že u mládeže upadá znalost frazeologie.

Výzkum byl proveden u mládeže zhruba před 20 lety a v letech 2001-2003. Respondentům složeným při výzkumu provedeném v 90. letech 20. století z žáků 7.-9. ročníků základních škol, ze studentů středních škol, z účastníků Olympiády v českém jazyce a ze studentů vysokých škol a v roce 2001-2003 ze studentů některých tříd dvou gymnázií, ze studentů jedné střední školy a ze skupiny vysokoškolských studentů, byl předložen dotazník s různými typy frazémů (rčení, pořekadla, pranostiky, přísloví).

Respondenti měli za úkol vypracovat různé typy úkolů týkajících se frazeologie. Jednalo se o *doplňování pravé strany přirovnání, uvádění synonymních frazeologických jednotek, rčení obsahujících daný výraz, výklad nebo porovnání významu předložených frazémů, jejich volné uvádění i užití v předloženém textu*.⁸⁰

Závěry výzkumu ukázaly, že respondenti jsou schopni obratně doplňovat přirovnání, jež jsou užívána v běžné komunikaci a jež vykazují

---

⁷⁹ HÖFLEROVÁ, E.; SVOBODOVÁ, J. Abstraktnost a konkrétnost ve frazeologii. Chápání obraznosti dětmi školního věku. *Český jazyk a literatura*. 1999/2000, roč. 50, sv. 7-8, s. 176.

⁸⁰ ČECHOVÁ, Marie. Znalost a užívání tradiční frazeologie u mládeže: před dvaceti lety a nyní. *Český jazyk a literatura*. 2004/2005, roč. 55, sv. 4, s. 162.

sémantickou průhlednost. Naopak velké rozdíly byly zaznamenány ve znalosti frazémů, v nichž se opakují polysémií výrazy. Diference byla zjištěna mezi žáky mladšího a staršího školního věku bez ohledu na dobu výzkumu.

Autorka popisuje další problém, který respondentům činily frazémy. Jednalo se o cvičení obsahující frazémy, které byly méně sémanticky průhledné a neprůhledné. V důsledku toho museli respondenti prokázat schopnost abstraktního myšlení a zároveň znalost frazémů méně frekventovaných nebo zastaralých. Právě v tomto cvičení se projevil velký rozdíl u respondentů jak z hlediska věku, tak z hlediska doby výzkumu. Respondenti vypracovávající toto cvičení pro výzkum v 90. letech dopadli lépe než respondenti v letech 2001-2003.

Pozornost byla dále věnována skupině vysokoškolských studentů. Bylo zjištěno, že menší část vysokoškolských studentů vykazuje nepochopení významů frazémů, pro jejichž vysvětlení je nutná schopnost abstraktního myšlení. Avšak vysokoškoláci vymezovali frazém vysvětlením významů jednotlivých částí celku, dokonce bez zapojení abstraktního myšlení, jednotlivé části celku „překládali“ zcela konkrétně. Např. *frazém Když se kácí les, lítají třísky vyložili jednotlivci takto: Vždycky je nějaký odpad / na těžkou práci je potřeba těžká námaha.*⁸¹

Celkově se respondenti bez ohledu na věk a dobu výzkumu dopouštěli zaměňování částí frazémů navzájem.

V článku je odkazováno na řadu učebnic českého jazyka pro SOŠ od nakladatelství SPN, jejíž autorkou je právě Marie Čechová.

Lucie Maršíková se zabývala frazémy s číselnými výrazy. Sestavila dotazník, jemuž předcházelo vytvoření seznamu číselných frazémů ze šesti frazeologických slovníků a podrobení frazémů kvantitativní a kvalitativní analýze. Článek popisuje dotazník obsahující čtyři typy úkolů (doplnění neúplného frazému, doplnění frazému namísto

---

⁸¹ČECHOVÁ, Marie. Znalost a užívání tradiční frazeologie u mládeže: před dvaceti lety a nyní. *Český jazyk a literatura*. 2004/2005, roč. 55, sv. 4, s. 164.

nefrazologického výrazu, uvedení synonym k frazémům, vysvětlení zadaných frazémů). Dotazník byl předložen devadesáti šesti studentům Gymnázia v Teplicích.

Po vyhodnocení dotazníku bylo zjištěno, že nejúspěšnějším úkolem bylo pro studenty doplnit neúplný frazém náležitým číselným výrazem. Oproti tomu nejobtížnějším cvičením bylo pro dotazované napsat k příslušnému frazému vhodná synonyma.

Článek shrnuje výsledky výzkumu, kdy byly zjištěny velké rozdíly mezi dotazovanými. Velkým problémem, který článek popisuje, je také to, že dotazovaní nejsou schopni rozlišit frazeologické a nefrazeologické výrazy.

Autorka na základě výzkumu shledává stav znalosti frazémů u respondentů jako nedostačující. Jako jednu z hlavních příčin nedostatečné znalosti frazémů u respondentů považuje autorka skutečnost, že škola nevěnuje rozšiřování slovní zásoby v této sféře dostatečný prostor.

V článku autorka soudí, že na jedné straně je velké množství frazémů s číselným výrazem zaznamenáno ve frazeologických slovnících, na druhé straně je jen malá část těchto frazémů součástí aktivní slovní zásoby mládeže, dokonce mnohým pro nás běžně užívaným frazémům mládež nerozumí, mnoho jich nezná a příliš je, dle autorky článku, neužívá.

Posledním článkem, který na tomto místě opatříme komentářem, je příspěvek s titulem Výuka frazeologie na obchodní akademii - příspěvek k vznikajícímu RVP. Ačkoli se naše práce zabývá frazeologií na základních školách, představení tohoto článku není samoučelné, protože učitelé středních škol navazují na látku škol základních.

Článek upozorňuje na to, že frazeologie je na středních odborných školách periferní učební látkou podobně jako onomastika. Akcentuje skutečnost, že na řadě takových škol jsou frazeologii věnovány pouze tři

vyučovací hodiny. Předkládá návod, jakým způsobem je tento velice omezený čas možné co nejefektivněji využít.

Vyučovací hodinu dělí Stanislav Štěpáník na dvě části. V první části využívá frontální výklad doprovázený metodou dedukce. Studenti se snaží formulovat a definovat pojmy a vyčlenit hlavní rysy frazémů pomocí rozboru literárního textu (doktor Štěpáník radí využít postavu tety Kateřiny z románu Saturnin). Druhá část vyučovací hodiny je tvořena skupinovou prací studentů, kteří vypracovávají různé typy úkolů (př. srovnání frazémů, hledání synonymních variant daného frazému, hledání opozitních variant daného frazému;). Výhodou této metody je, dle doktora Štěpáníka, vzájemné poučení studentů mezi sebou, nutnost argumentace a diskuze.

V závěru tohoto příspěvku autor doporučuje, podobně jako článek s názvem Znalost a užívání tradiční frazeologie u mládeže (před dvaceti lety a nyní), který jsme komentovali výše, využít učebnici Český jazyk pro SOŠ od nakladatelství SPN, jejíž spoluautorkou je Marie Čechová.

Stanislav Štěpáník akcentuje značnou potřebu pracovat ve vyučovacích hodinách s učebnicí za účelem získání kompetence studentů pracovat s odborným textem.

PRAKTICKÁ ČÁST

7 ANALÝZA FRAZEOLOGIE V UČEBNICÍCH ČESKÉHO JAZYKA

V této kapitole jsme se pokusili o analyzování frazeologie v některých učebnicích, které se užívají na základních školách a nižších gymnáziích. Nebylo možné získat relevantní data týkající se užívání učebnic českého jazyka od jednotlivých nakladatelství na základních školách⁸², selektovali jsme učebnice na základě empirické volby po rozhovorech s pedagogy.

Učebnice jsou v dnešní době tvořeny obvykle autorským kolektivem, který se skládá z odborníka daného předmětu, didaktika, učitele základní školy, redaktora a dalších (členů).

Téma frazeologismů je obvykle zařazeno do učebnic určených pro sedmý ročník základních škol.

Typy cvičení, která dále komentujeme, jsou rozčleněna podle kritéria způsobu cvičení uvedeného v publikaci *Čeština a její vyučování* od autorky Marie Čechové a kolektivu, která rozšířila kritérium kolektivu autorů publikace *Didaktika českého jazyka pro 2. stupeň ZŠ*.

---

⁸² Kritériem pro výběr analyzovaných učebnic měl být závěr průzkumu, který jsme provedli prostřednictvím e-mailu. Na základní školy, které vyučují žáky druhého stupně a které se nacházejí v okrese Plzeň-sever, jsme zaslali dotaz, který zněl: Podle kterých učebnic a pracovních sešitů vyučujete český jazyk na druhém stupni? Dotaz jsme odeslali celkem na dvacet tři základních škol. Na dotaz nám bohužel odpovědělo pouze sedm základních škol. Směrodatné pro nás bylo, že z těchto sedmi základních škol, šest základních škol vyučuje podle učebnic od nakladatelství Fraus.

Nejprve se budeme věnovat třem nejužívanějším učebnicovým materiálům na českých školách. Jedná se o učebnice a pracovní sešity vydané nakladatelstvími Alter, Fraus a SPN.

U posledního z nakladatelství jsme se rozhodli zařadit do této práce porovnání kapitol zabývajících se výukou frazeologie v učebnicích vydaných v roce 1988, 2001 a 2008. Důvodem je mimo jiné i to, že pozdější vydání je přizpůsobeno rámcovému vzdělávacímu programu, zatímco starší vydání této učebnice se orientovala podle vzdělávacích osnov. Navzdory tomuto faktu, řada škol dosud užívá i starší vydání učebnice.

Nedílnou součástí této diplomové práce je pokus podrobit analýze formu interpretace tématu frazeologie zahrnutou ve vybraných učebnicích pro 7. ročník základních škol a nižšího stupně gymnázií. Opět jsme se pokusili o analýzu tří vzorků učebnic, tří vzorků pracovních sešitů a tří vzorků čítanek. Analýzy učebnic jsou řazeny dle roku jejich vydání od nejstarší po nejmladší. Čítanky jsme nezařadili samostatně. Současná koncepce vzdělávání podle Rámcového vzdělávacího programu požaduje propojování vztahů mezi předměty a mezi jeho jednotlivými částmi. Vyučující má tedy v literárních hodinách zařazovat dílčí úkoly, otázky i z jazykových hodin a naopak. V čítankách se tedy nachází otázky nebo cvičení vycházející z literárního textu, ale také procvičující látku z jazykových hodin.

V poslední části kapitoly je představena frazeologie v dalších učebnicích, jež jsou také stěžejní pro výuku frazeologie na druhém stupni základních škol. Všeobecně se jedná o učebnice, které jsou v učitelské praxi dostupné, užívané bez ohledu na rok vydání.

7.1 Analýza frazeologie v učebnici a čítankách Alter⁸³

Učebnice určená 7. ročníku základních škol a příslušnému ročníku víceletých gymnázií byla vydána v roce 1999 kolektivem autorů vedených Miroslavou Horáčkovou a Ivanem Klímou.

Čítanky nakladatelství Alter vytvořené kolektivem autorů vedeným Martou Lískovcovou a Hanou Staudkovou byly vydávány od roku 1998 do roku 2001.

7.1.1 Analýza frazeologie v učebnici Alter pro 7. ročník

Učebnice je rozčleněna do tří samostatných dílů vždy pro jeden ročník. První díl je Učivo o jazyce, druhý díl se nazývá Komunikační a slohová výchova a poslední díl se jmenuje Cvičení, přehledy, tabulky. Z tohoto důvodu je první díl spíše jakousi cvičebnicí čili učebnice a pracovní sešit dohromady.

Autoři v úvodu kapitoly zařazují cvičení na sousloví s obrazným významem. Žák má s pomocí frazeologického slovníku vyhledat význam tohoto sousloví. Dále autoři zařazují rčení, přísloví a pořekadla mezi víceslovná pojmenování vedle sousloví a sousloví s obrazným významem.

Učebnice zahrnuje tři typy frazémů - rčení, přísloví a pořekadla. Tyto typy jsou vysvětleny na základě příkladů, což můžeme ohodnotit kladně, ale chybí definice jednotlivých pojmů. Absence pouček

---

⁸³Toto nakladatelství bylo založeno v roce 1990. Vydává učebnice všech předmětů určených pro první stupeň základní školy a učebnice českého jazyka a zeměpisu určené pro druhý stupeň základní školy a příslušné ročníky gymnázií. Kromě učebnicových řad toto nakladatelství vytváří také elektronické učebnice a další didaktické pomůcky. *alter.cz* [online]. [cit. 9.3.2016,12.05.].Dostupné z: [<http://www.alter.cz/nakladatelství/o-nas>].

jednotlivých pojmů může být problémem, pokud je žák nemocný nebo se jedná o suplovanou hodinu. Celková poučka vypadá takto: *rčení, např. Hledá včerejší den. Leží jako lazar.*⁸⁴

Autoři zařadili do cvičení frazémy, které patří v komunikaci k frekventovanějším, a proto by žáci neměli mít problém s jejich pochopením.

V prvním cvičení je nutno vyhledat rčení, jež jsou obsažená v úvodním článku, na základě vysvětlení významu těchto rčení: *že si Míša neví rady*⁸⁵, žák vyhledá v textu odpovídající rčení: *Míša docela ztratila hlavu.*⁸⁶

Tento typ cvičení, kdy žák na základě vysvětlení významu rčení napíše odpovídající rčení nebo hledá v textu odpovídající rčení, se kromě této učebnice nachází pouze v učebnici od nakladatelství Fraus vydané v roce 2013. Konkrétně se jedná o cvičení, kdy pomocí rčení je nutno vyjádřit, že je někdo pilný, rozvážný apod.

Následující cvičení v učebnici Alter je vysvětlovací. Nejrůznější typy vysvětlovacích cvičení se nacházejí téměř ve všech učebnicích, o nichž jsme se v této práci zmínili. Přítomnost výše zmíněného typu cvičení lze považovat v učebnicích českého jazyka určených pro druhý stupeň základních škol a nižší gymnázia za standard.

Žáci mají za úkol vysvětlit význam rčení. Kolektiv autorů zahrnuje poměrně známé typy rčení, např. *dal by si pro korunu koleno vrtat, to je pro mě španělská vesnice, pan doktor má zlaté ruce.*⁸⁷ V tomto úkolu jsme našli pouze jedno rčení, jehož vysvětlení by mohlo být pro žáky obtížnější, jelikož i my jsme si museli ověřit význam ve frazeologickém slovníku. Jedná se o rčení *to je pro kočku*⁸⁸.

---

⁸⁴ HORÁČKOVÁ, Miroslava; KLÍMA, Ivan a kol. *Český jazyk pro 7. ročník ZŠ a příslušný ročník víceletých gymnázií*. 1. díl. Všeň: Alter, 1999, s. 153.

⁸⁵ TAMTÉŽ, s. 153.

⁸⁶ TAMTÉŽ, s. 151.

⁸⁷ HORÁČKOVÁ, Miroslava; KLÍMA, Ivan a kol. *Český jazyk pro 7. ročník ZŠ a příslušný ročník víceletých gymnázií*. 1. díl. Všeň: Alter, 1999, s. 154.

⁸⁸ TAMTÉŽ, s. 154.

Toto cvičení obsahuje celkově jedenáct rčení. Žáci mají za úkol vysvětlit jejich význam.

Ve třetím cvičení mají žáci za úkol opět vysvětlovat, co vyjadřují uvedená rčení. V každém z rčení jsou podtrženy výrazy jak nebo jako. Pokud se zamyslíme nad formulací zadání tohoto úkolu, dojdeme k nepřesnosti v pojmosloví. Ačkoli učebnice staršího roku vydání užívaly výraz rčení ve smyslu frazém, zde by bylo přesnější, podle mého názoru, pojem rčení nahradit pojmem přirovnání. Tentýž problém jsme mohli nalézt rovněž v úvodní definici učebnice představující tři typy frazémů, kde k pojmu rčení byly uvedeny kromě příkladů rčení také příklady přirovnání.⁸⁹

Výklad významu u termínu přirovnání může být zahrnut v úvodním schématu pojmů, ale není to nezbytné proto, že s tímto pojmem se žáci setkali již na prvním stupni ZŠ. Avšak domnívám se, že ve cvičení je důležité nazývat ho správným termínem právě proto, že ho žáci již znají. Je tudíž didakticky nevhodné je mást náhradním, navíc nepřesným pojmem.

Cvičení obsahuje celkem devět frazémů. Opět se jedná o frazémy užívané v běžné komunikaci. Jsou to frazémy typu: *byla tam jako páté kolo u vozu, byl jako po výprasku, chová se jako slon v porcelánu*.⁹⁰

V předposledním úkolu žáci hledají a podtrhávají v souvislém textu obrazná vyjádření. Opět zde vidíme problém v nepřesném pojmosloví. Žáci mají hledat obrazná vyjádření, navzdory tomu, že v textu jsou zařazeny i frazémy (podrobněji viz podkapitola 7.3.2).

Souvislý text, v němž žáci podtrhávají obrazná vyjádření, je úryvkem z knihy *Babička* od Boženy Němcové. Žák bude propojovat

---

⁸⁹ Na druhou stranu je důležité připomenout, že někteří jazykovědci řadí přirovnání mezi rčení jako jeho podtyp. Například Bečka v publikaci *Slovník synonym a frazeologismů* řadí některá přirovnání mezi rčení. K problematice členění frazémů a idiomů viz výše v kapitole 4.

⁹⁰ HORÁČKOVÁ, Miroslava; KLÍMA, Ivan a kol. *Český jazyk pro 7. ročník ZŠ a příslušný ročník víceletých gymnázií*. 1. díl. Všeň: Alter, 1999, s. 154.

znalosti a dovednosti z mluvnice a aplikovat je v literárním textu. Zároveň se vyučujícímu otevrou možnosti pro další práci s tímto cvičením.

Velkým pozitivem této cvičebnice je shrnutí látky na konci kapitoly formou schematické tabulky, kterou žáci musí doplnit, např. *Ustálené obrazné spojení slov nazýváme rčení, např.....; Základem rčení bývá často sloveso, např.....*⁹¹. Žák si prostřednictvím této tabulky zopakuje a zároveň sumarizuje důležité informace z hodiny. V závěru shrnutí připomíná kolektiv autorů žákům hlavní funkce užívání frazémů, a to zpestření vyjadřování.

Žák si v této učebnici osvojí frazeologii celkem na čtyřech cvičeních, pokud nepočítáme závěrečné shrnutí. Cvičení jsou sestavena tak, aby žák byl nucen neustále střídat typy činností, a tudíž zůstal po celou dobu výuky koncentrovaný. Žák se ve druhém a třetím cvičení naučí vhodným způsobem vysvětlit význam daných frazémů, zatímco v prvním a čtvrtém cvičení se snaží hledat frazémy v textu.

Porovnáme-li kapitoly o frazeologii ve třech učebnicích, jejichž analýzou se v této práci podrobněji zabýváme, dojdeme k závěru, že učebnice od nakladatelství Alter obsahuje největší množství úkolů na procvičování frazeologie.

S přihlédnutím k roku vydání této učebnice je pochopitelné, že se zde nenacházejí dílčí úkoly, které u žáka rozvíjí mezipředmětové vztahy, podobně jako je tomu ve zbývajících dvou učebnicích. Výjimkou je poslední úkol, kde žák vyhledává obrazná vyjádření v úryvku z díla Boženy Němcové. Zmíněné cvičení může inspirovat vyučujícího k další práci s tímto dílem. O tomto cvičení viz v předchozích odstavcích této kapitoly.

---

⁹¹ HORÁČKOVÁ, Miroslava; KLÍMA, Ivan a kol. *Český jazyk pro 7. ročník ZŠ a příslušný ročník víceletých gymnázií*. 1. díl. Všeň: Alter, 1999, s. 154.

Autoři se snažili zařadit více typů cvičení, aby dosáhli udržení co největší koncentrace žáků. Pro rekapitulaci zde objevíme cvičení vysvětlovací, cvičení vyhledávací a cvičení doplňovací (shrnutí).

Zařazení shrnutí, do kterého žák musí navíc doplnit některé informace, je vhodné.

Do učebnice byly vybrány frekventovanější příklady frazémů. Většina z nich je hojně užívána v běžné komunikaci, např. *to je pro mě španělská vesnice, nemaluj čerta na zeď, do huby si nevidí*.⁹² Při porovnání se zbývajících dvěma učebnicemi byla nalezena jediná shoda, kdy frazém *má zlaté ruce* se nachází jak v učebnici Alter, tak v učebnici Fraus.

Na konci této kapitoly jsou žáci odkázáni na třetí díl učebnice Alter, kde se nacházejí k této látce celkem čtyři cvičení.

Na jedné straně se jedná o typy cvičení, které se objevují i v ostatních analyzovaných učebnicích českého jazyka, a to vysvětlovací a doplňovací typ cvičení, na straně druhé zde objevíme dvě méně frekventovaná cvičení, jejichž podstatou je vyjádření frazémů jiným způsobem čili uvedení synonymních výrazů. Cvičení jsou sestavená tak, aby si žák uvědomil, že se *ve rčech často vyskytují názvy částí lidského těla, např. má tvrdou hlavu, má dřavou hlavu, ruka ruku myje, ručím za to hlavou, stouplo mu to do hlavy apod*.⁹³

Zadání posledního úkolu je poněkud diskutabilní. *Často se ve rčech a jiných obrazných vyjádřeních vyskytuje slovo pes, kuň, názvy různých jiných zvířat nebo názvy věcí Řekněte jinak: psí život, pyšný jako páv apod*.⁹⁴ Zdůraznění přítomnosti názvů zvířat a věcí objevujících se ve výše zmíněném cvičení je velice vhodné, ale pojem obrazné vyjádření užitá ve smyslu frazém považujeme za nepřesné. Tuto skutečnost

---

⁹² HORÁČKOVÁ, Miroslava; KLÍMA, Ivan a kol. *Český jazyk pro 7. ročník ZŠ a příslušný ročník víceletých gymnázií*. 1. díl. Všeň: Alter, 1999, s. 154.

⁹³ HORÁČKOVÁ, Miroslava; KLÍMA, Ivan a kol. *Český jazyk pro 7. ročník ZŠ a příslušný ročník víceletých gymnázií*. 1. díl. Všeň: Alter, 1999, s. 41.

⁹⁴ TAMTĚŽ, s. 42.

shledáváme a akcentujeme i v analýzách některých dalších učebnic a pracovních sešitů (podrobněji viz podkapitola 7.3.2).

7.1.2 Analýza frazeologie v čítankách Alter pro 2. stupeň ZŠ

Frazeologie je nedílnou součástí literárního díla, proto je nezbytné, aby si žáci tuto látku osvojili. Osvojení frazeologie samozřejmě probíhá v hodinách mluvnice. Nicméně současná koncepce vzdělávání umožňuje propojování nejen jednotlivých částí jazyka, ale také propojení jednotlivých předmětů. Důkazem může být například učebnice dějepisu od nakladatelství Fraus určená šestému ročníku základní školy a příslušnému ročníku gymnázií, kde v jedné z podkapitol starověkého Řecka má žák za úkol vysvětlit, co to znamená *nosit sovy do Athén*.⁹⁵

Cílem této kapitoly je tedy analýza přítomnosti/nepřítomnosti frazeologie v čítankách výše zmíněného nakladatelství. Konkrétně jsme se orientovali na čítanky tří nakladatelství určené všem ročníkům druhého stupně ZŠ a příslušným ročníkům gymnázií. Z důvodu snahy o větší přehlednost analýzy čítanek a také snahy předejít neustálému opakování formulací budeme v této kapitole namísto formulace čítanka pro 6., 7., 8., 9. ročník ZŠ a příslušný ročník gymnázií užívat pouze pojmenování čítanka 6, 7, 8, 9.

Čítanky nakladatelství Alter jsou specifické tím, že se v nich nachází pouze literární texty. K čítance totiž patří ještě další učebnice s názvem Literární výchova, která rozšiřuje teoretické znalosti žáka v oblasti teorie literatury a zároveň obsahuje ke každému z literárních textů nacházejících se v čítance otázky a úkoly.

---

⁹⁵ KOL. *Dějepis 6: učebnice pro základní školy a víceletá gymnázia*. Plzeň: Fraus, 2007, s. 95.

Literární výchova k čítance 6 se orientuje zejména na práci s přírovnáními. Nalezneme zde čtyři cvičení, kde je nutno v textu vyhledat přírovnání. Ve dvou dalších úkolech má žák za úkol přírovnání vyhledat a navíc vysvětlit jejich význam. V dalším z úkolů je nutno najít přírovnání a pokusit se ho vyjádřit jinak. V následujícím cvičení má žák svými slovy definovat přírovnání. Předposlední cvičení pracuje jako jediné s jiným typem frazémů, a to se rčeními. Žák má vyhledat v textu rčení a vysvětlit je. Cílem posledního cvičení je prostřednictvím přírovnání působit na představy žáků. Žák má říci, *jaké představy v něm následující obrazy vyvolávají, např. vítr do nich vletěl jak do otevřených oken.*⁹⁶

V Literární výchově k čítance 7 se nachází několik frazeologických úkolů, které vycházejí z příslušných textů. Prvním typem cvičení, které jsme objevili, je úkol, kdy má žák hledat příklady přírovnání v textu. Tento typ cvičení se nachází v učebnici nejméně šestkrát a dle mého názoru by měl být ve výuce doplněn o vysvětlení nalezených přírovnání.

Další úkol je vysvětlovací. Žák má vysvětlit význam frazému *položít někomu něco k nohám*. Kolektiv autorů v zadání nazývá frazém pojmem obrazné vyjádření, což je chybné. Chyby v pojmosloví můžeme nalézt i v dalším úkolu, kde zadání zní: *Snážete se vysvětlit následující obraty: abys nehasila nikdy, co tě nepálí, však jí hřebínek spadne, má z pekla štěstí.*⁹⁷ Žáci mohou být nejednotným pojmoslovím zmateni. V učebnicích základních škol, jak už jsme se zmiňovali dříve, je tendence užívat pojem rčení jako synonymum pojmu frazém. Otázkou je, proč kolektiv autorů v těchto cvičeních neužívá pojem rčení namísto obrazné vyjádření nebo obrat, přestože jsme našli v této čítance úkol, kdy mají žáci *vysvětlit následující rčení: je to hotový anděl, má andělskou tvář, polykal andělíčky, je to můj andílek.*⁹⁸

---

⁹⁶ KOL. *Literární výchova 6*. Všeň: Alter, 1998, s. 54.

⁹⁷ KOL. *Literární výchova 7*. Všeň: Alter, 1999, s. 38.

⁹⁸ TAMTÉŽ, s. 35.

Následující úkol vychází z textu Prometheus od Eduarda Petišky. Žákům je zdůrazněno, že někteří bájní (mýtičtí) hrdinové se stali natolik oblíbenými, že jejich jména vstoupila do běžné mluvy (do rčení, úsloví, pořekadel a přísloví), a mají za úkol vysvětlit, co znamená: *Byl lstivý jako Prometheus; Visel nad ním Damoklův meč; Matematika byla její Achillovou patou; Ke svatbě dostali ojetý automobil, který se brzy ukázal být Danajským darem.*⁹⁹

Souhrnně lze říci, že se v Čítance 7 nachází cvičení vysvětlovací a cvičení, kde žák pouze vyhledává v textu.

V Literární výchově k Čítance 8 jsou tři úkoly, kde má žák za úkol hledat přirovnání v textu. Dále zde nalezneme cvičení, kdy je třeba ze tří rčení vybrat jedno, které se hodí pro hrdinu příběhu od autora Sándora Petőfiho. V posledním úkolu věnovaném frazeologii je nutno nahradit frazém *snést modré z nebe jiným obrazným vyjádřením.*¹⁰⁰

Literární výchova k Čítance 9 obsahuje stejně jako Literární výchova k Čítance 7 cvičení vyhledávací a cvičení vysvětlovací. Úkoly, kdy má žák pouze vyhledávat příklady přirovnání, jsou v čítance dva. Vysvětlovacích úkolů jsme našli oproti čítance 7 více. Žáci mají v celkem čtyřech literárních textech vysvětlit celkem šest frazémů. Jde o frazémy *zdravý rozum; S pravdou nejdál dojdeš; Pravda vítězí; Je na pravdě boží; Zkouška dospělosti; Rozetnout gordický uzel.*¹⁰¹

---

⁹⁹ KOL. *Literární výchova 7*. Všeň: Alter, 1999, s. 20.

¹⁰⁰ KOL. *Čítanka 8*. Všeň: Alter, 2000, s. 71.

¹⁰¹ KOL. *Literární výchova 9*. Všeň: Alter, 2001, s. 11, 16, 48, 78.

7.2 Analýza frazeologie v učebnici, pracovním sešitu a čítankách Fraus¹⁰²

Učebnice a pracovní sešit byly vydány nakladatelstvím Fraus roku 2004 a vytvořeny autorským kolektivem v čele se Zdeňkou Krausovou a Helenou Chýlovou.

Čítanky vydané stejnojmenným nakladatelstvím byly tvořeny autorským kolektivem vedeným Ladislavou Lederbuchovou a Evou Beránkovou.

7.2.1 Analýza frazeologie v učebnici Fraus pro 7. ročník

V této diplomové práci jsme prováděli rozbor frazeologie v celkem osmi učebnicích českého jazyka pro 7. ročník základních škol a příslušný ročník nižších gymnázií, avšak pouze tato učebnice pracuje s mezinárodním pojmem frazém. Nachází se v závorce vedle pojmu rčení.

Je diskutabilní srovnání pojmu frazém s pojmem rčení, ale pojem rčení je v českém pojmosloví pojmu frazém pravděpodobně nejbližší.

Žáci studující podle této učebnice jsou seznámeni s pojmem frazém a nebudou mít problém hledat příslušné frazémy ve slovnících. Naproti tomu žáci, kteří se učí podle ostatních učebnic, budou při hledání rčení tápat, poněvadž převážná většina slovníků obsahujících rčení se nazývá frazeologický sborník (slovník, příručka,...).

---

¹⁰² Rozhodli jsme se podrobněji analyzovat téma frazeologie v didaktických materiálech nakladatelství Fraus, poněvadž toto nakladatelství vydává největší množství učebních materiálů v České republice. Nejen, že vydává učebnice, pracovní sešity, čítanky, ale rovněž se snaží zavádět nové metody výuky do českých škol. Poskytuje učebnicovou oporu nejen školám s klasickou formou výuky, ale dokonce i školám s alternativními formami vzdělávání. *fraus.cz*[online].[cit. 9.3.2016,12.20.].Dostupné z:[<https://www.fraus.cz/cs/o-nas/nakladatelství-fraus>].

Nejprve je žákům vysvětlen v úvodním schématu pojem sousloví. Na toto schéma navazují úkoly, kdy žáci procvičují sousloví. Následuje důležitá tabulka s poučením o tom, že *některá sousloví (podobně jako některá slova) mají význam obrazný. Např.: ječné zrnno = hnisavý zánět žlázy na očním víčku - podobá se obilnému zrnku.*¹⁰³

V postranní liště, kde žáci naleznou důležité a někdy i nástavbové informace, je zařazena poučka: *ustáleným spojením slov s obrazným významem říkáme frazeologická spojení = frazémy.*¹⁰⁴

Ve chvíli, kdy jsou žáci seznámeni s pojmem frazém, je na řadě jejich rozčlenění. Tato učebnice předkládá žákům poučení o typech pojmenování prostřednictvím schematické tabulky. Podobně jako učebnice nakladatelství Alter se autorský kolektiv učebnice Fraus rozhodl seznámit žáky se třemi typy frazémů - příslovími, rčeními a pořekadly. Nadstavbou oproti učebnici Alter je však kompletní definice pojmů včetně příkladů jednotlivých typů frazémů, které jsou v závorce vysvětleny: *rčení - ustálené spojení slov, např. Má na růžích ustláno (=žije se mu snadno).*¹⁰⁵ Zároveň můžeme v této části učebnice sledovat propojení mezipředmětových vztahů nenásilnou formou. Součástí definice pořekadla je příklad *Dopadli jak sedláci u Chlumce*, přičemž v postranní liště stránky učebnice se nachází otázka, zda žáci vědí, jak dopadli sedláci u Chlumce a ve kterém roce se událost odehrála¹⁰⁶.

Příklady jednotlivých typů frazémů vybral kolektiv autorů vhodně, jde o jednodušší a frekventovanější typy frazémů.

Žáci si díky schématu v tabulce lépe osvojí základní pojmy stěžejní pro další práci v hodině. Zároveň můžeme v této kapitole velmi dobře sledovat didaktickou zásadu prezentování učiva žákům od jednodušší látky ke složitější.

---

¹⁰³ KOL. *Český jazyk pro 7. ročník základní školy a sekundu víceletého gymnázia*. Plzeň: Fraus, 2004, s. 15.

¹⁰⁴ TAMTÉŽ, s. 15.

¹⁰⁵ TAMTÉŽ, s. 16.

¹⁰⁶ KOL. *Český jazyk pro 7. ročník základní školy a sekundu víceletého gymnázia*. Plzeň: Fraus, 2004, s. 16.

Po teoretické části následují tři cvičení, na kterých si žáci mají danou problematiku procvičit. Jedná se o cvičení vysvětlovací, kde žáci mají vysvětlovat význam celkem třinácti rčení. Stejně jako v učebnici Alter, kterou jsme analyzovali výše, kolektiv autorů učebnice Fraus řadí přirovnání mezi rčení. Možná by bylo funkční se zmínit o tom, že přirovnání je specifický typ rčení, poněvadž žáci byli s přirovnáním seznámeni již na prvním stupni základní školy (podrobněji viz podkapitola 7.1).

Kolektiv autorů zařadil rčení, jejichž vysvětlení by žákům nemělo dělat problém. Jedná se o frekventovanější frazémy, např. *Má toulavé boty; Snesl by jí modré z nebe; Vodí nás za nos.*¹⁰⁷

Následuje, dle mého názoru, velmi kreativní cvičení, kdy žáci mají tvořit rčení, ve kterých jsou obsaženy různé části lidského těla. Konkrétně jde o *jazyk, hlavu, patu, nohu, ruku, oko a srdce.*¹⁰⁸ Toto cvičení nutí žáka více přemýšlet a být aktivní ve vyučovací hodině. Forma splnění úkolu je libovolná. Žák může buď psát do cvičného sešitu konkrétní rčení k příslušným částem těla, nebo si může nakreslit postavu a u daných částí těla načrtnout šipky a napsat vytvořená rčení.

V posledním cvičení žáci *vyjadřují pomocí rčení, přísloví nebo jiných ustálených obrátů, např. přirovnání, že je někdo: pilný, chytrý, zbabělý apod.*¹⁰⁹

Prostřednictvím posledních dvou cvičení si žáci zároveň rozšíří slovní zásobu důležitou také pro psaní popisu postavy a charakteristiku. Jde tedy o vhodné propojení mluvnice a slohu.

Přestože kolektiv autorů zahrnul do této kapitoly pouze tři cvičení, jedná se o cvičení, která jsou kreativní, rozvíjí tvořivost žáků. Inspirují k další práci žáků. Vhodně jsou zařazeny i dílčí úkoly propojující mezipředmětové vztahy.

---

¹⁰⁷ KOL. *Český jazyk pro 7. ročník základní školy a sekundu víceletého gymnázia*. Plzeň: Fraus, 2004, s. 16.

¹⁰⁸ TAMTÉŽ, s. 16.

¹⁰⁹ KOL. *Český jazyk pro 7. ročník základní školy a sekundu víceletého gymnázia*. Plzeň: Fraus, 2004, s. 16.

Opět jsou zařazeny frazémy, které jsou v běžné komunikaci frekventované. Tímto způsobem žáci dojdou v této látce plného teoretického vzdělání přiměřeného k jejich věku a zároveň si probíranou látku procvičí v praktických cvičeních.

7.2.2 Analýza frazeologie v pracovním sešitu Fraus pro 7. ročník

Ačkoli je učebnice od nakladatelství Fraus pro nás vzorem kvalitního a komplexního zpracování frazeologie, jak po stránce teoretické, tak po stránce didaktické, pracovní sešit téhož nakladatelství dříve uvedená měřítka v oblasti frazeologie nesplňuje. Po analýze učebnice bychom očekávali minimálně stejné množství úkolů na procvičení frazeologie, jako tomu bylo v učebnici. Ovšem pracovní sešit nabízí z této oblasti pouze jediné cvičení. Jde o úkol, ve kterém jsou vhodnou a nenásilnou formou zkombinovány dva typy cvičení - doplňovací a vysvětlovací. Úkol je díky své formě pro žáky atraktivnější a více je motivuje k činnosti. Žáci mají doplnit do rčení chybějící slova a vysvětlit význam těchto rčení. Ačkoli se poněkolkrát opakujeme, je důležité zmínit, že i během této analýzy se setkáváme s nepřesností v pojmosloví, kdy zadání určuje žákům pracovat s rčeními, přestože jako konkrétní příklady byly vybrány vedle rčení také přirovnání (viz podkapitola 7. 1).

V tomto okamžiku podrobněji analyzujeme konkrétní příklady frazémů ve výše zmíněném úkolu. Žákům je předloženo celkem devět frazémů, jež doplňují a vysvětlují. Vybrané vzorky frazémů patří mezi frekventovanější typy, např. *Běhá mu mráz po zádech; Vypadá jako zpráskaný pes; Nenechali kámen na kameni; Práce mu roste pod rukama.*¹¹⁰ Jednotlivým frazémům chybí některé komponenty, jež je nutno správně doplnit. Vysvětlení významu frazémů, které následuje po

---

¹¹⁰ KOL. *Český jazyk pro 7. ročník základní školy a sekundu víceletého gymnázia.* Pracovní sešit. Plzeň: Fraus, 2004, s. 13.

doplnění vynechaných komponentů frazémů, je didakticky vhodné, poněvadž žáci prostřednictvím jejich vysvětlování zjistí, zda je doplnili správně. Jedná se tedy o vhodnou zpětnou vazbu.

Navzdory k úvodní poznámce ohledně nedostatečného množství frazeologických cvičení v tomto pracovním sešitě, musíme vyzdvihnout snahu kolektivu autorů zařadit úkol spojující v sobě dvě činnosti žáků.

7.2.3 Analýza frazeologie v čítankách Fraus pro 2. stupeň ZŠ

Podobně jako u čítanek od nakladatelství Alter jsme analyzovali čítanky 6., 7., 8., 9. ročníku ZŠ a nižších stupňů gymnázií od nakladatelství Fraus. Opět pro větší přehlednost označujeme čítanky stejně jako dříve 6, 7, 8, 9.

Při otevření čítanky 6 jsme příjemně překvapeni přítomností frazeologických úkolů. Proč jsme překvapeni? Uvědomme si, že frazeologie je vyučována na základních školách převážně v sedmém ročníku. Na prvním stupni se žáci setkávají s přirovnáními, příslovími a pranostikami. Zařazení výuky frazeologie striktně do určitého ročníku není závazné, ale většina učebnic, s nimiž se na trhu setkáme, řadí frazeologii právě do čítankových učebnic 7 a většina vyučujících svoji výuku přizpůsobuje obsahu učebnic. Proto bychom očekávali absenci této látky v čítance 6 vzhledem k jejímu komplexnímu neprobrání v mluvnici, což se nepotvrdilo.

Kolektiv autorů začlenil do této čítanky několik frazeologických úkolů. Domníváme se, že je to didakticky vhodné, jednak žáci získají povědomí o frazeologii, jednak z prvního stupně základní školy ovládají přirovnání, přísloví a pranostiky, které si prostřednictvím úkolů v čítance efektivně zopakují.

Úkoly týkající se rčení jsou často řazeny v liště. Jsou tedy odděleny od literárního textu. Zároveň každý vyučující objeví během přípravy v metodické příručce dílčí úkoly důležité pro didaktickou interpretaci literárního textu. Důkazem může být například literární text z knihy *Z Krakonošovy mošny*, který se v čítance nachází a který vyžaduje po žácích práci s frazémy. Na liště u tohoto textu objevíme otázku: *Rozumíte rčením: chodit po ptaném chlebě, pouštět zuby na jarmark, dostat se z krávy na kozu?*¹¹¹ S vysvětlením těchto frazémů pomůže žákovi kontext literárního textu.

Součástí interpretace je rovněž otázka: *Proč nelze omluvit chování selky k rodičům moudrostí přísloví Bez práce nejsou koláče a Kdo nepracuje, ať nejí?*¹¹² Žák tedy pracuje s literárním textem a snaží se formulovat odpovědi na předložené otázky. Tato činnost mu usnadní porozumění textu a komunikaci s ním. Zároveň se čtenář seznamuje s jazykovými prostředky obohacujícími slovní zásobu.

Pokud si přečteme tento text, objevíme velkou řadu frazeologických jednotek, a tak kromě interpretace navržené kolektivem autorů čítanky, lze využít i vlastní nápady, např. Zahraj si na detektiva a pokus se najít v textu všechna přirovnání. Řešením tohoto úkolu by bylo: *Hudrovala jako krocán; Sluníčko hrálo jako v parném létě; Pán jako vymalovaný; Komůrka jako dlaň; Jíst jako o posvícení; Vyparádit se jako do kostela; Koukala jako kotě devátý den po narození* apod.

Jak jsme již akcentovali, žáci šestého ročníku nemají dosud probranou teorii frazeologie, proto po nich nebudeme v žádném případě chtít hledat frazémy, ale naopak vyučující na frazémy v textu upozorní a bude po žácích chtít vysvětlit význam daných frazémů. Tento úkol přináší velkou výhodu - možnost odvodit význam jednotlivých frazémů z kontextu úryvku. Zároveň žáci vydedukují význam těchto jazykových prostředků pro literární text, a tak až budou v sedmém ročníku probírat frazeologii, budou znát smysl učení se této látce. Lze se rovněž

---

¹¹¹ KOL. *Čítanka 6: učebnice pro šestý ročník ZŠ a primu víceletých gymnázií*. Plzeň: Fraus, 2003, s. 15.

¹¹² KOL. *Čítanka 6: příručka učitele*. Plzeň: Fraus, 2003, s. 37.

pozastavit nad zvláštní stavbou frazémů. Vyučující využije frazémy z textu a vhodnými otázkami žáka přivede k poznání jejich specifických vlastností.

V tomto textu lze pracovat také s frazémy: *Být trnem v oku; Mít se k dílu; Dát si jazyk na uzel; Spadl mi kámen ze srdce; Polykat hřebíky; Pozdě bycha honiti* apod.¹¹³

V této čítance jsme kromě výše analyzovaného frazeologického cvičení našli ještě jeden úkol na liště čítanky, kde žáci mají vysvětlit rčení: *Uslyšet andělíčky zpívat; Zachránit si kůži*.¹¹⁴

Na konci každého tematického celku čítanky se objevuje oddíl *Hledání souvislostí*, v němž jsme našli celkem dva dotazy týkající se frazeologie: *Rozumíte rčení ze s. 15 „dopadli jako sedláci u Chlumce“? Znáte jiná rčení s podobným významem?*¹¹⁵ a *V pohádce Poslední čert najdete rčení se slovem čert nebo peklo. Víte, co znamenají? Ověřte si svá řešení ve slovníku frazeologismů*.¹¹⁶ Druhý z úkolů je žádoucí vzhledem k nedostatečné schopnosti žáků pracovat se slovníky. Je proto účelné zařazovat práci se slovníky a s dalšími příručkami do vyučování co nejčastěji.

Čítanka 7 se v porovnání s ostatními čítankami nakladatelství Fraus určenými druhému stupni ZŠ a nižšímu stupni gymnázií z hlediska frazeologických cvičení odlišuje. Očekávejte-li v tomto dílu učebnice ještě větší množství frazeologických úkolů, než tomu bylo v ostatních čítankách, budete zklamáni.

Kolektiv autorů čítanku 7 koncipoval tímto způsobem snad záměrně. Předpokládáme, že cílem bylo prostrídání témat mezipředmětových vztahů. Jestliže si v tomto ročníku žák osvojuje frazeologii v mluvnici, dalšími frazeologickými úkoly v čítance by mohl být zahlcen a zcela jistě by to snížilo jeho soustředění v těchto

---

¹¹³ KOL. Čítanka 6: učebnice pro šestý ročník ZŠ a primu víceletých gymnázií. Plzeň: Fraus, 2003, s. 14-15.

¹¹⁴ TAMTÉŽ, s. 195.

¹¹⁵ TAMTÉŽ, s. 16.

¹¹⁶ TAMTÉŽ, s. 204.

vyučovacích hodinách. Rozhodnutí autorů je tak zcela pochopitelné, a dokonce i didakticky vhodné a funkční.

Nacházíme zde pouze jedno cvičení v liště čítanky. Jde o cvičení: *Dokázali byste vyjádřit příslovími naučení, které z příběhu bajky vyplývá?*¹¹⁷ Žáci se tedy pokusí na základě interpretace díla vystihnout pomocí přísloví hlavní ponaučení z konkrétní bajky. Oproti úkolům v čítance 6 vyžaduje toto cvičení po žákovi více úkonů. Nejprve porozumí literárnímu dílu, na jehož základě je ponaučen. Ponaučení si uvědomí a umí ho svými slovy, a dokonce i s pomocí přísloví vyjádřit.

Během analyzování přítomnosti frazeologie v čítance 8 jsme dospěli k podobným závěrům jako v čítance 6. Nalezli jsme dva dotazy týkající se frazémů na liště čítanky.

První z otázek je svým typem stejná jako dotazy v čítankách nižších ročníků. Žák má na základě literárního textu vysvětlit rčení *bojovat s větrnými mlýny*.¹¹⁸

Druhý dotaz na liště již vyžaduje od žáků vyšší úroveň přemýšlení. Nejde totiž o pouhé vysvětlování frazémů, ale žák má vyslovit *přísloví, které vyjadřuje poznání o odlišnosti kultur*.¹¹⁹ Žák tedy nehledá daná přísloví v textu, nýbrž ve své slovní zásobě, navíc podle určitého kritéria. K tomu je zapotřebí mnohem více schopností, dovedností a myšlenkových operací .

V celé čítance se v oddílu Hledání souvislostí nachází celkem jeden dotaz zabývající se tématem frazeologie. Opět se jedná o komplexnější úkol vzhledem k tomu, že je čítanka určena vyššímu ročníku ZŠ: *Pokuste se shromáždit co nejvíce úsloví, rčení, slovních*

---

¹¹⁷ KOL. *Čítanka 7: učebnice pro základní školy a víceletá gymnázia*. Plzeň: Fraus, 2004, s. 112.

¹¹⁸ KOL. *Čítanka 8: učebnice pro základní školy a víceletá gymnázia*. Plzeň: Fraus, 2005, s. 88.

¹¹⁹ TAMTÉŽ, s. 35.

obrazů (včetně kleteb), v nichž se objevuje odkaz na příběhy a postavy Nového zákona.¹²⁰

Toto cvičení směřuje žáky k hledání frazémů ve slovnících, přičemž součástí této činnosti je rovněž selekce frazémů pouze na biblické. Ke splnění tohoto úkolu je opět potřeba více dovedností.

Poslední čítanka, kterou podrobíme rozboru přítomnosti/nepřítomnosti frazeologických cvičení, je čítanka pro 9. ročník ZŠ a příslušný ročník gymnázií. Kolektiv autorů zařadil na lištu čítanky jedno frazeologické cvičení. Proč jen jedno cvičení? Vzhledem k tomu, že v devátém ročníku jsou žáci na nejvyšší úrovni základního vzdělání, je obtížné selektovat obrovský výběr úkolů a možností, které závěrečný ročník základní školy přináší. V tomto ročníku žáci přemýšlejí nad složitějšími úkoly a životními situacemi, jsou od nich vyžadovány složitější činnosti a myšlenkové operace. Tomu odpovídá i zadání frazeologického úkolu: *Objasněte význam přísloví v řeči tety Kateřiny - obecně, ale i ve vztahu k její postavě a k situaci vyprávění. Platí i zde, že přísloví vyjadřuje moudrost?*¹²¹ Toto cvičení je sestaveno na základě předpokladů, že žák zná významy frazémů v předloženém literárním textu a funkci přísloví v textu a v jazyce celkově. Cílem cvičení tedy není pouhé hledání nebo vysvětlování frazeologických jednotek, ale pochopení smyslu jejich užití v předloženém textu z díla Zdeňka Jirotky Saturnin. Konkrétně jde o situaci, kdy teta Kateřina užívá přísloví s cílem ukázat ostatním, že je velice moudrá, vzdělaná a společensky na výši. Problém je v tom, že užívá přísloví neúčelně, nesmyslně, tudíž nedává na odiv svoji moudrost ale naopak hloupost.

Závěrem této podkapitoly musíme ocenit samotnou přítomnost frazeologických cvičení v učebnici a práci s frazémy celkově. Doufáme, že se cvičení tohoto typu stanou pro čítanky standardem.

---

¹²⁰ KOL. Čítanka 8: učebnice pro základní školy a víceletá gymnázia. Plzeň: Fraus, 2005, s. 113.

¹²¹ KOL. Čítanka 9: učebnice pro základní školy a víceletá gymnázia. Plzeň: Fraus, 2006, s. 218.

Velmi nás překvapila různorodost frazeologických cvičení. Je patrná pečlivá práce kolektivu autorů. Cvičení jsou koncipována tak, aby součástí práce s literárním textem bylo též fixování látky osvojené v mluvnici, její prohlubování a její propojování v komplexu jazyka. Dále si můžeme všimnout, doufejme, záměrného koncipování frazeologických úkolů v těchto čítankách od úkolů vyžadujících jednodušší schopnosti, dovednosti a myšlenkové operace, až po úkoly, k nimž je nutný vyšší stupeň myšlenkových operací, kombinace schopností a dovedností.

Z hlediska počtu frazeologických cvičení v jednotlivých učebnicích nejvíce úkolů tohoto typu je v učebnici 6. V čítankách 7 a 9 je přítomen vždy pouze jeden úkol. Možné důvody nerovnoměrného počtu frazeologických cvičení v jednotlivých čítankách jsme rozebírali vždy u analýzy konkrétní čítanky.

7.3 Porovnání frazeologie v učebnici SPN v jejích třech vydáních.¹²²

Učebnice českého jazyka pro sedmý ročník základních škol od nakladatelství SPN byla vydána roku 1988 a její autorský kolektiv zahrnuje významné české lingvisty, např. Vlastimila Styblíka, Václava Křístka, Marii Čechovou, Přemysla Hausera, Aloise Jedličku, a Bohumila Sedláčka. V podkapitole Slovo, věcný význam slov, sousloví a rčení je pojem rčení zdařile vyložen, definice je doplněna množstvím příkladů, které stručně a výstižně vysvětlují danou problematiku. Kromě cvičení na vysvětlování různých českých rčení, objevíme cvičení na přirovnání, ta mají žáci uvádět. Negativem jsou další chybějící typy frazémů. Učebnice byla upravena a vydána v roce 2001.

---

¹²²Nakladatelství vydávající tyto didaktické materiály bylo založeno roku 1994. Orientuje se na tvorbu didaktických pomůcek a materiálů zejména pro všeobecné předměty základních i středních škol. V posledních letech se snaží o přepracování a modernizování svých materiálů. *spn.cz*[online].[cit. 9.3.2016, 13.11.]. Dostupné z [<https://www.spn.cz/stranky/infoskoly.php>].

Nejnovější vydání této učebnice z roku 2008 upravené dle Rámcového vzdělávacího programu je prací jiných (nových) autorů, konkrétně jde o Evu Hošnovou, Ivanu Bozděchovou a kolektiv. Dílo obsahuje poučku o rčeních neboli úslovích jako ustálených slovních spojeních. Opět nechybí příklady. Kromě cvičení na vysvětlení rčení, je úkolem napsat krátké vyprávění a použít v něm rčení nebo nakreslit jakékoli rčení. Učebnice se snaží splnit požadavky RVP a mezipředmětových vztahů, přestože je to na úkor kvality jejího obsahu. Namísto úkolů s kreslením mohl být žákům pojem rčení zařazen do systému jazyka a kromě rčení mohly být v učebnici i další typy frazémů jako přirovnání, pořekadla a pranostiky.

7.3.1 Analýza frazeologie v učebnici SPN pro 7. ročník

Nejprve se na tomto místě budeme podrobněji zabývat rozbořem tématu frazeologie v učebnici. Konkrétně nás bude zajímat vydání těchto didaktických pomůcek z roku 2008. Toto vydání je upraveno podle současného vzdělávacího programu, s nímž budeme i my v budoucnu pracovat.

Žáci 7. ročníku, kteří jsou vzděláváni pomocí této učebnice, budou v rámci lexikologické disciplíny frazeologie seznámeni pouze s jedním typem frazémů, a tím je rčení. Nakladatelství SPN se inspirovalo v učebnici pro tentýž ročník od nakladatelství Fraus. Zařazuje stejnou definici o sousloví jako učebnice Fraus. Tuto definici jsme citovali v poznámce 103.

Učebnice SPN směřuje ve výkladu teorie od látky jednodušší ke složitější, podobně jako učebnice Fraus, ale postrádá celkový přehled frazémů a schematičnost. Žákům je pojem rčení vysvětlen na definici, kde *rčení (úsloví) jsou ustálená, obrazná spojení slov, jejichž základem jsou slovesa. Většinou charakterizují typické situace. Rčení se zapojují do*

*textu a podle potřeby tvarově obměňují (např. máme to černé na bílém; Nenos dříví do lesa; Věšel mi bulíky na nos; Neumí do pěti počítat).*¹²³

Autoři vhodně zařadili do definice rčení konkrétní příklady, které jsou v běžné mluvě opět frekventované, žáci by tak neměli mít problém s pochopením jejich významu a vysvětlením. Učebnice ale žákům zamlčela zásadní pojem frazém a jeho typy. Pojem frazém je někdy zaměňován na základních školách za pojem rčení, a tudíž bychom tento nedostatek učebnici odpustili. Avšak neuvedení dalších typů ustálených víceslovných výrazů, je podle mého názoru velkou chybou. Žáci si nové termíny nebudou schopni zařadit do pojmosloví, nebudou vědět, který z pojmů je nadřazený a který naopak podřazený.

Po interpretaci pojmu rčení učebnice poskytuje žákům celkem tři cvičení, prostřednictvím kterých si žáci mají danou problematiku osvojit.

V prvním cvičení jsou vypsány čtyři řádky rčení, jež mají být žáky vysvětlena. Kolektiv autorů opět vybral frekventovanější příklady rčení, s nimiž se žáci pravděpodobně setkali, tudíž nebudou mít problém s jejich vysvětlením: *slyšet trávu růst; sebrat svých pět švestek; nechat si otevřená zadní vrátka; jíst vtípnou kaši.*¹²⁴ Pokládáme za nezbytné upozornit v tomto cvičení na přítomnost tří frazémů s totožným významem. Jedná se o frazémy: *Házet hrách na stěnu, Nabírat vodu řešetem; Nosit dříví do lesa.*¹²⁵ Argumentem autorů této učebnice může být snaha poučit žáky o vzájemných vztazích mezi frazémy, v tomto případě mluvíme o synonymním vztahu mezi frazémy. Položme si v tomto případě otázku, zda neexistuje funkčnější způsob demonstrování této problematiky žákům. Domníváme se, že namísto frazémů s totožným významem, je vhodnější zařadit do tohoto cvičení frazémy s jiným významem, aby žáci poznali významovou šíři frazeologie a bohatství českého jazyka.

---

¹²³ KOL. *Český jazyk 7 pro základní školy*. Praha: SPN, 2008, s. 60.

¹²⁴ TAMTÉŽ, s. 60.

¹²⁵ TAMTÉŽ, s. 60.

Příklady frazémů vybrané kolektivem autorů můžeme ponechat beze změny v případě, že pozměníme formulaci zadání úkolu a přidáme úkol, v němž budou žáci pracovat s výše zmíněnými synonymními frazémy. V takové situaci by se jednalo o cvičení typu: Najdi ve cvičení frazémy, které svým významem vyjadřují totožnou skutečnost (jsou to synonyma).

Zařadí-li kolektiv autorů do prvního cvičení jiné příklady frazémů namísto synonymních frazémů, naskytne se možnost vytvořit samostatné cvičení, kde žák podle úrovně jazykových schopností buď hledá ve frazeologických slovnících synonymní frazeologické jednotky k zadanému vzorku, nebo se sám snaží doplnit synonymní frazeologické jednotky k zadanému vzorku. Tento typ úkolu je funkčnější, než původní úkol, poněvadž žáci jsou nuceni při jeho plnění více přemýšlet a tvořit.

Následující cvičení předepisuje žákům napsat krátký příběh s využitím tří rčení z předchozího cvičení. Žáci ke svému příběhu vymyslí také obrazný nadpis. Jedná se o kreativní cvičení, během něhož se žáci naučí prakticky využívat frazémy v písemném vyjadřování. Práce v hodinách slohu bude pro žáky po zvládnutí této činnosti jednodušší.

Kreativní je rovněž poslední cvičení zadávající žákům úkol nakreslit jedno z rčení a nechat ostatní hádat, o jaké se jedná.

Lze oprávněně pochybovat o tom, že typ a množství daných cvičení jsou dostatečná k jazykovému rozvoji žáků v oblasti frazeologie. Ačkoli učebnice obsahuje tři cvičení stejně jako učebnice od nakladatelství Fraus, ve skutečnosti žáci pracují od začátku s prvním úkolem, z něhož veškerá činnost vychází. Konstruktivnější by bylo přiřadit dvě cvičení vycházející z úvodního cvičení jako jeho podúkoly a přidat další cvičení nezávislá na předchozích cvičeních.

7.3.2 Analýza frazeologie v pracovním sešitu SPN pro 7. ročník ZŠ

Nyní prozkoumáme podíl tématu frazeologie v pracovním sešitu patřící k již analyzované učebnici. Frazémům jsou věnována v tomto pracovním sešitu celkem tři cvičení.

První úkol je koncipován tvořivým způsobem. Žáci tvoří obrazná vyjádření obsahující pojmenování zadaných částí lidského těla, *např. ucho - mít za ušima*.¹²⁶ Kolektiv autorů se pravděpodobně inspiroval učebnicí nakladatelství Fraus. Akcentujeme spornou formulaci zadání tohoto úkolu. Tímto problémem se budeme zabývat podrobněji ve druhé části této podkapitoly.

Žáci mají *vyjádřit přirovnáními nebo rčeními, že je někdo zdravý, chytrý, hloupy*¹²⁷. I tento úkol byl patrně inspirován cvičením z učebnice Fraus. Zcela nepochybně můžeme kladně ohodnotit zařazení vzorového příkladu, kde je výraz *hubený* vyjádřen různými přirovnáními a rčeními. Avšak nelze souhlasit s tím, že žáci mají vyjadřovat i přirovnání, která jim nebyla v učebnici, dokonce ani v pracovním sešitu teoreticky vysvětlena. Na rozdíl od učebnice Fraus, která žákům předložila některé typy frazémů v tabulce, a později stejné typy v daném cvičení měli žáci procvičovat. Někteří mohou zcela nepochybně namítat, že vysvětlení teoretické části tohoto tématu je prací učitele. Nicméně pokud bude některý žák nemocný, sotva můžeme počítat s tím, že látku pochopí z učebnice a pracovního sešitu bez předešlé teoretické průpravy. Této problematice jsme se věnovali již v předchozí podkapitole.

Závěrečné frazeologické cvičení začleněné do tohoto pracovního sešitu je velice problematické: Jedná se o cvičení: *Vysvětlete, co znamenají následující obrazná vyjádření: Vztít rozum do hrsti; Nosit dříví do lesa; Sedět na penězích; Pozdě bycha honiti; Za pět minut dvanáct;*

---

¹²⁶ KOL. *Český jazyk 7 pro základní školy. Pracovní sešit*. Praha: SPN, 2008, s. 23.

¹²⁷ TAMTÉŽ, s. 23.

*Házet flintu do žita.*¹²⁸ Možná na tomto cvičení neshledáme na první pohled nic zvláštního. Zamyslíme-li se však nad formulací zadání tohoto úkolu, zcela jistě budeme překvapeni. Pracovní sešit totiž slučuje dva rozdílné pojmy. Jedná se o pojem obrazné vyjádření a rčení.

Je jisté, že jedním z kritérií frazému je jeho obraznost. Ostatně můžeme se o tom přesvědčit v kapitole číslo čtyři s názvem Kritéria frazému/idiomu aneb interpretace frazému/idiomu, kde nalezneme rozbor vlastností nezbytných pro určení frazému.

Avšak není možné obraznost považovat za jedinou vlastnost frazému. Autoři pracovního sešitu označili uvedená rčení jako obrazná vyjádření, a tím se dopustili chyby v pojmosloví, protože pojmem obrazné vyjádření lze pojmenovat i slovní spojení nefrazeologická. Naproti tomu obrazné vyjádření nemusí vždy splňovat kritéria shodná s kritérii frazému.

Přestože by autoři snad argumentovali tím, že pojem frazém žáci dosud neznají, považují za důležité odkázat na tomto místě na vědeckou organizaci Jazykové sdružení České republiky. Tato organizace vytvořila celkem tři školské jazykové terminologické slovníčky. Hlavním důvodem pro jejich vytvoření byla nejednotnost terminologie v učebnicích užívaných jak na základních školách, tak na středních školách. Slovníčky jsou určeny právě autorům učebnic¹²⁹. Jestliže nahlédneme do slovníčku pro první stupeň základní školy, nalezneme zde termíny přísloví, pranostika a přirovnání. Toto zjištění je stěžejní pro učitele druhého stupně základní školy, protože během vyučování frazeologie mohou navázat na tyto pojmy.

Terminologický slovníček pro druhý stupeň základní školy doporučuje užívat pojmy frazém, frazeologie a rčení. Na základě zjištěných fakt se domnívám, že by bylo rozumné zaměnit pojem obrazné

---

¹²⁸ KOL. *Český jazyk 7 pro základní školy. Pracovní sešit*. Praha: SPN, 2008, s. 23.

¹²⁹ *jazykovednesdruzeni.cz*. [online]. [cit. 9. 2. 2016, 20. 10.]. Dostupné z [http://www.jazykovednesdruzeni.cz/skol_kom.htm].

vyjádření v tomto cvičení za pojem frazém, aby nedocházelo k pomatení žáků.

7.3.3 Analýza frazeologie v čítankách SPN pro 2. stupeň ZŠ

Opět jsme analyzovali čítanky pro 6., 7., 8., 9. ročník ZŠ a nižšího stupně gymnázií. V čítankách tohoto nakladatelství se objevuje podobná tendence řazení frazeologických úkolů jako v čítankách nakladatelství Fraus. V čítance 6 totiž objevíme poměrně velké množství otázek týkajících se frazeologie, zatímco v čítance 7 se nacházejí pouze dva frazeologické úkoly.

V čítance 6 jsme našli celkem sedm úkolů/otázek zabývajících se frazémou a frazeologií. Žák má vysvětlit, co vyjadřuje ustálené obrazné spojení *šalamounské řešení*¹³⁰

Následující cvičení pracuje s literárním textem Pohádka o kruté princezně Turandot od autora Kamila Bednáře. Na konci tohoto textu žák objeví čínské přísloví: *Láska obměkčí i to nejtvrďší srdce*¹³¹, a má za úkol vysvětlit souvislost tohoto přísloví s obsahem pohádkového textu.

Ve třetím cvičení je nutno vyhledat v textu přísloví a vysvětlit je. Toto cvičení je pro žáky 6. ročníku obtížnější, protože s frazeologií budou systematicky seznámeni až v 7. ročníku.

Následující čtyři úkoly jsou vysvětlovacího typu. Žák má vysvětlit výrazy: *Je jako hrom do police; Je jako křepelka; Osud ho vzal do kleští; Životní břemeno; Mít na kahanu; Každý chvílku tahá pilku.*¹³²

V čítance 7 jsme našli otázku k básni Jana Nerudy Matičce: *Proč je v básni ze všeho jediná matka přirovnávána k podzimmínu*

---

¹³⁰ KOL. *Čítanka 6*. 3. vyd. Praha: SPN, 2007, s. 20.

¹³¹ TAMTÉŽ, s. 25.

¹³² TAMTÉŽ, s. 118, 128, 130, 150.

*sluníčku?*¹³³ Podobný úkol se v čítance nachází ještě jednou, kdy má žák hledat v textu Bohumila Hrabala Maminčiny oči, co pro srnečka maminčiny oči znamenaly. V textu žáci naleznou odpověď v podobě přirovnání.

Čítanka 8 obsahuje celkem čtyři cvičení orientující se na práci s frazeologií. V prvním úkolu je třeba *vysvětlit, co znamená sedm hubených let a další obrazná vyjádření v textu.*¹³⁴

Velmi pozitivně nás překvapil další úkol nacházející se v oddílu Chvála jazyka. Žáci si přečtou celkem šestnáct přísloví, vysvětlí jejich význam a pokusí se navrhnout situaci vhodnou pro jejich užití v praxi. K příslovím v čítance se vztahují ještě dvě otázky: *Znáte jiná přísloví, která vyjadřují totéž co uvedená přísloví? Která přísloví užíváte vy?*¹³⁵

Hned za úkolem, který se orientoval na práci s příslovími, se nacházejí aforismy. Žáci s nimi opět pracují a v jedné z otázek mají vysvětlit rozdíl mezi aforismem a příslovím.

V posledním cvičení zabývajícím se prací s frazeologií je nutno vyhledat v textu rčení a vysvětlit jejich význam. Navíc mají žáci ještě uvést rčení, která se učí v cizích jazycích, což je velmi vhodné propojení předmětů.

V čítance 9 jsme našli pouze jeden úkol týkající se frazeologie. Žáci mají odpovědět, proč si vypravěč příběhu připadal jako Balzac.

7.4 Frazeologie v dalších učebnicích českého jazyka

Tyto učebnice jsou ve vzdělávací soustavě českých základních škol užívány v menší míře. Některé z nich jsou již léty překonané, přesto

---

¹³³ KOL. Čítanka 7. 3 vyd. Praha: SPN, 2007, s. 49.

¹³⁴ KOL. Čítanka 8. 3. vyd. Praha: SPN, 2008, s. 8.

¹³⁵ KOL. Čítanka 8. 3. vyd. Praha: SPN, 2008, s. 176.

považujeme za důležité se o nich v krátkosti zmínit a to hlavně proto, že na některých školách, zejména v menších obcích, jsou především z finančních důvodů těchto škol učebnice staršího vydání nadále užívány.

7.4.1 Učebnice Prospektrum

Na tomto místě si představíme učebnici českého jazyka vydanou nakladatelstvím Prospektrum v roce 1994. Jedná se o druhý díl určený sedmým ročníkům základních škol. Autorkou je Naděžda Kvitová a kolektiv. Výklad frazémů je zahrnut v kapitole *Význam slov* a v podkapitole *Slovo, věcný význam slov; sousloví*. Cvičení jsou zde především na sousloví, např. rozhodni, kde je slovo souslovím, najdi sousloví ve větách apod. Další úkoly se snaží žáky navést k poznání problematiky o pranostikách. Nepřesné je z hlediska systému českého jazyka zařazení pranostik jako sousloví s obrazným významem. V učebnici se nenacházejí žádná cvičení na ostatní typy frazémů. Nenajdeme zde ani cvičení na výklad významů frazémů. Žák prostřednictvím této učebnice dosáhne poučení pouze z pranostik, přestože znalost ostatních druhů frazémů je stejně důležitá. Pokud se vyučující rozhodne zařadit do výuky i ostatní druhy frazémů, musí si připravit vlastní cvičení. Avšak problém nastane v případě, že některý z žáků onemocní, jelikož při samostudiu z učebnice se mu nedostane odpovídající vzdělání z této oblasti.

7.4.2 Učebnice Práce

Učebnice vydaná nakladatelstvím SPL - Práce ve spolupráci s nakladatelstvím Albra roku 1999 je určena rovněž sedmým ročníkům základních škol a její vedoucí autorkou je Olga Müllerová.

Kapitola s názvem Slovo, pojmenování jednoslovná a víceslovná. Slova jednoznačná a mnohoznačná; homonyma, synonyma, antonyma; odborné názvy; přenášení slov do jiných významů dělí pojmenování na jednoslovná, dvojslovná a víceslovná. Autorka píše, že víceslovným pojmenováním říkáme sousloví, dále se zmiňuje o ustálených obratech, kterým říkáme frazeologické obraty neboli frazeologismy. Jsou zmíněna rovněž přísloví a pořekadla jako druh frazémů. Ostatním typům frazémů, např. rčení, pranostiky, aj., autorka nevěnuje pozornost. Oproti předcházející učebnici docentka zahrnuje tři cvičení na frazémy, např. ve všech následujících frazeologických obratech je užito slovo zub v přeneseném významu. Vysvětlete význam obrátů. (*Zatnout zuby; Ukázat někomu zuby; Vylámat si na něčem zuby, aj.*). V učebnici se také nachází didaktická hra s příslovími.

7.4.3 Učebnice Fortuna

Nakladatelství Fortuna vydalo roku 1998 druhé upravené vydání učebnice českého jazyka pro sedmé ročníky základních škol. Autorský kolektiv vedený Ilonou Balkó a Ludmilou Zimovou zahrnul do kapitoly Před cestou podkapitoly Slovo, slovní druhy a jejich významy, kde se seznámíme se souslovím jako s pojmenováním složeným ze dvou a více slov.

Podkapitola je složena ze cvičení typu rozhodni, zda užít sousloví nebo jednoslovné pojmenování, uveď sousloví z matematiky apod. Autorský kolektiv žákům zcela zamlčel téma frazémů, není zde o nich sebemenší zmínka.

7.4.4 Učebnice Prodos

V učebnici vydanou nakladatelstvím Prodos roku 1999 nalezneme v kapitole Nauka o významu slov podkapitole Rčení, přísloví a pořekadla. Autorka Milada Hirschová vysvětluje jednotlivé pojmy a přiřazuje ke každému z pojmů jedno cvičení typu: dokážeš vysvětlit význam některých známých přísloví? Tyto pojmy jsou v podkapitole vysvětleny izolovaně bez zahrnutí do systému českého jazyka, tudíž žáci nedojdou k poznání, že jsou rčení, přísloví a pořekadla víceslovná pojmenování vedle sousloví. Pojem frazém v učebnici nenalezneme.

7.4.5 Učebnice Tobiáš

Vladimíra Bičíková a autorský kolektiv se zasloužily o vznik učebnice vydané nakladatelstvím Tobiáš roku 2001, jež zahrnuje kapitolu Ustálená slovní spojení, v níž nalezneme jednak sousloví jako spojení slov s ustáleným významem, jednak další ustálená slovní spojení, ke kterým docentka řadí - přirovnání, rčení, přísloví. Pojmy jsou vysvětleny a následuje několik cvičení. Jedná se o cvičení typu doplnění do tabulky, vysvětlení přísloví apod. Termín frazém neobjevíme.

8 ZNALOST FRAZEOLOGIE U ŽÁKŮ DVOU ZÁKLADNÍCH ŠKOL

Pro naši práci je důležitá sonda znalosti frazeologie u žáků na základní škole. Tato sonda měla charakter dotazníku, který byl předložen žákům na dvou základních školách. Konkrétně se jednalo o žáky sedmého a devátého ročníku. V sedmém ročníku je frazeologie probírána v rámci tematického celku Nauka o slovní zásobě, zatímco v devátém ročníku se kompletně opakuje učivo českého jazyka, a proto byli pro vyplnění dotazníku vybráni právě žáci těchto ročníků. Dotazníkové sondy se zúčastnilo celkem 72 žáků.

Cílem dotazníku bylo srovnání úrovně znalosti frazeologie/idiomatiky a jejího porozumění mezi žáky sedmých ročníků a devátých ročníku a mezi žáky dvou základních škol.

Dotazník jsme osobně zadali žákům Základní školy Žihle 11. května 2016 a žákům Základní školy Plasy 16. května 2016. Dotazník obsahuje příklady přirovnání, pranostik, přísloví, pořekadel a rčení. Frazémy obsažené v dotazníku jsou rozčleněny celkem do osmi úkolů. Všechny úkoly jsme vytvořili sami, podkladem byla cvičení v analyzovaných učebnicích, poslední dva úkoly neměly v učebnicích oporu. Časově nebylo vyplnění dotazníku omezeno. Vzhledem k tomu, že se jedná o malý počet respondentů, prováděli jsme kvalitativní hodnocení, částečně uvádíme i údaje kvantitativní. Dotazníky byly anonymní, studenti uváděli pouze příslušný ročník základní školy. Je nutno konstatovat, že některá cvičení nebyla vyplněna. Dotazník je součástí příloh práce.

Při vyhodnocení výsledků dotazníku užíváme namísto oficiálních názvů škol písmena A a B, a to z důvodu požadavku anonymity výsledků znalosti frazeologie u respondentů dvou výše zmíněných škol.

V prvním úkolu se mají respondenti pokusit svými slovy definovat pojem rčení (frazém). Pojem frazém nacházející se v závorce jsme zařadili hned ze dvou důvodů, na jedné straně někteří žáci se s tímto pojmem nesetkali, a proto se s ním touto formou seznámí, na straně druhé řada učebnic užívá pouze pojem rčení nebo rčení jako synonymum pojmu frazém (viz kapitola 7).

Následující úkol je vysvětlovací, kdy respondenti vysvětlují význam tří frazémů. Třetí úkol je doplňovací. Žáci doplňují pravou stranu frazému. V pořadí již čtvrtý úkol požaduje od respondentů uvést dvě synonymní frazeologická spojení k zadanému frazému. Další cvičení je orientováno na práci se slovní zásobou žáků, neboť je nutno zapsat libovolný počet pranostik, které respondenti sami znají. Podobné jako předchozí úkol je i cvičení, které se táže žáků, jaká rčení (frazémy) znají nebo jaká se jim líbí a proč. Následuje úkol č. 7, který je přiřazovací. Respondenti mají tvořit přirovnání přiřazením výrazů z jednoho sloupce k výrazům druhého sloupce. Závěrečný úkol je kreativnější, protože je potřeba rozlišit přirovnání, rčení, přísloví a pranostiky v tabulce příslušnými barvami.

8.1 Výsledky dotazníku znalosti frazeologie

Odpovědi respondentů jsme přepsali z dotazníků, v závorce uvádíme počet respondentů, kteří odpovídali totožně nebo téměř stejně.

Úkol č. 1, kdy měl žák definovat pojem rčení (frazém), respondenti nebyli schopni splnit. Pouhých 18 % z celkového počtu respondentů odpovědělo způsobem, který jsme považovali za dostatečný. Nejlépe definovali pojem rčení (frazém) pouze dva respondenti: *spojení slov, která obrazně popisují skutečnost (1), ustálené spojení slov (1)*. Většina z respondentů odpověděla, že jde o poučení (10). Cvičení zcela vynechalo celkem 38 respondentů.

Úkol č. 2 se skládal z vysvětlení významů celkem tří frazémů.

Při vysvětlení prvního z frazémů *Nemá to hlavu ani patu* odpověděli respondenti takto: *nedává to smysl* (56), *že ti nikdo nerozumí* (1), *není to vůbec logické* (2), *svědčící o nepochopení* (7), *doslovný překlad frazému* (7).

Druhý z frazémů *Kdo jinému jámu kopá, sám do ní padá* byl pro respondenty obtížnější. Nejlepší odpovědi byly: *když někdo něco na někoho chystá, tak se sám nachytá* (1), *a kdo chystá na druhého špatnou věc, sám na to doplatí* (5). Nejfrekventovanější odpovědí byla: *někdo něco někomu udělá a pak se mu to vrátí* (29). Odpovědi svědčící o nepochopení významu frazému (18), např. *kdo se směje poslední, ten se směje nejlíp* (1); *někdo dělá něco dobrého, ale stejně na to doplatí* (1), *dělat někomu neštěstí* (1), *karma* (3), částečné pochopení významu frazému (1) doslovný překlad frazému (5), bez odpovědi (13).

Význam frazému *nosit dříví do lesa* vysvětlilo celkem 43 % respondentů. Odpovědi byly následující: *dělat zbytečnou práci* (31), doslovný překlad významu frazému (5), nepochopení významu frazému (16), bez odpovědi (20).

Úkol č. 3 vyžadoval po žácích doplnění části frazému. Konkrétně se jednalo o tři frazémy. První z frazémů *studený jako psí čumák* doplnilo celkem 46 respondentů. Další variantou tohoto frazému mohlo být *studený jako led* (5). Ostatní respondenti odpověděli buď neadekvátně (*studený jako noc, studený jako stěna, studený jako rybka ve vodě,...*), nebo zůstal úkol bez odpovědi.

Druhý frazém *házet flintu do žita* byl pro žáky nejobtížnější z celého úkolu. Správně odpovědělo pouze 38 respondentů. Objevila se řada neadekvátních, ale přesto zajímavých odpovědí, např. *házet pytel do žita, házet jehlu do žita, házet klacky do díry, házet kudlu do žita*. Následující dvě odpovědi jsme uznali, přestože počet vynechaných mezer na slova neodpovídal počtu slov těchto frazémů. Jde o frazémy *házet jehlu do kupky sena* (1) a *házet všechny do jednoho pytle* (1).

Poslední frazém v tomto cvičení doplnilo správně celkem 52 respondentů. Ostatní respondenti odpověděli buď nenáležitě (*husí pero, husí peří, husí brko, husí játra*), nebo zůstal úkol bez odpovědi.

Úkol č. 4 se ukázal jako nejtěžší z celé dotazníkové sondy. Žáci měli vymýšlet synonymická frazeologická spojení k frazémům v testu. Ke každému ze tří frazémů měli žáci napsat dva synonymní frazémy.

K frazému *mít za ušima* respondenti uváděli synonyma: *chytrý jako liška (25), mít pod čepicí (6), mazaný všemi mastmi (2), mít za lubem (1), mít v malíčku (1), být mazaný (3), mít Filipa (1), mít za kloboukem (1), mít vždy něco v rukávu (1)*. Pouze tři respondenti uvedli dva správné synonymické frazémy.

K následujícímu frazému *Je kost a kůže* žáci uvedli: *Hubený jako vyžle (14); Hubený jako tyčka (14); Hubený jako proutek (4); Hubený jako špejle (3); Hubený jako párátko (3); Vyhublý na kost (2); Hubený jako lunt (1); Hubený jako koza (1)*. Dva synonymické výrazy uvedlo celkem 13 žáků.

K poslednímu z frazémů *Jdi do horoucích pekel* žáci napsali: *Jdi do háje (8); Táhni k čertu (5); Čert tě vem (2); Jdi k čertu (4); Jdi mi z očí (3); Už se nevracej!(3); Vrať se tam; odkud jsi přišel!(1)*. Jeden z respondentů zapsal frazém, který vykazuje silnou expresivitu, žák si pravděpodobně neuvědomil jeho nevhodnost. Jedná se o frazém *Jdi do prdele (1)*. Pouze tři žáci napsali dva synonymické frazémy. Zaregistrovali jsme celkem 13 odpovědí svědčících buď o nepochopení významu konkrétního frazému, nebo nepochopení frazémů jako celku. Zbýlý počet respondentů tento úkol úplně vynechal.

Z naší sondy jednoznačně vyplývá, že tento typ úkolů se pravděpodobně ve škole pravidelně nevyskytuje.

Cílem úkolu č. 5 bylo zapsat co nejvíce pranostik. *Svatá Lucie noci upije (8) a dne nepřidá (8); Jak na Nový rok, tak po celý rok (7); Na svatého Jiří vylézají hadi a štíři (6); Na svatou Kateřinu zalezeme pod peřinu (2); Když na Medarda kápne, 40 dní kape (1); Medardovo kápě*

40 dní kape (2); Jeden z respondentů zapsal pranostiku, která byla modifikována: *Březen za kamna vlezem, duben ještě tam budem, květen topím jak kretén, červen na lodi plujem (1)*. Nejvíce pranostik napsal respondent 9. ročníku s počtem čtyř pranostik.

Úkol č. 6 podobně jako předchozí zjišťoval stav slovní zásoby respondentů v oblasti frazeologie. Žáci měli napsat co nejvíce frazémů, které užívají nebo které se jim líbí. Jejich odpovědi byly: *Jak se do lesa volá, tak se z lesa ozývá (5)*; *Je to jako hledat jehlu v kupce sena (3)*; *Chybami se člověk učí (3)*; *Kdo pozdě chodí, sám sobě škodí (2)*; *Kolik řečí umíš, tolikrát jsi člověkem (1)*; *Žádný učení z nebe nepad (1)*; *Co tě nezabije, to tě posílí (1)*; *Kdo nic nedělá, nic nezkazí (1)*; *Jablko nepadá daleko od stromu (1)*; *Jaká matka taká Katka (1)*; *Dvakrát měř, jednou řež (1)*; *Kdo nehraje, nevyhraje (1)*; *Kdo chce víc, nemá nic (1)*; *Jsi hustý jako hladká mouka (1)*; *Kdo se bojí, nesmí do lesa (1)*; *Líný jako vandrákova hůl (1)*; *Třeše se jako osika (1)*; *Bledý jako stěna (1)*; *Kdo dřív přijde, ten dřív bere (1)*; *Házet hrách na stěnu (1)*; *Všude dobře, doma nejlíp (1)*; *Tak dlouho se chodí s džbánem pro vodu, až se ucho utrhne (1)*; *Boží mlejny melou, pomalu ale jistě (1)*; *Lež má krátké nohy (1)*; *Komu se nelení, tomu se zelení (1)*; *Přišel s křížkem po funuse (1)*. Nejvíce pranostik napsal respondent 7. ročníku v počtu pěti pranostik.

Úkol č. 7 byl zároveň jedním z úkolů, pro který jsme neměli při jeho tvorbě oporu učebnice. Žák měl spojit pravou stranu přirovnání s levou stranou. Úkol se skládal celkem z deseti přirovnání. Celkem 48 respondentů vypracovalo úkol bezchybně. Uvedeme přirovnání s uvedeným počtem respondentů, kteří odpověděli správně. Přirovnání jsou seřazena od nejvyššího počtu správných odpovědí: *Ostrý jako břitva (70)*; *Kluk jako buk (66)*; *Mmokrý jako vodník (64)*; *Silný jako kůň (63)*; *Pilný jako včelka (62)*; *Černý jako bota (61)*; *Čilý jako rybička (60)*; *Pálí jako čert (60)*; *Mlsný jako koza (59)*; *Slabý jako komár (58)*.

Při plnění úkolu č. 8 měli žáci třídit jednotlivé typy frazémů, a to konkrétně přirovnání, přísloví, rčení a pranostiky. Celé cvičení vyplnilo správně celkem 10 respondentů. Uvedeme seznam frazémů s počtem

respondentů, kteří daný frazém správně zařadili do daného typu frazému: *Nos jako knoflík (65)*; *Zvědavý jako opice (64)*; *Krade jako straka (63)*; *Byla tam jako páté kolo u vozu (57)*; *Únor bílý, pole sílí (57)*; *Březen za kamna vlezem, duben ještě tam budem (51)*; *Svatá Barbora vyhání dřevo ze dvora (51)*; *Svatý Václav hady sklízí (48)*; *Kdo lže, ten krade (39)*; *Jedl vtipnou kaši (38)*; *Má obě ruce levé (37)*; *Bez práce nejsou koláče (36)*; *Má srdce na pravém místě (32)*; *Dala mu košem (27)*.

Pokud shrneme výsledky naší sondy, pak největší problém dělal žákům **úkol číslo 1**. Důvodem neúspěchu mohou být - neschopnost respondentů vyjádřit vlastními slovy určitý pojem, nedostatečná fixace látky ve vyučovací hodině nebo nejednotnost pojmosloví. Právě nejednotnost pojmosloví může být důvodem toho, že žáci nedokážou přesně dané pojmy vymežit.

U tohoto cvičení jsme neshledali výrazné rozdíly mezi školou A a školou B, ani mezi 7. a 9. ročníkem. U školy B jsme mezi ročníky zaznamenali stejný počet správných odpovědí, u školy A o dvě správné odpovědi více u 9. ročníku. Z výsledků plyne, že je nutno těmto pojmům věnovat ve výuce větší pozornost.

Výsledky **úkolů číslo 2** byly zdařilé. Největší nesnáze měli žáci při vysvětlení významu frazému *nosit dříví do lesa*. Naopak frazém *Nemá to hlavu ani patu* vysvětlilo správně 81 % respondentů. U tohoto frazému byl opět poměr mezi oběma školami a 7. a 9. ročníkem bez větších rozdílů. U frazému *Kdo jinému jámu kopá, sám do ní padá* byl velký rozdíl mezi 7. a 9. ročníkem ve škole A, kde správně vysvětlilo tento frazém v 9. ročníku pouze 5 respondentů (z celkového počtu 22 respondentů), zatímco v 7. ročníku 13 respondentů. Podobný výsledek jsme zaznamenali rovněž u frazému *Nosit dříví do lesa*, kde 9. ročník školy A správně odpověděl pouze v 8 případech (z 22 respondentů).

Z odpovědí respondentů je zjevné, že těmto frazémům rozumí, i když v různé míře. Je možné, že je ve své aktivní slovní zásobě neuvívají, ale jsou součástí jejich pasivní slovní zásoby. Učitelé by je

měli se žáky více procvičovat a fixovat, aby se z pasivní slovní zásoby přesunuly do žakovy aktivní slovní zásoby.

Odpovědi respondentů v **úkolů číslo 3** svědčí o tom, že žáci měli největší problém při doplňování frazému *házet flintu do žita*. Mohlo to být proto, že bylo nutno doplnit dvě slova k infinitivu (flintu a žita). K frazému *studený jako psí čumák* respondenti také museli doplnit dvě slova (pokud nenapsali přirovnání studený jako led), ale z výsledků je zřejmé, že znalost přirovnání je u žáků vyšší než znalost ostatních typů frazémů.

U frazému *studený jako psí čumák (studený jako led)* jsme zaznamenali zásadní rozdíl v odpovědích respondentů. Respondenti 7. ročníku školy A odpověděli správně v 82 %, zatímco odpovědi 9. ročníku školy B byly správné v 59 %. U školy B byl počet správných odpovědí mezi ročníky zcela opačný: 7. ročník odpověděl správně v 54,5 %, zatímco 9. ročník v 82 %. U respondentů školy A je domnívám se důvodem, probírání frazeologie jako součásti hlavního tematického celku slovní zásoba, zatímco v 9. ročníku této školy nebyla frazeologie zřejmě ještě zopakována. Z výsledků odpovědí školy B vyplývá, že žáci 7. ročníku by potřebovali větší prostor pro probrání tohoto učiva, zatímco žáci 9. ročníku asi v rámci opakování toto téma mají osvojené.

Znalost frazému *házet flintu do žita* byla, jak jsme již zmínili, pro respondenty obtížnější. U školy A jsme mezi 7. a 9. ročníkem zaznamenali totožný počet odpovědí, u školy B se objevil rozdíl mezi ročníky. Celkově v 7. ročníku školy A i B a 9. ročníku školy A odpověděla správně více jak polovina žáků. 9. ročník školy B se vymykal, odpovědělo správně pouze 35 % respondentů.

U posledního z frazémů *husí kůže* jsme zaregistrovali poměrně uspokojivý počet správných odpovědí. Ve třech třídách doplnilo tento frazém správně přes 70 % respondentů. Výjimkou byl 7. ročník školy B, kde odpovědělo správně 55 % žáků.

Mezi jednotlivými třídami jsme ve výsledcích tohoto cvičení zaznamenali rozdíly. Z těchto výsledků ale nemůžeme vyvodit nějaké obecnější závěry, jelikož u žádné ze 4 tříd jsme nezaregistrovali, že by v počtu správných odpovědí opakovaně zaostávala za ostatními třídami. Musíme však opět zdůraznit, že učitelé by neměli opomíjet neustálé procvičování frazeologie.

S úkolem číslo 4 měli respondenti obecně největší problém. Tento úkol skutečně patřil mezi nejtěžší, protože žáci museli provést dvě myšlenkové operace. Nejprve si uvědomit význam předtištěného frazému, poté vymyslet frazém, který bude synonymicky vyjadřovat význam předtištěného frazému. U řady respondentů se i po několikanásobném vysvětlení tohoto cvičení objevila tendence vysvětlovat význam těchto frazémů nebo psát nefrazeologické synonymum.

Z celkového počtu 72 respondentů byli schopni napsat dvě synonymická frazeologická spojení k frazému *mít za ušima* pouze 3 respondenti. U školy A se objevil velký rozdíl v pestrosti frazeologických synonym mezi třídami. V 7. ročníku totiž žáci odpověděli pouze synonymem *chytrý jako liška* (12), zatímco v 9. ročníku se kromě tohoto synonyma objevila celá řada dalších synonymických frazémů, např. *mít za lubem*, *mít v malíčku*, *mít pod čepicí*, *mazaný všemi mastmi*, *mít Filipa* apod. Ve škole B jsme zaznamenali sice větší pestrost odpovědí ale na úkor počtu správných odpovědí, např. v 7. ročníku odpovědělo správně jen 27 % respondentů.

U druhého frazému *Je kost a kůže* se objevily ve schopnostech respondentů doplnit synonymické frazémy velké rozdíly. Zatímco u školy A bylo schopno celkem 13 respondentů doplnit dvě synonymická frazeologická spojení, u školy B toho nebyl schopen žádný z respondentů. Absolutní neschopnost doplnit synonymické frazémy u tohoto výrazu jsme zaznamenali v 7. ročníku školy B, kde pouze 1 respondent doplnil jedno správné synonymum (*štíhlý jako proutek*). U ostatních tříd se většina frazeologických spojení opakovala.

Zaznamenali jsme například *hubený jako špejle* v 7. ročníku školy A i v 9. ročníku školy B, dále *hubený jako tyčka* a *vyhublý na kost* u obou 9. ročníků, *hubený jako vyžle*, *hubený jako párátko* u 7. i 9. ročníku školy A. Pokud porovnáme výsledky respondentů u tohoto frazému mezi jednotlivými školami, škola A byla schopnější.

V pořadí třetí frazém tohoto úkolu byl pro žáky pravděpodobně nejtěžší. Svědčí o tom odpovědi respondentů. Pouze tři respondenti odpověděli dvěma synonymickými frazeologickými spojeními. Opět se jednalo o respondenty školy A, podobně jako u předchozího frazému. A stejně jako u předchozího frazému se mezi jednotlivými třídami objevily shody v konkrétních odpovědích, např. frazém *Jdi k čertu* doplnili obě 7. třídy a 9. ročník školy A frazém *Jdi do háje*; *Táhni k čertu*; *Jdi k čertu* jsme zaregistrovali v odpovědích respondentů tří tříd. V žádné třídě nepřesáhl počet správných odpovědí 50 %, dokonce v 7. ročníku školy A odpověděli správně pouze 4 respondenti (z 22) celkem 6 odpověďmi.

Závěrem k tomuto cvičení je nutno říci, že je nutné ve výuce, jak 7. ročníku, tak 9. ročníku, klást důraz na procvičování frazeologie. Konkrétně potom na cvičení, u nichž žáci musí provádět více myšlenkových operací. Díky současné koncepci vzdělávání není problém začlenit frazeologii do literární výchovy, slohové výchovy nebo do ostatních předmětů.

Z výsledků **úkolů číslo 5** vyplývá, že respondenti buď neznají pranostiky, nebo nevědí, co je pranostika. Důkazem tohoto závěru je vysoký počet respondentů, kteří nenapsali žádnou odpověď, nebo odpověděli pranostikami užitými v dotazníku (35), a počet respondentů, kteří napsali špatné odpovědi (6). Dále jsme shledali u žáků tendenci psát pouze část pranostiky (*Lucie noci upije/a dne nepřidá*). Pokud u každého respondenta počítáme pouze jednu správnou odpověď, pak pouze 40 % respondentů bylo schopno napsat jednu pranostiku, přičemž jsme tolerovali nedokončenou pranostiku *Lucie noci upije*.

Jednotlivé ročníky se ve znalosti pranostik velmi lišily. U 9. ročníku školy B jsme zaznamenali 71 % správných odpovědí, jestliže jsme u každého respondenta počítali právě jednu pranostiku.

Nejmenší počet správných odpovědí byl u 7. ročníku školy B, a to celkem 4 odpovědi od 2 respondentů (z 11 žáků). Srovnáme-li počet odpovědí u 7. ročníků školy A a B, dojdeme k podobnému výsledku. V 7. ročníku školy A odpovědělo pouze 6 respondentů (z 22 žáků).

Neočekávali jsme tak malý počet správných odpovědí u tohoto cvičení. Pranostiky se probírají již na 1. stupni ZŠ a dále se znovu opakují na 2. stupni ZŠ, proto jsme se domnívali, že tento úkol bude pro respondenty jeden z nejllehčích. V důsledku takovýchto výsledků akcentuji nutnost neustále opakovat a procvičovat pranostiky. Učitelé 2. stupně by měli pranostiky zařazovat jako součást učiva o slovní zásobě bez ohledu na to, zda jsou pranostiky probírány na 1. stupni nebo ne.

Úkol **číslo 6** dopadl ještě hůře než předcházející úkol. Celkem 50 respondentů buď nedoplnilo úkol, nebo odpovědělo frazémy, které byly užity v dotazníku. Předem byli obeznámeni (stejně jako u pranostik v předchozím úkolu) s tím, že tyto odpovědi nebudou počítány jako správné. Maximálně dva respondenti v každé třídě odpověděli více jak jedním frazeologickým spojením. Srovnáme-li správné odpovědi jednotlivých tříd, mezi 9. ročníky objevíme téměř shodu. Procento správných odpovědí (počítáme u každého respondenta maximálně jednu odpověď) není vysoké - 32 % (škola A) a 35 % (škola B). Naopak mezi 7. ročníky jsme zaznamenali velký rozdíl. Respondenti tohoto ročníku ve škole A odpověděli správně pouze v 18 %, zatímco ve škole B ve 45 %.

Nakonec považujeme za důležité se zamyslet nad důvody neúspěšnosti tohoto úkolu. Je zvláštní, že žáci byli v tomto cvičení tak neúspěšní, přestože v jiných frazeologických cvičeních jsme nezaznamenali u všech tříd takový neúspěch. Je možné, že frazeologie je u žáků základních škol zahrnuta pouze do pasivní slovní zásoby. V současné době, kdy žáci komunikují hlavně prostřednictvím sociálních sítí, možná nemají potřebu užívat frazeologická spojení. Na druhou

stranu z výsledků předcházejících úkolů plyne, že frazémy jsou součástí jejich pasivní slovní zásoby, protože těmto spojením více či méně rozumí.

Nejúspěšnějším cvičením celého dotazníku byl **úkol číslo 7**. Celkem 69 % respondentů vypracovalo tento úkol naprosto bezchybně. Nejlepšího výsledku dosáhl 9. ročník školy A - správně vypracovalo tento úkol 20 respondentů (z 22), což činí 91% úspěšnosti této třídy. Naopak nejhorší výsledek jsme zaznamenali u 7. ročníku školy B - jen 18 % respondentů vypracovalo úkol bez chyby. Žáci často zaměňovali *Mlsný jako koza* a *Slabý jako komár* (psali slabý jako koza a mlsný jako komár) a *Pálí jako čert* a *Černý jako bota* (psali černý jako čert a pálí jako bota).

Úspěšnost tohoto cvičení lze připsat tomu, že přirovnání je probíráno již na 1. stupni ZŠ, na 2. stupni ZŠ se tedy znovu opakuje. Z výsledků je zřejmé, že žáci ve výuce probírají porovnání dostatečně.

Respondenti při vypracovávání **úkolu číslo 8** měli největší problém rozeznat přísloví a rčení. Často tyto typy frazémů zaměňují. Z výsledků tohoto cvičení je zjevné, že nejmenší problém měli žáci s identifikací přirovnání a pranostik. Je zvláštní, že žáci neměli takový problém s rozpoznáním pranostik, přestože úkol číslo 5 nebyl úspěšný. Největší problém jsme zaznamenali u zařazení frazému *Dala mu košem*. U třech ze čtyř zkoumaných tříd zařadil právě tento frazém správně nejmenší počet respondentů.

Na úplný závěr můžeme konstatovat, že žáci základních škol mají ve znalosti frazeologie nedostatky, které jsou větší či menší podle daného typu frazémů. Nejmenší nedostatky jsme evidovali u přirovnání. Obecně lze říci, že záleželo také na typu úkolu. Výsledky cvičení, v nichž se respondenti museli vyjadřovat svými slovy a kde měli vypsát frazémy, které znají, dopadly hůře než cvičení spojovací a doplňovací. Pokud srovnáme výsledky jednotlivých tříd, potom 7. ročník školy B vykazoval nejmenší počet správných odpovědí v dotazníku jako celku. Jinak nelze jednoznačně konstatovat, která třída ve znalostech frazémů vynikala.

Výsledky byly různé v jednotlivých cvičeních. Z dotazníku je jednoznačné, že znalost frazémů je nutno u žáků základních škol ještě více rozvíjet, než tomu bylo doposud.

9 NÁVRHY VLASTNÍCH CVIČENÍ

Jak jsme zjistili při výzkumu učebnic, řada učebnic určených základním školám zařazuje pouze některé z druhů frazémů. Proto jsme se rozhodli v první části této kapitoly o návrhy cvičení obsahující právě druhy frazémů, které učebnice opomíjejí. Tato cvičení mohou inspirovat a pomoci vyučujícím během tvorby příprav na hodiny zabývající se právě tématem frazeologie. Všechna níže vytvořená cvičení jsou určena pro druhý stupeň základních škol a nižší stupeň gymnázií. Převážně jsme se orientovali na 7. ročník ZŠ a sekundu gymnázií, avšak cvičení mohou splnit svoji funkci i během opakování frazeologie v 9. ročníku ZŠ (nebo v kvartě gymnázií).

9.1 Kalendář

Při vymýšlení tohoto úkolu jsme se inspirovali nápadem PaedDr. Heleny Východské, která kalendář užívala během předmětu Dějiny pravěku na ZČU.

Žáci během vyučování frazeologie dostanou dlouhodobější úkol. Bude se jednat o projektové vyučování, v němž si žáci osvojí velké množství kompetencí.

První kompetencí, kterou žáci získají, je kompetence pracovní. Žáci se adaptují na nové pracovní podmínky, budou pracovat převážně v mimoškolním prostředí. Dále se naučí dodržovat pravidla stanovená svojí vlastní skupinou. Každý žák využije znalosti a zkušenosti získané v jednotlivých vzdělávacích oblastech.

Žáci budou rozvíjet také kompetenci občanskou. Prostřednictvím tohoto projektu se naučí respektovat, chránit a ocenit naše tradice a kulturní i historické dědictví.

Velmi důležitou kompetencí, která je dobře rozvíjena v projektovém vyučování, je kompetence sociální a personální. Pro

skupinové vyučování často není ve škole dostatek prostoru, toto je dobrá příležitost, jak se žáci naučí účinné spolupráci.

Kompetence komunikativní bude během tohoto cvičení osvojena žáky ve velké míře. Žáci se naučí formulovat své myšlenky, naučí se srozumitelně a věcně vyjadřovat. Žáci si osvojí kompetenci naslouchat druhým lidem a zároveň si obhájit svůj názor.

Velmi účinně se naučí vyhledávat informace k řešení daného problému, získané znalosti žáci umí využít pro srovnání různých variant řešení.

Poslední kompetenci, kterou žáci budou rozvíjet, je kompetence k učení. Na tuto kompetenci nebude během tohoto projektu kladen takový důraz, protože je rozvíjena téměř v každé hodině, zatímco například kompetence k řešení problémů je v hodinách využita v menší míře.

Tento projekt propojí předměty: český jazyk, dějepis a informatiku. Předpokládejme, že v 7. ročníku bude 30 žáků. Třída bude rozdělena do šesti skupin po pěti členech. Každý člen skupiny získá nějakou funkci. První žák bude vedoucí, druhý kreativec, třetí hledač informací, čtvrtý bystrý historik, pátý prezentující. Každá skupina si vylosuje dva papírky se dvěma měsíci v roce. Úkolem skupiny bude kreativní vytvoření dvou listů kalendáře. Kalendář musí obsahovat alespoň pět pranostik o měsíci, který daná skupina zpracovává. Dále žáci zařadí stručnou poučnou tabulku o tom, co jsou frazémy a jaké druhy frazémů známe. Jako obrazový podklad nám poslouží druhý předmět - dějepis. Žákům bude ke každému měsíci v roce přiděleno jedno historické téma, které je probíráno v sedmém ročníku. Historická témata budou například byzantská říše, zámořské objevy, husitství, křížové výpravy, Přemyslovci, Velká Morava apod. Třída bude mít na vypracování projektu dva týdny. Skupina si pečlivě vybere pranostiky i ikonický historický text. Veškerý psaný i ikonický text musí mít své odůvodnění na kalendářním listu. Po vypracování projektu bude následovat prezentování listů kalendáře. Prezentující odůvodní, proč si skupina vybrala tyto konkrétní pranostiky, z jakého

důvodu zařadila tyto obrázky, proč zařadila skupina mapu apod. Celý kalendářní list musí být funkční. Skupiny se naučí selektovat informace a vybírat ty nejdůležitější. Výslednou práci žáků bude kalendář, který necháme s žáky vytisknout a pověsíme si ho do jejich třídy.

Pokud bude ve třídě méně žáků, je možné tento úkol přizpůsobit a vytvořit například čtyři plakáty ročních období, v nichž se opět dají využít pranostiky i historické téma. Jako historické téma doporučím vládu Lucemburků, konkrétně vládu Karla IV., protože tento rok slavíme 700 let od jeho narození. Domnívám se tedy, že by bylo vhodné jako pozadí využít ikonický materiál na výše zmíněné téma. První plakát se může zabývat jeho rodinou a zároveň nám naskytne dostatečný prostor pro vhodný výběr pranostik. Žáci zjistí, že některé pranostiky jsou nejen poučné, ale zároveň obsahují i komický prvek, např. *Jestli únor honí mraky, březen staví sněhuláky.*¹³⁶

---

¹³⁶*meteoforum.e-pocasi.cz*. [online]. [cit. 9. 3. 2016, 18. 05.]. Dostupné z [http://meteoforum.e-pocasi.cz/historicke-pocasi/historicke-pranostiky-t700.html].

9.2 Přirovnání

a) Spoj pravou stranu s levou a vytvoř správné přirovnání.

Mlsný		břitva
Mokrý		buk
Pálí		kůň
Slabý		koza
Pilný	JAKO	vodník
Čilý		komár
Silný		včelka
Černý		čert
Kluk		bota
Ostrý		rybička

b) S utvořenými přirovnáními z předchozího cvičení vytvoř souvětí.

Př. *Nevím, kam Petr odešel, z oslavy zmizel jako pára nad hrncem.*

Řešení:

a)

mlsný jako koza	čilý jako rybička
mokrý jako vodník	silný jako kůň
pálí jako čert	černý jako bota
slabý jako komár	kluk jako buk
pilný jako včelka	ostrý jako břitva

b) Toto řešení je jen návrh jedné z mnoha variant:

Daniela jí jen vybraná jídla, protože je mlsná jako koza.

Honza včera spadl do potoka a musel jít ihned domů, protože byl mokrý jako vodník.

S dědečkem jsme vypěstovali feferonky, které pálily jako čert.

Radka přišla do školy po dvouměsíční nemoci a je slabá jako komár.

Lucie je pilná jako včelka, poněvadž dnes se celé dopoledne učila a poté ještě pomáhala mamince s okopáváním zahrádky.

Moje babička je čilá jako rybička, vstává totiž již se svítáním.

Petr unesl obě tašky maminčina nákupu, je silný jako kůň.

Náš nový kocour, jehož jsme našli pohublého, je černý jako bota.

Ota byl jako malý často nemocný, ale vyrostl z něho kluk jako buk.

Tatínek naostřil nůž, že je ostrý jako břitva.

9.3 Babiččiny a dědečkovy rady nad zlato

Zvědavý kocour Bambulák neví, co znamenají frazémy *pozdě bycha honit*, *pod svícnem je největší tma*, *danajský dar*, *indiánský dar*, a je z toho velmi smutný. Zkus se zeptat své moudré babičky nebo svého dědečka, zda by Bambulákovi neporadili s vyřešením úkolu.

Řešení:

Pozdě bycha honiti - je pozdě litovat něčeho, co už se nedá změnit.

Pod svícnem je největší tma - místo, které je nejvíce viditelné, je také nejméně nápadné.

Danajský dar - dar způsobující namísto radosti a užitku těžkosti a problémy. Žákům vysvětlíme původ slova Danajský - kmen Danaů, darem byl Trojský kůň apod.

Indiánský dar - dar, za který se očekává jeho oplacení nebo si ho darovatel vezme zpět.

9.4 Didaktická hra aneb hrajeme si s frazémy

Předpokládejme, že žáci znají hru *Jméno, město, zvíře, věc, rostlina*. Touto hrou jsme se inspirovali. Žáci dostanou pracovní list s předtištěnými sloupečky. Každý sloupec bude mít svůj název a to pranostika, přísloví, přirovnání, rčení. Každá dvojice ve třídě bude postupně říkat abecedu. První žák ze dvojice říká abecedu a druhý ho v libovolné chvíli zastaví. Celá třída potom píše frazémy začínající na dané písmeno. Za přísloví, pranostiky a přirovnání si zapíše jeden bod. Za rčení si žáci zapíše dva body, neboť jsou pro ně těžší. Pořekadla nebyla zařazena do tabulky, žáci by mohli mít problém rozlišit rčení a pořekadlo. Avšak při společné kontrole je žáci mohou doplnit ústně. Domnívám se, že tato forma úkolu je zábavná. Žáci si zároveň obohatí slovní zásobu, protože uslyší od svých spolužáků řadu různých frazémů, které předtím neznali.

Pranostika	Příslloví	Přirovnání	Rčení	Body
Jaké počasí na Medarda bývá, šest neděl trvání mívá.	Jablko nepadá daleko od stromu	Jí jako vrabec.	Jde, co noha nohu mine.	

Hra může být zařazena až do fáze fixační, poněvadž si vyučující musí být jistý, že žáci jsou schopni dané druhy frazémů rozlišit. Výhodou této didaktické hry je také možnost práce samostatně, ve dvojici nebo ve skupinách s libovolně určeným počtem členů. Samotnou organizaci hry určí vyučující podle možností žáků. Před samotným zahájením didaktické hry doporučuji společně si zopakovat hlavní rysy jednotlivých druhů frazémů. Tyto znaky mohou žáci zapsat na tabuli, aby je měli při hře tzv. na očích.

9.5 Skřítek Neposedá pomíchal frazémy

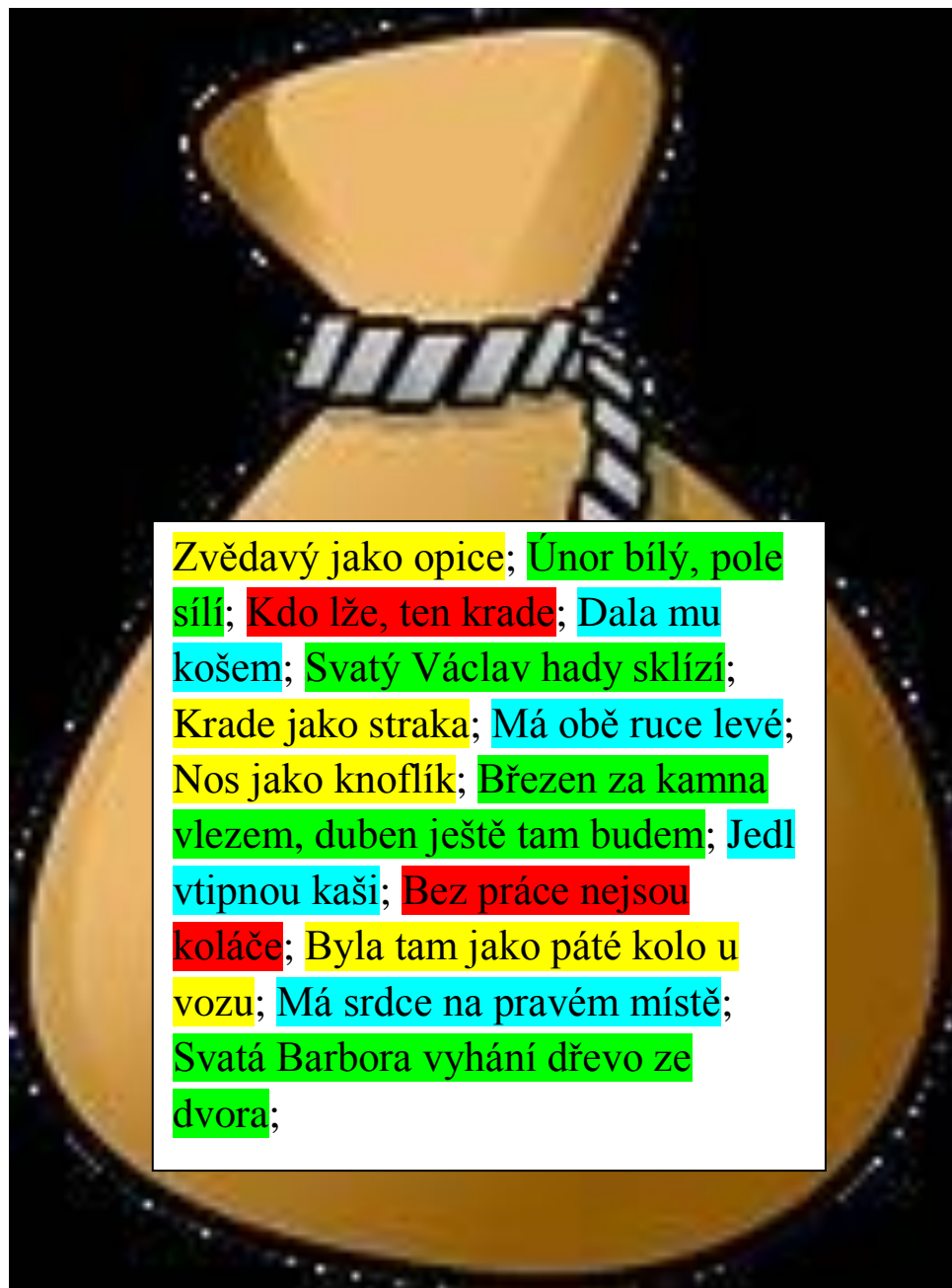
Jak již úvodní název cvičení napovídá, skřítek Neposedá pomíchal moudrému dědečkovi frazémy. Žáci mají za úkol je roztřídit. K vyřešení úkolu budou potřebovat pastelky. Modrá = rčení, zelená = pranostika, červená= přísloví, žlutá= přirovnání.

137

¹³⁷ *pixabay.com*. [online]. [cit. 12. 2. 2016, 18. 00]. Dostupné z https://pixabay.com/static/uploads/photo/2014/04/02/16/16/sack-306758__180.png.

Řešení:

138

¹³⁸ *pixabay.com*. [online]. [cit. 12. 2. 2016, 18. 00]. Dostupné z [\[https://pixabay.com/static/uploads/photo/2014/04/02/16/16/sack-306758__180.png\]](https://pixabay.com/static/uploads/photo/2014/04/02/16/16/sack-306758__180.png).

9.6 Pracovní list - charakteristika

Dalším, dle mého názoru, velmi vhodným typem cvičení, jsou úkoly, v nichž si žáci obohacují svoji slovní zásobu. Obohacování slovní zásoby je důležité nejen pro vhodné ústní vyjadřování, ale rovněž pro schopnost psát různé slohové útvary, které jsou potřebné pro běžný život.

Velmi důležitým slohovým útvarem je charakteristika, neboť často nastanou situace, kdy potřebujeme charakterizovat člověka. Charakteristika člověka je jednak vystižení jeho vnějšího vzhledu, jednak popsání jeho chování a vlastností. Vytvořený pracovní list může být využit na jedné straně v hodinách jazykových, na straně druhé právě v hodinách slohových. V hodinách slohových žáci získají větší přehled o jazykových prostředcích, které mají ve výše zmíněném slohovém útvaru užívat, tudíž si rychleji a efektivněji osvojí tvorbu tohoto útvaru.

Během souvislé praxe jsme předložili žákům podobný pracovní list, kde v prvním cvičení byla nejrůznější přirovnání týkající se charakteru nebo vzhledu člověka. Žáci měli za úkol vysvětlit tato přirovnání. Druhý úkol byl sestaven opačným způsobem - k vypsáním vlastnostem bylo nutno napsat vhodné přirovnání. Žáky sedmého ročníku tento úkol velice bavil, byli kreativní, vymysleli řadu vhodných přirovnání.

Níže vytvořený pracovní list se skládá z pěti cvičení.

V prvním cvičení je nutno vysvětlit přirovnání týkající se vzhledu.

Ve druhém úkolu je třeba doplnit neúplná přirovnání. Tato přirovnání vyjadřují lidské vlastnosti.

Třetí cvičení je pojato volněji. Žáci pracují ve dvojicích. Mají za úkol vybrat přirovnání, která podle jejich vlastní fantazie odpovídají nejlépe charakteristice pana Sládka. Pan Sládek je fiktivní postava spisovatele, který od žáků potřebuje pomoci právě s charakteristikou této postavy. U žáků je prostřednictvím tohoto úkolu rozvíjena fantazie, zároveň je evidentní, že každý z členů dvojice si ve své mysli vytvoří

jinou představu pana Sládka. Z toho plyne, že se členové dvojice musí dohodnout na nějakém kompromisu. Naučí se tak ustupovat, argumentovat, obhájit si svůj názor, uznat, že nápad druhého člena dvojice je lepší, apod.

V tomto cvičení žáci vytvoří osnovu. Uvědomí si tím, že při charakterizování pana Sládka ho nejprve představí, dále popíše jeho vzhled, chování, záliby. Nakonec dvojice popíše vztah k panu Sládkovi.

V předposledním cvičení žáci pracují také ve dvojici. Pokusí se v celkové charakteristice popsat pana Sladkého. Při psaní charakteristiky se orientují podle vytvořené osnovy. Využijí k tomu přirovnání, která si zapsali do úkolu číslo tři. Do závěru může dvojice napsat, že pan Sladký je postava, kterou společnou prací vymysleli a má buď vlastnosti, jež mu může leckdo závidět nebo naopak vlastnosti, jež ubližují jemu nebo i ostatním.

Závěrečný úkol je kreativní. Žáci v tomto případě již pracují samostatně. Jakýmkoli způsobem nakreslí pana Sladkého. Během kreslení se musí držet charakteristiky pana Sladkého, kterou si vytvořili ve dvojici v předešlém úkolu. Pan Sladký by také neměl být zobrazen strnule, ale při nějaké činnosti, například pokud pan Sladký rád lyžuje, nakreslíme ho při lyžování.

Na závěr si všechna cvičení spolu projdeme a přečteme si práce dvojic. Tento pracovní list žákům poslouží i jako příprava před kontrolní slohovou prací z charakteristiky, neboť zde naleznou tvorbu charakteristiky krok za krokem.

1) Náš spisovatel potřebuje popsat novou postavu - pana Sladkého. Neví si však rady s přirovnáními, kterými potřebuje popsat vzhled své postavy. Pomoz mu je vysvětlit.

a) velký jako hora

---

b) hubený jako koza

---

c) rudý jako rak

_____

d) tenký jako tyčka

_____

e) mrštný jako kočka

_____

f) je jako valibuk

_____

g) uši jako plachty

_____

2) Pan Sladký je již utvořený, ale prozatím nemá žádné vlastnosti. Pomoz našemu spisovateli a doplň daná přirovnání.

a) _____ jako slon

b) _____ jako papoušek

c) _____ jako beran

d) _____ jako psí čumák

e) _____ jako med

f) _____ jako osel

g) _____ jako slimák

h) _____ jako liška

3) V tomto cvičení budete pracovat jako tým. Ve dvojici vypište přirovnání, která podle vaší představy nejlépe vystihují vzhled (část A) pana Sladkého a vlastnosti (část B) pana Sladkého.

A) vzhled-

B) vlastnosti-

---

4) Pan spisovatel vás požádal o celkové sepsání charakteristiky pana Sladkého. Nejprve je třeba vytvořit si osnovu:

Úvod _____

Stať _____

_____

_____

Závěr _____

5) Vytvořte ve dvojici celkovou charakteristiku pana Sladkého. Využijte k tomu přirovnání ze cvičení 3. Nezapomeňte se řídit dle vámi vytvořené osnovy.

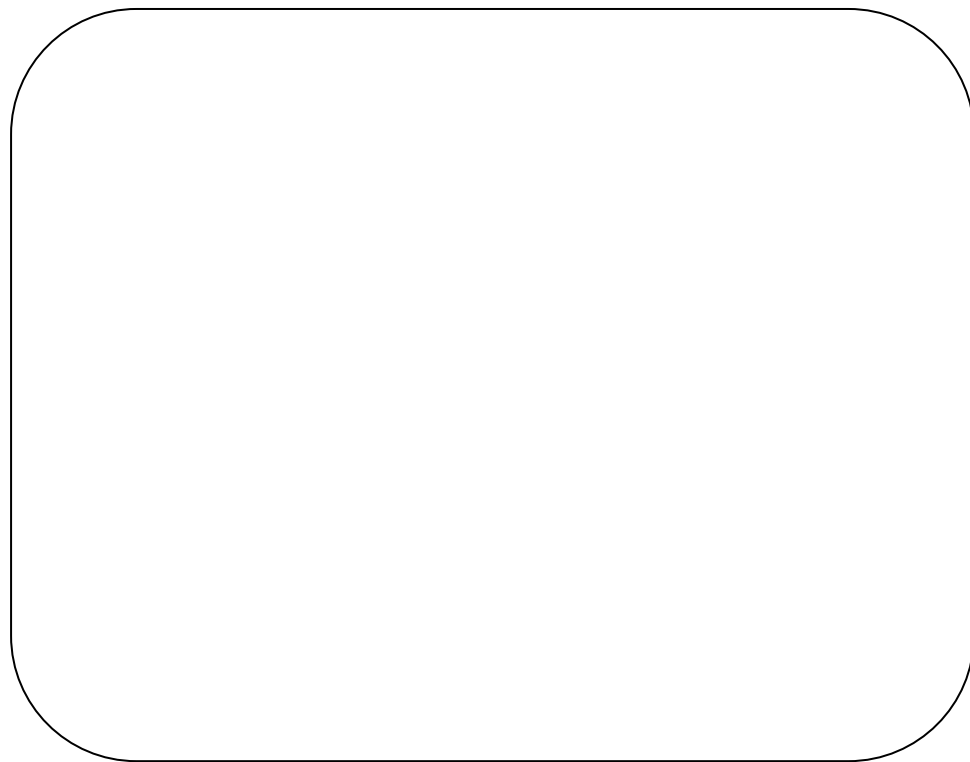

---

6) Výborně! Moc jste pomohli našemu spisovateli. Do své knihy by rád zařadil také ilustraci pana Sladkého. Nakreslete pana Sladkého a pokuste se v ilustraci vystihnout jednu z jeho zálib.

9.7 Práce s literárním textem Boženy Němcové

Vytvořili jsme návrhy úkolů, které se snaží rozšířit cvičení z učebnice nakladatelství Alter pro 7. ročník ZŠ a příslušný ročník gymnázií. Analýza cvičení z této učebnice viz str. 50-51.

Učitelé se mohou podobně jako my inspirovat cvičením z učebnice Alter a vybrat další text z děl Boženy Němcové. V tomto textu žák může hledat další frazémy, vysvětlovat jejich význam, popisné pasáže v díle mohou být využity pro vyjadřování s pomocí přirovnání apod. Zmíněné úkoly by bylo vhodné rozložit do dvou i více vyučovacích hodin.

Náš další návrh, v němž bychom kromě cvičení z učebnice využili další texty Boženy Němcové, je rozčleněn do tří vyučovacích hodin. V jedné hodině se žáci seznámí s frazémou, v další hodině pracují s literárním textem a během třetí hodiny napíší charakteristiku Babičky. V první hodině jsou využita veškerá cvičení z učebnice Alter, ve druhé hodině žáci pracují s úryvkem z díla Babička. Hledají jazykové prostředky, vysvětlují význam frazémů, nahrazují je synonymy, antonymy, přirovnáními nebo jinými typy frazémů apod. Zároveň se zabývají i literární stránkou díla.

Během třetí hodiny využijeme toho, že žáci 7. ročníku si již osvojili psaní slohového útvaru charakteristiky. Žáci napíší charakteristiku Boženy Němcové nebo Babičky a využijí k tomu právě procvičované frazémy. Domníváme se, že tento úkol je vhodný také proto, že žáci zjistí, jaký je přínos tohoto učiva v praktickém životě.

Závěr

V této diplomové práci jsme se snažili analyzovat kapitoly a cvičení věnovaná frazeologii v učebnicích a dalších didaktických materiálech určených pro 2. stupeň základních škol a nižší stupeň gymnázií.

V teoretické části jsme se pokusili o srovnání vymezení frazému/idiomu v několika publikacích. Poznatky z teoretické části mohou být užitečné učitelům, jak na základních školách, tak na středních školách pro lepší orientaci v této problematice.

Nejdůležitější částí této práce byla analýza učebnic, dotazníková sonda a návrhy vlastních cvičení.

Během porovnávání obsahu kapitol zabývajících se frazeologií v učebnicích a jiných materiálech pro 2. stupeň základních škol a nižší stupeň gymnázií se nám potvrdila naše hypotéza z úvodu, a to, že úroveň zpracování frazeologie v učebnicích různých nakladatelství se bude lišit.

Pokud se podíváme na analýzu některých učebnic staršího vydání a srovnáme s novějšími učebnicemi, je viditelné, že se v posledních letech klade větší důraz na zařazení frazeologie do didaktických materiálů. To ale neznamená, že učebnice novějšího vydání jsou bez chyby. U třech učebnic, které jsme zkoumali podrobněji, jsme se nejčastěji setkávali se dvěma zásadními problémy:

Prvním z nich je nezahrnutí základních typů frazémů do učebnice. Ve dvou z těchto učebnic (SPN, Fraus) jsme objevili tři typy frazémů (rčení, přísloví a pořekadla), zatímco ve třetí učebnici (Alter) byli žáci seznámeni jen s jedním typem (rčení). Důvodem výběru pouze tří typů frazémů u učebnice nakladatelství SPN a Fraus může být to, že pranostiky a přirovnání se probírají již na 1. stupni ZŠ. Jak ale ukázal dotazník znalosti frazeologie, jímž se budeme podrobněji zabývat níže,

znalost pranostik (a přísloví, která tato nakladatelství nezařadila) na 2. stupni ZŠ je neuspokojivá.

Druhým problémem je nejednotnost pojmosloví. Pouze jedna učebnice ze všech učebnic alespoň okrajově analyzovaných v této práci pracuje s mezinárodním termínem frazém. Ostatní učebnice nahrazují tento pojem obvykle pojmem rčení. Objevili jsme ale také řadu nedostatků v zadáních cvičení, kdy namísto pojmosloví, s kterým byli žáci s ohledem na strukturování učebnice prokazatelně seznámeni, autoři zařadili pojem (obrazné vyjádření) rčení (frazém).

Z námi zadané dotazníkové sondy vyplývá, že žáci potřebují k osvojení frazeologie více prostoru ve výuce. Naše hypotéza předpokládající značný rozdíl ve znalosti frazeologie mezi žáky 7. ročníku a 9. ročník dvou základních škol se nepotvrdila. Ve srovnání 4 dotazovaných tříd také žádná z nich výrazně nepřevažovala znalostí frazeologie. Možná by nebylo od věci zařadit při výuce frazeologie více systematickosti, například zapsání jednotlivých typů frazémů do tabulky (včetně definice jednotlivých typů a příkladů). Výhodou současné koncepce vzdělávání je propojování mezipředmětových vztahů. Setkáme se tak například s frazémy v dějepisu, matematice apod. Dalším předpokladem pro efektivnější osvojení látky žáky je dostatečná motivace. Motivovat můžeme žáka vhodným výběrem cvičení. S tím souvisí návrhy našich vlastních cvičení zařazené do této práce. Snaží se o propojení například s dějepisem nebo se slohovou výchovou. Můžou být pro učitele zásobárnou nápadů a inspirací pro tvorbu dalších úkolů.

Frazeologie a idiomatika je nedílnou součástí aktivní i pasivní slovní zásoby, a proto je důležité ji během výuky českého jazyka a literatury nepřehlížet a nepovažovat ji za podřadnou disciplínu. Dotazy několika vyučujících a žáků mi potvrdily názor, že na základní škole není věnován výuce frazeologie a idiomatiky dostatečný prostor. Když ještě přihlédneme k tomu, že v dnešní době žáci nečtou, je jen málo možností, kde získat schopnost osvojit si základy frazeologie/idiomatiky. Dle mého názoru, je právě četba kvalitní literatury významným prostředkem

k rozvíjení slovní zásoby, k porozumění frazémů/idiomů a rovněž k jejich aktivnímu užívání. Žáci by měli být vedeni ke čtení alespoň ve všech humanitně zaměřených předmětech, např.: v dějepisu budou v 6. ročníku číst knihu *Zavátý život* od Josefa Augusty, v zeměpisu mohou číst knihu o Emilu Holubovi, cestopisy, v českém jazyce kvalitní české autory apod.

Problematikou toho, do jaké míry má aktivní čtení vliv na znalost frazeologie u žáků, bych se ráda zabývala v budoucnu.

Summary

This thesis attempts to compare contents of the chapters dedicated to phraseology in textbooks and other didactics materials intended for the last four grades of elementary school and for the first four years of grammar school. The thesis consists of a theoretical and a practical part.

In the theoretical part we focus on comparing definitions of terms such as phraseology/idiomatics and a phraseme/an idiom between several publications. Additionally, we compare points of view of individual authors and their ways of identifying a phraseme/an idiom as well as with the function of a phraseme/an idiom.

The practical part consists of an analysis of the chapters containing phraseology, of a questionnaire survey which we conducted with pupils of seventh and ninth grades in two elementary schools, and of our own designed exercises.

In the process of the phraseology analyses carried out on the textbooks it turned out that the biggest problem lies in the disunity of the terminology as well as in skipping some of the phraseme types (proverbs, sayings, weather lores, adages and similes) in the analyzed didactics materials.

The questionnaire survey of phraseology knowledge confirmed that phraseology needs to be dedicated more time and more attention throughout the education process. Among the pupils of seventh and ninth grades, the knowledge of phraseology differed across individual exercises. However, none of the four classes stood out in their knowledge above the others. The task drafts involved in chapter nine might help teachers while teaching phraseology; they are designed in the way to motivate students. The tasks are meant to develop creativity and activity of pupils as well as their skills and knowledge. They could serve as an inspiration for teachers.

Zdroje

Učebnice

BALKÓ, Ilona a ZIMOVÁ, Ludmila. *Český jazyk 7: pro 7. ročník základní školy*. 2. vyd. Praha: Fortuna, 1998. ISBN 80-7168-561-5.

HIRSCHOVÁ, Milada. *Český jazyk 7*. Olomouc: Prodos, 1999. ISBN 80-7230-012-1.

KOL. *Český jazyk pro 7. ročník ZŠ a příslušný ročník víceletých gymnázií*. 1. díl. Všeň: Alter, 1999. ISBN 80-7245-00.

KOL. *Český jazyk pro 7. ročník základní školy a pro odpovídající ročník víceletých gymnázií*. Praha: SPN, 1988.

KOL. *Český jazyk pro 7. ročník základní školy a pro odpovídající ročník víceletých gymnázií*. 2. vyd. Praha: SPN, 2001. ISBN 80-7235-103-6.

KOL. *Český jazyk 7 pro základní školy*. Praha: SPN, 2008. ISBN 978-80-7235-391-0.

KOL. *Český jazyk 7 pro základní školy. Pracovní sešit*. Praha: SPN, 2008. ISBN 978-80-7235-392-7.

KOL. *Český jazyk pro 7. ročník základní školy a sekundu víceletého gymnázia*. Plzeň: Fraus, 2004. ISBN 80-7238-320-5.

KOL. *Český jazyk 7: pracovní sešit*. Plzeň: Fraus, 2013. ISBN 978-80-7238-877-6.

KOL. *Dějepis 6: učebnice pro základní školy a víceletá gymnázia*. 1. v. Plzeň: Fraus, 2007. ISBN 978-80-7238-208-8.

KOL. *Čítanka 6: učebnice pro šestý ročník ZŠ a primu víceletých gymnázií*. 1. v. Plzeň:Fraus, 2003. ISBN 80-7238-248-9.

KOL. *Čítanka 6: příručka učitele*. Plzeň: Fraus, 2003. ISBN 80-7238-249-7.

KOL. *Čítanka 7: učebnice pro základní školy a víceletá gymnázia*. Plzeň: Fraus, 2004. ISBN 80-7238-323-X.

KOL. *Čítanka 7: příručka učitele*. Plzeň: Fraus, 2004. ISBN 80-7238-324-8.

KOL. *Čítanka 8: učebnice pro základní školy a víceletá gymnázia*. Plzeň: Fraus, 2005. ISBN 80-7238-422-8.

KOL. *Čítanka 8: příručka učitele*. Plzeň: Fraus, 2006. ISBN 80-7238-423-6.

KOL. *Čítanka 9: učebnice pro základní školy a víceletá gymnázia*. Plzeň: Fraus, 2006. ISBN 80-7238-539-9.

KOL. *Čítanka 9: příručka učitele*. Plzeň: Fraus, 2007. ISBN 978-80-7238-540-9.

KOL. *Čítanka 6*. 3. vyd. Praha: SPN, 2007. ISBN 978-80-7235-350-7.

KOL. *Čítanka 7*. 3. vyd. Praha: SPN, 2007. ISBN 978-80-7235-351-4.

KOL. *Čítanka 8*. 3. vyd. Praha: SPN, 2008. ISBN 978-80-7235-396-5.

KOL. *Čítanka 9*. 3. vyd. Praha: SPN, 2008. ISBN 978-80-7235-397-2.

KOL. *Literární výchova 6*. Všeň: Alter, 1998. ISBN 80-85775-87-5.

KOL. *Literární výchova 7*. Všeň: Alter, 1999. ISBN 80-7245-000-X.

KOL. *Literární výchova 8*. Všeň: Alter, 2000. ISBN 80-7245-010-7.

KOL. *Literární výchova 9*. Všeň: Alter, 2001. ISBN 80-7245-022-0.

KOL. *Český jazyk 7*. Praha: Prospektrum, 1994. ISBN 80-85431-15-7.

KOL. *Český jazyk: učebnice pro 7. ročník*. Havlíčkův Brod: Tobiáš, 2001. ISBN 80-85808-93-5.

MÜLLEROVÁ, Olga. *Český jazyk 7. Mluvnice*. Praha: Práce, 1999. ISBN 80-86287-16-5.

Internetové zdroje

jazykovednesdruzeni.cz. [online]. [cit. 9.2.2016, 20.10.]. Dostupné z [http://www.jazykovednesdruzeni.cz/skol_kom.htm].

meteoforum.e-pocasi.cz. [online]. [cit. 9. 3. 2016, 18. 05.]. Dostupné z [<http://meteoforum.e-pocasi.cz/historicke-pocasi/historicke-pranostiky-t700.html>].

pixabay.com. [online]. [cit. 12. 2. 2016, 18. 00]. Dostupné z [https://pixabay.com/static/uploads/photo/2014/04/02/16/16/sack-306758__180.png].

Literatura:

BEČKA, Josef, Václav. *Česká stylistika*. Praha: Academia, 1992. ISBN 80-200-0020-8.

BEČKA, Josef, Václav. *Slovník synonym a frazeologismů*. 3. vydání. Praha: Novinář, 1982.

ČECHOVÁ, Marie a kol. *Čeština - řeč a jazyk*. 3. vydání. Praha: SPN, 2011. ISBN 978-80-7235-413-9.

ČECHOVÁ, Marie a kol. *Současná česká stylistika*. Praha: ISV, 2003. ISBN 80-86642-00-3.

ČECHOVÁ, Marie a kol. *Současná stylistika*. Praha: NLN, 2008. ISBN 978-80-7106-961-4.

ČECHOVÁ, Marie; STYBLÍK, Vlastimil. *Didaktika češtiny*. Praha: SPN, 1989.

ČECHOVÁ, Marie; STYBLÍK, Vlastimil. *Čeština a její vyučování*. Praha: SPN, 1998. ISBN 80-85937-47-6.

ČERMÁK, František. *Frazeologie a idiomatika česká a obecná*. Praha: Karolinum, 2007. ISBN 978-80-246-1371-0.

ČERMÁK, František. *Idiomatika a frazeologie češtiny*. Praha: Univerzita Karlova, 1982.

ČERMÁK, František. *Lexikon a sémantika*. Praha: NLN, 2010. ISBN 978-80-7422-020-3.

FILIPEC, Josef; ČERMÁK, František. *Česká lexikologie*. Praha: Academia, 1985.

HAUSER, Přemysl. *Nauka o slovní zásobě*. 2. vydání. Praha: SPN, 1986.

HAUSER, Přemysl a kol. *Didaktika českého jazyka pro 2. stupeň ZŠ*. Brno: Masarykova univerzita, 2007. ISBN 978-80-210-4244-5.

- JELÍNEK, J.: *Úvod do teorie vyučování českému jazyku*. Praha: SPN, 1980.
- KOL. *Encyklopedický slovník češtiny*. Praha: NLN, 2002. ISBN 80-7106-484-X.
- KOL. *Příruční mluvnice češtiny*. Praha: NLN, 1995. ISBN 80-7106-134-4.
- KOL. *Příruční slovník jazyka českého*. 3. díl, N–O. Praha: Státní nakladatelství, 1940.
- KOL. *Slovník české frazeologie a idiomatiky*. 1. díl. Přirovnání. Praha: Academia, 1983.
- KOL. *Slovník české frazeologie a idiomatiky*. 2. díl. Výrazy neslovesné. Praha: Academia, 1988.
- KOL. *Slovník české frazeologie a idiomatiky*. 3. díl. Výrazy slovesné A–P. Praha: Academia, 1994. ISBN 80-200-0347-9.
- KOL. *Slovník české frazeologie a idiomatiky*. 3. Díl. Výrazy slovesné R–Ž. Praha: Academia, 1994. ISBN 80-200-0428-9.
- PASTYŘÍK, Svatopluk. *Základní jazykové pojmy*. Hradec Králové: Pedagogická fakulta, 1985.
- POKORNÝ, Ludvík. *Úvod do české lexikologie*. České Budějovice: Pedagogická fakulta, 1979.
- STYBLÍK, Vlastimil a kol. *Základní mluvnice českého jazyka*. Praha: SPN, 2004. ISBN 80-7235-018-8.
- SVOBODA, Karel. *Didaktika českého jazyka a slohu*. Praha: SPN, 1977.
- FUČÍK, Bedřich; POKORNÝ, Jindřich. *Zakopaný pes aneb o tom, jak, proč a kde vznikla některá slova, jména, rčení, úsloví, pořekadla a přísloví*. 2. vydání. Praha: Albatros, 1992. ISBN 80-00-00294-9.
- KUCHAR, Jaroslav. *Čeština všední i nevšední*: Praha: Academia, 1972.

ZAORÁLEK, Jaroslav. *Lidová rčení*. 2. vydání. Praha: ČSAV, 1963.

SPALOVÁ, Olga. *Co to je, když se řekne*. Velké Bílovice: TeMi CZ, 2007. ISBN 978-80-903873-3-1.

ČECHOVÁ, Marie. Znalost a užívání tradiční frazeologie u mládeže: před dvaceti lety a nyní. *Český jazyk a literatura*. 2004/2005, roč. 55, sv. 4, s.161–168. ISSN 0009-0786.

HÖFLEROVÁ, E., SVOBODOVÁ, J. Abstraktnost a konkrétnost ve frazeologii. Chápání obraznosti dětmi školního věku. *Český jazyk a literatura*. 1999/2000, roč. 50, sv. 7-8, s. 171-175. ISSN 0009-0786.

MARŠÍKOVÁ, LUCIE. Znalost a chápání číselných frazémů u gymnazistů. *Český jazyk a literatura*. 2006/2007, roč. 57, sv. 3, s. 121-126. ISSN 0009-0786.

ŠTĚPÁNÍK, Stanislav. Výuka frazeologie na obchodní akademii - příspěvek k vznikajícímu RVP. *Český jazyk a literatura*. 2006/2007, roč. 57, sv. 4, s. 181-183. ISSN 009-0786.

Příloha

Třída: _____

ZNALOST FRAZELOGIE NA ZÁKLADNÍ ŠKOLE

1) Co je to rčení (frazém)?

_____

2) Vložte význam frazémů (rčení):

Nemá to hlavu ani patu.

_____

Kdo jinému jámu kopá, sám do ní padá.

_____

Nosit dříví do lesa.

_____

3) Dokonči neúplný frazém (rčení):

studený jako _____

házet _____ do _____

husí _____

4) Uveď synonymní frazeologické spojení (rčení):

mít za ušima -

1. _____

2. _____

je kost a kůže -

1. _____

2. _____

Jdi do horoucích pekel! -

1. _____

2. _____

5) Každý(á) meteorolog/meteoroložka musí znát pranostiky. Znáš nějaké? Např. Na Nový rok o slepičí krok. Svatá Markyta hodila srp do žita.

---

6) Který(é) frazém(y) (rčení) užíváte vy? Který(é) frazém(y) (rčení) se vám líbí? Vysvětlete, co znamená (znamenají)!

---

7) Spoj pravou stranu s levou a vytvoř správné přirovnání.

1. Mlsný	JAKO	a) břitva	
2. Mokrá		b) buk	
3. Pálí		c) kůň	
4. Slabý		d) koza	
5. Pilný		e) vodník	
6. Čilý		f) komár	
7. Silný		g) včelka	
8. Černý		h) čert	
9. Kluk		i) bota	
10. Ostrý		j) rybička	

8) Frazémy (rčení) v tabulce jsou pomícháné. Roztříd' je. K vyřešení úkolu budeš potřebovat pastelky. Modrá = rčení, zelená = pranostika, červená= přísloví, žlutá= přirovnání.

Zvědavý jako opice; Únor bílý, pole sílí; Kdo lže, ten krade; Dala mu košem; Svatý Václav hady sklízí; Krade jako straka; Má obě ruce levé; Nos jako knoflík; Březen za kamna vlezem, duben ještě tam budem; Jedl vtipnou kaši; Bez práce nejsou koláče; Byla tam jako páté kolo u vozu; Má srdce na pravém místě; Svatá Barbora vyhání dřevo ze dvora;